

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1971

A TARTALOMBÓL

BERTHA BULCSU:
INTERJÚ ILLYÉS GYULAVAL

ILLYÉS GYULA:
A NÉPEK ÉS TUDATUK

*

FODOR ANDRÁS
TORNAI JÓZSEF
TURBOK ATTILA
WEORES SANDOR
VERSEI

*

BERTHA BULCSU: BALATON

KOLOZSVÁRI
GRANDPIERRE EMIL:
AZ UTOLSO HULLAM

MÉSZÖLY MIKLÓS: NOTESZ

*

BAJOMI LAZÁR ENDRE:
FRANCIA KRÓNIKA

FUTAKY HAJNA:
HAJNAL ANNARÓL

POMOGATS BÉLA:
A MAGYAR AVANTGÁRD

SIK CSABA:
HAJDU ISTVÁN MŰVÉSZETE

12

6,— Ft

SZAMUNK SZERZŐI:

BAJOMI LAZAR ENDRE
BEBESI KAROLY
BERTHA BULCSU
BÉCSY TAMÁS
FODOR ANDRÁS
FUTAKY HAJNA
HANKISS ELEMÉR
HARS EVA
ILLYES GYULA
KANIZSAI-NAGY ANTAL
KÁRPATI KAMIL
KOLOZSVARI
GRANDPIERRE EMIL
LACZKÓ ANDRÁS
MÉSZÖLY MIKLÓS
NAGY GÁSPAR
POMOGÁTS BÉLA
RÓNAY LÁSZLÓ
SIK CSABA
SZIRMAY ENDRE
TORNAI JÓZSEF
TURBOK ATTILA
TUSKÉS TIBOR
WEÖRES SÁNDOR

KÉPEK:

HAJDU ISTVAN
KOLBE MIHÁLY
MÖSER ZOLTÁN

Handwritten musical notation on a page, featuring dense, intricate scribbles and lines, possibly representing a complex score or a highly stylized form of musical notation. The notation is dense and fills most of the page, with some larger, more distinct symbols interspersed among the smaller, repetitive marks. The overall appearance is that of a highly detailed and possibly abstract musical composition.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XIV. ÉVFOLYAM 12. SZÁM

1971. DECEMBER

TARTALOM

BERTHA BULCSU: Interjú Illyés Gyulával - - - - -	1059
ILLYÉS GYULA: A népek és tudatuk - - - - -	1070
TORNAI JÓZSEF versei: Illyés, Test-festés - - - - -	1074
SZIRMAY ENDRE: A fény magasáig (vers) - - - - -	1075
MESZÖLY MIKLÓS: Notesz (IV. rész) - - - - -	1076
FODOR ANDRÁS versei: Játék, Anya, romokban - - -	1081
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: Az utolsó hullám (regény, IV. rész) - - - - -	1083
WEÖRES SÁNDOR: Psyché verseiből (Meggondolás, Jos. Chr. von Zedlitz után. Erhörung, azaz meghallgattatás, Tü- kör előtt, Mariska leányom, Már nem csudálnak, Fanny Elssler) - - - - -	1091
BERTHA BULCSU: Balaton (<i>Kik laknak a Balaton partján,</i> <i>II. rész</i>) - - - - -	1094
TURBÓK ATTILA: Körsátor éjszakában (vers) - - - - -	1103
NAGY GÁSPÁR: Születésnapomra (vers) - - - - -	1104
SIK CSABA: Hajdu István művészete - - - - -	1105
BÉCSY TAMÁS: A líraiság és a mai dráma (tanulmány, V. rész) - - - - -	1108
KÁRPÁTI KAMIL: Párkák (vers) - - - - -	1117
BEBESI KÁROLY: Banális (vers) - - - - -	1118
POMOGÁTS BÉLA: A magyar avantgárd dokumentumai között (<i>Jegyzetek egy mozgalom történetéhez és doktríná- jához, II.</i>) - - - - -	1119
BAJOMI LÁZAR ENDRE: Francia krónika - - - - -	1130
KANIZSAI-NAGY ANTAL: Válasz Hankiss Elemér cikkére	1135
HANKISS ELEMÉR: Viszonválasz tankönyv ügyben - -	1137

*

FUTAKY HAJNA: Ember a mindenségben (Hajnal Anna <i>Csak ennyi?</i> c. kötetéről) - - - - -	1138
TÜSKÉS TIBOR: Holti Mária: Farkasok és galambok - -	1144
LACZKÓ ANDRÁS: Universitas '70 - - - - -	1145
RÓNAY LÁSZLÓ: A Petőfi Irodalmi Múzeum évkönyve -	1147
HÁRS ÉVA: A pécsi képzőművészet kistükre, XI. - - -	1149

KÉPEK

KOLBE MIHÁLY rajzai - - - - -	1073, 1102
-------------------------------	------------

Műmellékleten

- 1-2. Illyés Gyula-portrék
(Móser Zoltán fotói)
3-4. Hajdu István szobrai:
Fej, 1960.
Asszony feketében, 1960.

A borítón

Kolbe Mihály rajzai

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PAKOLITZ ISTVÁN

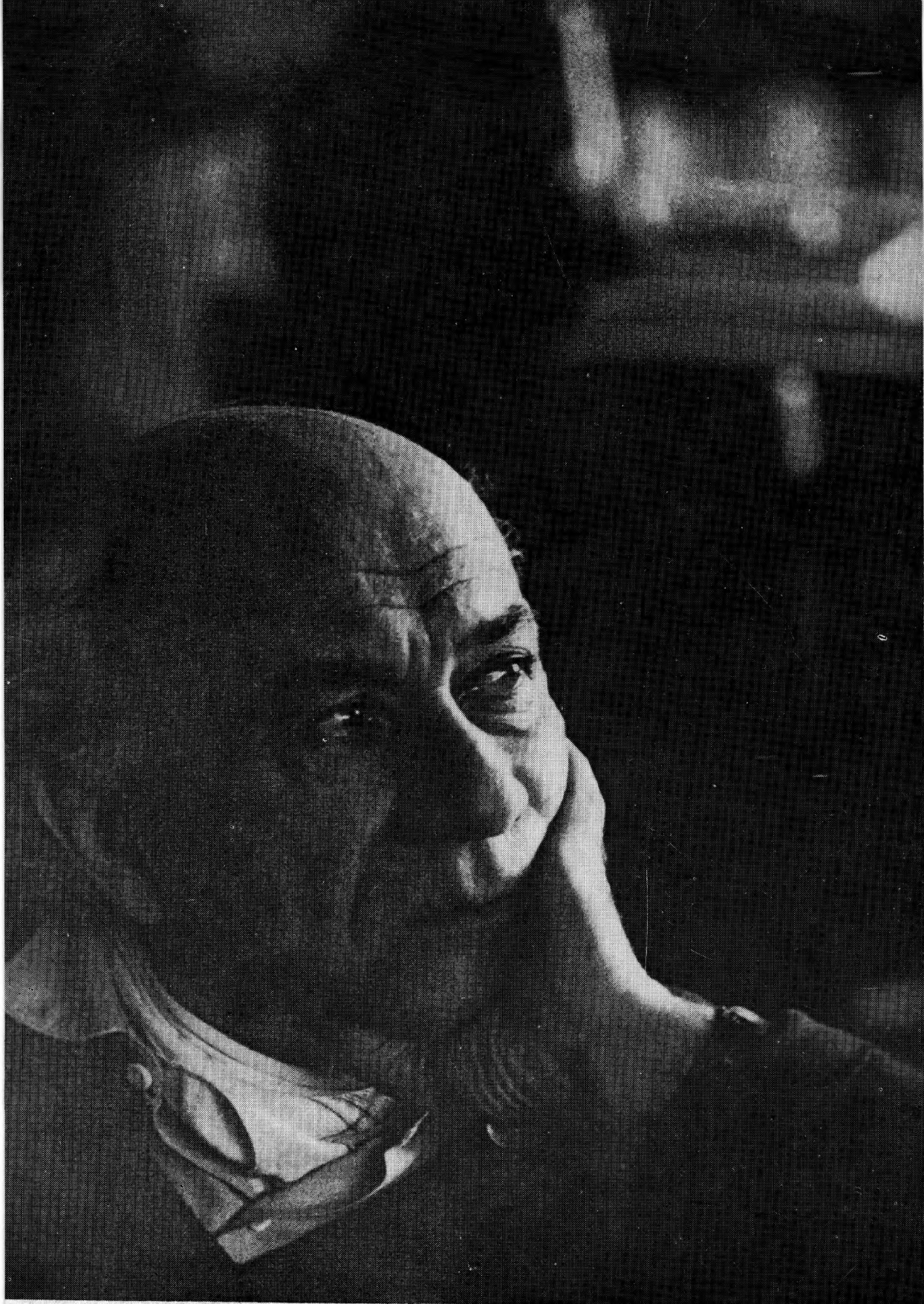
Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly
Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 175. Telefon: 13-05.

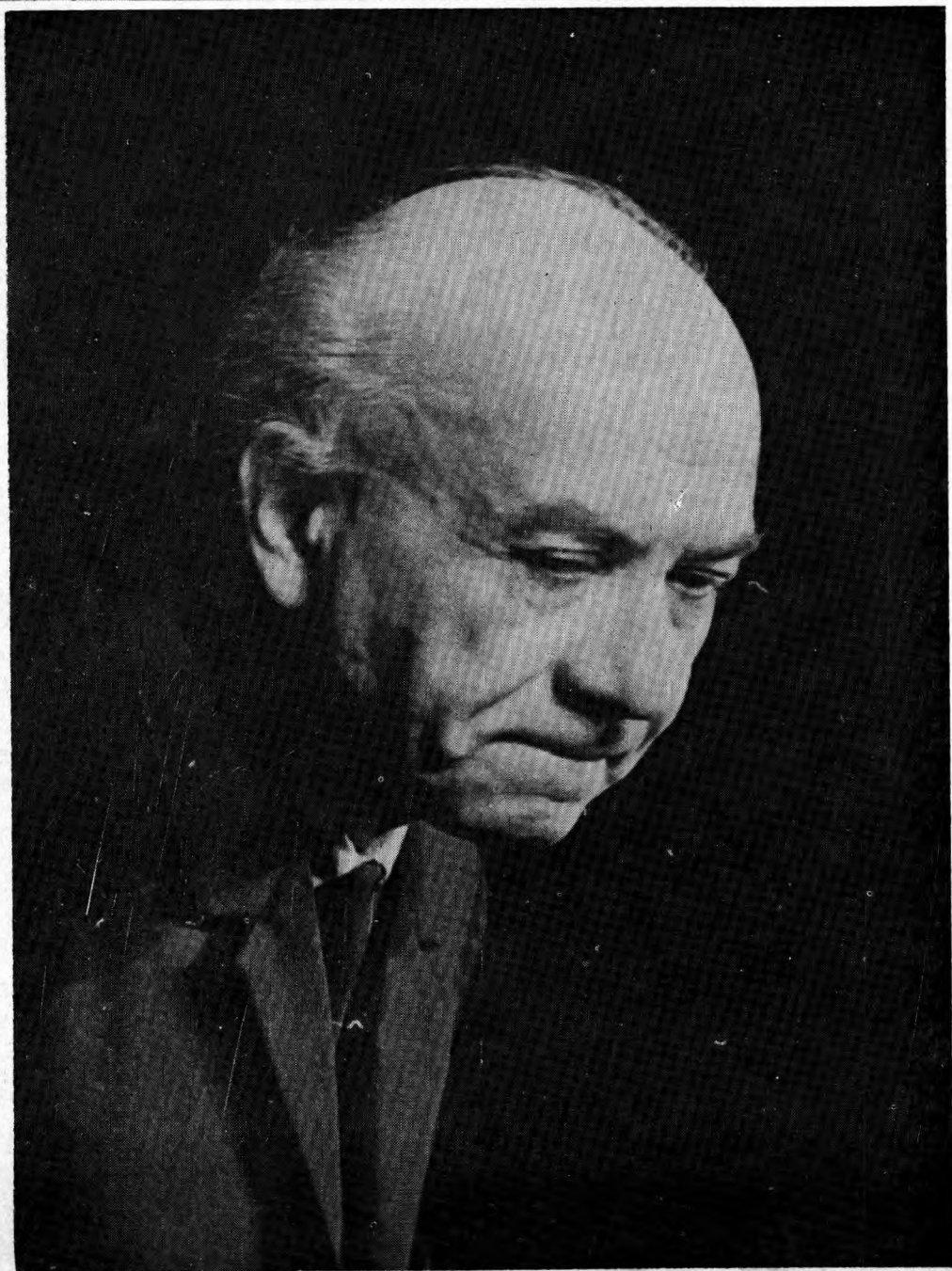
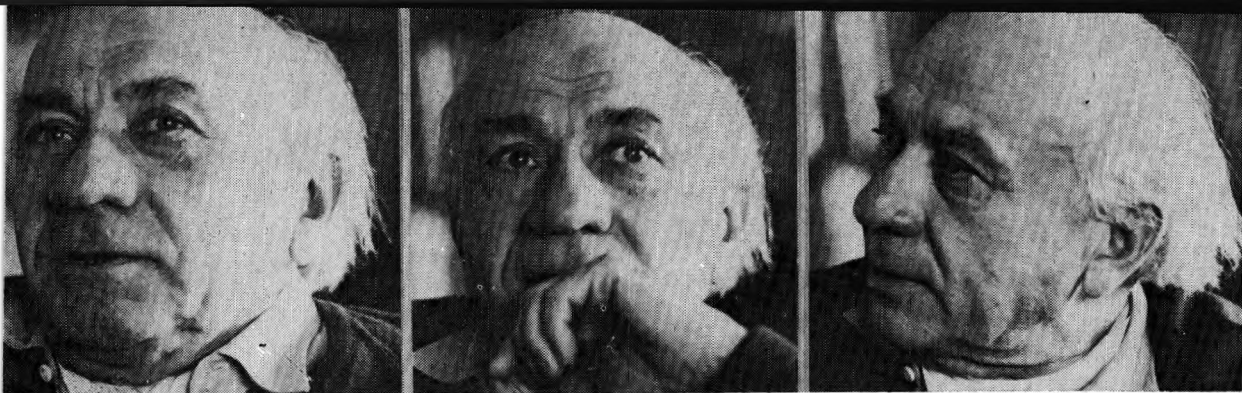
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodájánál. (Budapest, V., József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72,— Ft. Egyéni előfizetési csekk számla száma 60 068. Közületi előfizetési csekk számla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.

71-5309 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

Interjú Illyés Gyulával

Az utcába nem lehetett behajtani. Kifizettem a taxit és elengedtem. Fél négyre jelentkeztem be, de még csak negyed négy volt. Gondoltam, sétálok egyet a ház körül. Léptem néhányat; aztán megálltam. Kihaltnak látszott a vidék, pedig ahol kiszálltam a taxiból, több utca is találkozott. Gondozott, üres utcák. Sehol egy ember, gyerek vagy asszony. Csak fák, nagy udvarok, néma kertek. Elbizonytalanodtam. Jobb, ha azonnal becsengetek, gondoltam, s fél négy előtt tíz perccel megálltam az egyik kapu előtt. A ház a Szemlőhegy alatt állt, kert vette körül. A kertből két utcára is nyílt kapu. Én az alsó kapu előtt vártam a bebocsátásra. Alacsony, testes asszony nyitott ajtót. Nyilván a házmester. Köszöntem, kérdeztem valamit, de nem válaszolt. Csak a ház sarkánál intett, hogy menjek körbe, majd ő belülről kinyitja az ajtót. Tényleg kinyitotta. Közben láttam, hogy a kert sarkában, magas drótháló mögött néhány barna tyúk kapirgál. A lépcsőházból fehér ajtók nyíltak. A házmester rámutatott az egyikre.

– Ott csöngessen!

Csengettem. Bent irógép kattogott. Újra csengettem. Abbamaradt a gépeles, s néhány pillanat múlva Illyés Gyula felesége, Flóra asszony nyitott ajtót. Az ajtók csukódó neszére Illyés Gyula is előkerült. Üdvözlések, kabátakaszítás. Személyesen, talán háromszor találkoztunk összesen. Ez feszélyez. Nehezen találok bele a helyzetbe. Alig csukódik be mögöttünk a dolgozószoba ajtaja, Illyés átsegít zavaromon.

– Van törkölypálinkám, fehér borom, s van itt a házban murci is . . . Mellyiket választod?

Pécsi cirfandli kerül az asztalra. Illyés kezében megáll a pohár:

– Az Aron beszélt nekem erről a borról . . . Igaz, hogy ezt a fajtát a németek a Rajna mellől hozták magukkal Baranyába?

Feláll. Körülmutat:

– Egyszerűen élünk . . .

Kinyitja az erkélyajtót, követem.

– Azt mondják, Savoyai Eugén sátra itt állt valahol a Szemlőhegyen amikor Budát ostromolták . . .

Az erkély tágas. A Dunára látunk és a Margitszigetre. A zöld gyepek, s a tenispályák vörös foltjai jól látszanak. Árpád-híd, Margit-híd. Két híd között egy szelet zöld rét.

– Ha Európában idáig egy ágyút elsütöttek, ennek a háznak leröplött a teteje. Mindig a harcok közepén vagyunk. Negyvenötben a pesti oldalon égtek a malmok. A Gizella-malom és a többi. Úgy égtek, hogy éjszaka non-pareille-t olvashattam a fényüknél – mondja Illyés, aztán a kertbe, az erkély alá mutat:

– Azt a fürdőmedencét a saját kezemmel építettem a lányomnak.

A fürdőmedence talán akkora, mint négy fürdőkád. Körülötte a fák vedlenek. Sárga és piros levelek fedik a kert gyepeit. Nehéz már felismerni a

fákat. A feketedő törzsekhez igazodom. Barack, alma, körte, mandula, s egy fügefafa tele gyümölcscsel. S a szomszédos kertek? Az út túloldalán már felismerhetetlenek a fák. A házak belevesznek az ágak rengetegébe. Csupa lakatlan ház. Úgy tűnik. De ez nyilván csak illúzió. A Rózsadombon minden házban lakik valaki.

Újra az asztalhoz ülünk. Igyekszem felmérni a szobát. Lehetetlen. Mégis... Nem is egy szoba ez, hanem kettő. Kettő volt valamikor. Középpütt kiverték a falat. A fal maradványai két oldalon alkalmas zugokat nyújtanak heverőnek, könyvespolcnak, kis asztalnak, féltett ősi tárgyaknak. A hátsó falat könyvek borítják, előtte hatalmas íróasztal. Az asztalon könyvek és papírhalmok. Az asztal túloldalán parasztszékek. Merev, egyenes háttal, csuhéból font ülőkével. Még idább, a hajdani válaszfal tövében dohányszínű garnitúra, heverővel, könyvespolccal. A szoba másik felében polgári bútorok, asztal, szekrény, kényelmes székek. A falon néhol egy kép, festmény. Az az igazság, hogy a szoba berendezését nincs időm megfigyelni, vagy nincs erőm... Figyelmemet pillanatról pillanatra leköti Illyés Gyula. Személyisége eltakarja a szobát. Nem lehet tárgyakra figyelni, amikor jelen van. Ráadásul olyan egyéniség, akit nem jellemeznek a tárgyai, legfeljebb arról lehet szó, hogy a tárgyainak is ő maga ad értelmet, jelentőséget.

Bort iszunk. Dohányszínű fotelban ül. Öltözéke puritán. Ing, nadrág, pulóver. A nyakára kendőt tekert. Megfázott. Úgy tűnik, vad és nyers a megjelenése. Olyan, mint egy végvári kapitány, vagy esetleg, mint egy kalózhajó kapitánya. Besenyő feje félig már lekopaszodott, de ettől nem lett sem intellektuális külsejű, sem öregemberes. Erős, határozott vonalú arca van. Inkább barna, mint vidékiesen piros. Egy férfi bronzból. Egy Illyés Gyula-szobor húsból. Dühkitörésre hajlamos, ha meghal egyszer, valószínűleg az indulatai végeznek vele. Fegyelmezi magát. A szépség tisztelete, az európai kultúra a vérében van. Pontosan ismeri a szavak és a mozdulatok értékét. Az életforma, amit vállalt, kényszeríti a jóra, hasznosra, okosra, mértékletesre. A konyhában Flóra asszony gépel, a villa oldalszárnyában, vagy az emeletén asszonylánya készül a másnapi tanításra, s férje valamilyen titok tudományos megfejtésére. Rend van a házban. S a Szemplőhegy alatt ott van a város, az egész magyar nép, akikkel már írói indulásának pillanatában sorsközösséget vállalt. Nem ordíthatja el magát, nem lehet szertelen, meggondolatlan. Emberek sorsáért felel. Az emberek már nem is nézik, csak Őt... Illyés mit csinál?... Illyés mit gondol?... Illyés mit álmodik?... Így aztán úgy él, mint egy katoná. Rangjelzés nélkül, de a vezérkarnál... A városban csak a művei vannak jelen, és a szelleme. A legnagyobb élő klasszikus. Rácegrespusztán született 1902-ben. Kétszer kapott Baumgarten-díjat, háromszor Kossuth-díjat. A nemzetközi költői nagydíjat, a Herder-díjat is megkapta. Művei: Nehéz föld (versek, 1928); Sarjürendek (versek, 1931); Három öreg (vers, 1932); Hősökről beszéllek (vers, 1933); Oroszország (útinapló, 1934); Szálló egék alatt (versek, 1935); Petőfi (tanulmány, 1936); Puszták népe (szociográfia, 1936); Rend a romokban (versek, 1937); Magyarok (naplójegyzetek, 1938); Ki a magyar? (tanulmány, 1939); Külön világban (versek, 1939); Lélek és kenyér (szociológiai tanulmány, Kozmutza Flórával együtt, 1940); Összegyűjtött versei (1940); Csizma az asztalon (tanulmány, 1941); Kora tavasz (regény, 1941); Mint a darvak (visszaemlékezések, 1942); Válogatott versek (1943); A tű foka (drámai példázat, 1944); Egy év (versek, 1945); Honfoglalók között (riportok, 1945); Hunok Párizsban (regény, 1946); Kiáltvány a paraszt-

ság művelődése ügyében! (1946); Franciaországi változatok (karcolatok, 1947); Összes verse (1947); Szembenézve (versek, 1947); Tizenkét nap Bulgáriában (versek, 1947); A lélekbúvár (szatíra, 1948); Két kéz (vers, 1950); Két férfi (regény, 1950); Ifjúság (elbeszélő költemények, 1951); Ozorai példa (színmű, 1952); Válogatott versei (1952); Tűz-víz (dráma, 1952); Fáklyaláng (dráma, 1953); Hetvenhét magyar népmese (1953); Tüvétezők (parasztkomédia, 1953); A csodafurulyás juhász (verses mesék és műfordítások, 1954); Dózsa György (dráma, 1956); Kézfogások (versek, 1956); Három dráma (1957); Kínai szelence (antológia, 1958); Új versek (1961); Nem volt elég... (válogatott versek, 1962); Ebéd a kastélyban (egy életregény fejezetei, 1962); Másokért egyedül (drámák, 1963); Nyitott ajtó (válogatott versfordítások, 1963); Ingyen lakoma (tanulmányok, 1964); Dőlt vitorla (versek, 1965); Bolhabál – Tüvétezők (parasztkomédiák, 1966); Szíves kalauz (útijegyzetek, 1966); Poharaim (összes versek, 1967); Fekete-fehér (versek, 1968); Drámák (1969); Kháron ladikján (esszé-regény, 1969); Hajszálgyökerek (esszék, útirajzok, interjúk, 1971).

Illyés kezét, poharát nézem. Nehezen szólalok meg.

– *Köt még valami Rácegrespusztához?*

– A szüleim meghaltak, a rokonok is, mások elköltöztek. De elég nagy a rokonság. A nyáron ott voltam Ozorán, a Szent István napi búcsún. Aztán tovább utaztam Dél-Magyarországra, Szegedre... Mennyivel kulturáltabb arra a falu és a táj... Cece, úgy tetszik, elhanyagoltabb. De a táj változatlan. A tájat nem lehet elfelejteni. Ahogy megy az ember a Sió mentén, vagy Regölyvel szemben bevág a Kaposvölgybe. Bonyhádön jártam iskolába, Varsádra kerültem cseregyereknek. Kocsival járva természetesnek vettem a tájat. De később csúnya vidékeken is jártam, azóta büszkeség fog el, ha a szülőföldemre gondolok. Simontornyán rendbetették a várat, de Ozorán nem. Az árkádok ki sincsenek bontva, a szép tiszti szállást lebontották. Szemnek az ötven év előtti Dunántúl szebb volt, mint a mai. Ezek a szögletes családi házak... Letutánozták a Pest környéki villákat. Az első szobát ezekben az új házakban sem lakják. Az első szoba, akár a kriptá. Évente egyszer befektetnek egy vendéget. Diákkoromban én az első szobába húzódtam dolgozni. Olyan volt az akkor, mintha a templomba mentem volna lábat mosni. Az első szobától nem lehet szabadulni. Azt hiszik, akinek nincs első szobája, nem szállhat fel a vonatra... A népet nem sikerült kimozdítani... A magyarok nem szeretnek vidéken lakni. Az autóteltelttség talán szétbontja a városokat... Párizsban, Londonban a lakosság évek óta csökken. Ha az autókból vidékre is jut, kertváros-ország lehet a miénk. Van egy párizsi ismerősöm, aki kétszáz kilométerről jár be a városba. Négy nap alatt elvégzi a munkáját Párizsban. Addig meghúzódik ott valamilyen szekrényben, aztán megy haza vidékre. A mi hajdani problémánk, az nem városellenesség volt, hanem kíváncsi, hogyan éljünk. Most voltam Dublinben, gyerekhangok uralják a várost, Londonban, Párizsban a fiatal emberek hangja hallatszik mindenütt. Pest morcos, nincs jelen az ifjúság. Én is szeretem a várost, de csak akkor, ha a főtérről kilátok a szőlőhegyekre.

– *A gyerekkorodról mondhatnál valamit, ami a Puszták népéből kimaradt... A diákévekről, az életről, ami akkor meghatározott?*

– Petőfi eleinte jómódú polgárgyerek volt, aztán tönkrementek. Az ilyesmi a pubertáskor táján megmozdítja az embert. Én is hasonló helyzetbe kerültem. Anyám elvált apámtól. Nem egymás miatt, hanem apám családja miatt váltak el. Anyám feljött Pestre, varrásból élt. Választhattam, hogy hova

költözöm, a jómódú ozorai családhoz, vagy anyámhoz. Ozorán nagykocsmá, jólét, bőség, primitív életforma... Az anyámhoz költöztem. A nyitva lévő jómóddal szemben a szegénység vállalása. Ez formálta az embert. Amivel megismertetett a forradalom, azzal már gyerekkoromban találkoztam. Anyám például ateistának nevelt. És a táj... Boldogtalan voltam, amikor el kellett hagyni a pusztát. Még jobban, amikor Simontornyáról Pestre kellett költözöm. A vágyamat megelőzte a kényszer. Ozora nagyon szép volt gyermekkoromban, Sárszentlőrinc és Cece is. Borjád gyönyörű... A pásztor-elterjedtség révén mindenütt nagybácsik, sógorok. Otthon voltam minden faluban... És az esték. Egy szobát fűtöttünk télen. Minket, gyerekeket korán lefektettek. Este bejöttek hozzánk az iparosok, juhászok beszélgetni. Én még félálomban ezt hallgattam. Meséskönyvet a nagyanyám nem engedett a házban tartani, de így bejött a mese. Apám egy kis bort tett eléjük és a férfiak beszélgettek... Milyen volt a világ negyvennyolcban? Hogyan mulattak Ukban a pásztorok? – Az első latin közmondást a falusi csizmadiától tanultam Cecén. Ez a csizmadia összekötő volt az urak és a nép között. Csizmakészítés közben elbeszélgetett a néppel, de a kocsmában már a jegyzővel, pappal és a tanítóval ült együtt. A falusi iparos maga volt a kultúrcsere. A legelőkelőbb bál Ozorán az iparoskör bálja volt. Iparosok, juhászok, béresgazdák együtt ültek. Már író voltam, Párizsból jöttem haza, de elhallgattam, ha egy iparos kezdett beszélni. Műveltek voltak. Mert mi a műveltség? Az ember árnyaltan meg tudja különböztetni a hamisat az igaztól. Aki a két kezéből megél, az nagyon független. Nagy hatással voltak rám a szerszámok, eszközök. Ezek a kis szobrok is.

Illyés a falra mutat, aztán feláll és kézbe vesz néhány fából faragott apró tárgyat. Kis billogok, két kerék, két sajtár, két kolomp, sok apró jel, mindből kettő. Egy vékony rúdról lógnak most a fal elé. Illyés magyaráz:

– Egy éjszaka húsz-harminc ellés is volt. Egyik jel az anya, a másik a bárány nyakára került. Egyszer felmentem a padlásra és tele volt velük egy zsombor.

Kimegy és behoz egy faragott fejű, ólmos végű juhászbótot. A bot marcolata birkafejet formáz.

– Ez a bot a nagyapámé volt – mondja.

Finom, mives munka. Sokáig tapogatjuk, nézzük. A juhászbót élménye, úgy látszik, elkedvetleníti Illyést. Szomorúan folytat egy korábban félbeszakadt gondolatsort:

– Dublin, Párizs tele van gyerekekkel, Pest kutyákkal. Nincs közösség... Az emberek nem tudják kialakítani a közösséget. Boldogan kellene élni egy közösségben. Aztán egyesek belül lehetnek kedvetlenek is. Ismerek angol és francia egzisztencialistákat. Őt gyerekek van, jól esznek, isznak és közben élesen vitáznak. Nálunk hónapos szobában ülnek emberek és optimizmusról írnak...

– *Gyerekkorodban, Rácegrespusztán mit szoktál reggelizni?*

– Négy tehenünk volt. Annyi volt a tej, hogy akár lábat moshattunk benne. De nagyanyám azt olvasta valahol, hogy a köménymagleves jót tesz a gyerekeknek. Anyai nagyanyám nagyon művelt asszony volt, és elhitte, ami le volt nyomtatva az újságba. Köménymaglevest reggeliztem, míg fel nem lázadtam. Később kávé, a borzalmas Frank kávéval. Anyám gyönyörű nagy kenyeret dagasztott. Kenyeret ettünk vajjal, mézzel.

– *És mostanában?*

– Teát . . . A feleségem odakészíti nekem a túrót, zöldpaprikát, egy szelet szalámit, kolbászt. Én készítek aztán elég erős teát. A feleségem inkább tejet iszik. – Depressziós vagyok. Iszonyú szomorúan ébredek. Le kell győznöm a szomorúságot. Le szoktam menni gyalog a Lukácsba. Ott úszom tizenöt-húsz percet. Utána valamelyik kávéházban, pihenés ürügyén és alatt próbálok olyat dolgozni, ami semmire sem kell. Kirom magamból a szomorúságot. Hazajövök és akkor dolgozom. Általában rendelésre. Először életemben, négy nappal ezelőtt igen elszomorodtam. Este nyolcig eltöltöttem az időt munkával. A színdarabomon dolgoztam. De nem darabot nehéz írni, hanem verset. Beszölt a feleségem. S akkor hirtelen, olyan zsibbadtságot éreztem az agyamban, hogy megijedtem. Túlfeszítettem az agyamat. Akkor láttam, hogy a túlfeszített szellemi munka megrontja az életet. – Nagyon visszavonultan élünk. Színházba ritkán megyünk. Van egy televíziónk, de azt sem igen nézzük, mert nincs rá idő. Tizenegyig olvasok. Így élek. Lányunk itt lakik a házban. És van Tihany. Flóra nénjének van ott háza. Én akkor megyek oda, amikor amúgyis üres.

– *Van olyan szó, íz, szín, illat, ami nosztalgiát kelt benned?*

– Elég érzéketlen vagyok. Magamba zárkózott. A feleségem jobban látja a színeket. Tudomásul veszem, de nem hat rám. Soha nem volt kedvenc gyümölcsöm, színem. Húsz éves lehettem, amikor meg tudtam különböztetni a disznóhúst a marhahústól, csibét a libától. A borban is csak az utóbbi időben fedeztem fel az árnyalatokat. Még a nőknél is elsősorban a tekintet volt, ami megragadott. Barátaim, a gimnáziumban azt mondták, jó lába van ennek vagy annak a nőnek. Nem értettem. Én a mosolyt figyeltem és a tekintetet. Más szépségrendem volt, mint a barátaimnak.

– *Az év ünnepei közül számodra melyik a legkedvesebb?*

– A karácsony, az természetes . . . Én halottak napján születtem. A rítus az volt, hogy kivittek a temetőbe. A temetők mifelénk dombon voltak. Lobogtak a gyertyák. Közben Simontornyan előző napon volt a vásár. Így az új csizmát is mindig halottak napján kaptam meg. Felvittek a temetőbe. Imádkoztunk, de tudtam, hogy lent a pusztában már készül az ünnepi vacsora, süllő a kacsra és a sütemények. Fönt a hegyen a halál hangulata, a gyertyák, a megpörkölt fenyő, az őszirozsa illata, és a vacsora elképzelt illata összefolyt bennem. A másik nagy ünnep gyerekkoromban a Szent István napi ozorai búcsú volt. Minden környékbéli családból odagyültek az emberek. Nagy sátorok, áruspolcok . . . A gyerekek kaptak egy koronát, amit elvásárolhattak a vacakosoknál. Most mennyire szegényes ez is. Ugyanazokat a bádoghalmikat árulják, mint az üzletekben. Régen hat faluból, pusztáról odagyültek a pásztorok. Majdnem nomádkori ünnepek voltak.

Kint az előszobában cseng a telefon. Öt-tíz percenként felcsörömpöl. Szürten, bizonytalanul lehet hallani, hogy Flóra asszony beszél valakivel. Ha a drót végén fontosabb ember várakozik, Flóra asszony bekopog a szobába. Illyés Gyula feláll, kimegy, nyitott ajtó mellett telefonozik. Aztán visszasülyed a dohányszínű fotelba, és figyelő, gondterhelt arccal várja a következő kérdésemet. Úgy látom, nem szeret interjút adni. Szenved. Félve teszem fel a kérdéseimet.

– *Magyarországon kívül, hol tudnál még élni a földön?*

– Pontosan tudom. Dél-Franciaországban, Toulouse és Albi között, ott is Réalmont táján. Királyhegy, érted? Éltem is ott. Réalmont-ban occitánok

élnék, nem is franciák. Éppen a múlt héten volt nálam itt egy occitán. Párizsban is tudnék élni, most fedeztem fel, hogy milyen szép város. Malraux ki-mosdatta. Ez az én bajom, hogy látom milyen egy nép, a közösség. Párizsban mindenütt fiatalok, gyerekek . . .

– *Külföldön járva, érzél időnként honvágyat?*

– Nehéz dolog . . . Éreztem, de nemcsak geográfiai értelemben, hanem az után a közösség után, amit én elképzelttem. Egy ideális hazát alakítottam ki a fejemben. Sokáig úgy éltem kint, hogy nem jöhettek haza. Ki voltam zárva, ezért vágyódtam egy elképzelt, megnesmesített hazába. Közösségi életet diákkoromban itthon is láttam, Cecén. Vakáció idején együtt korcsolyáztunk. Ott volt a sok fiatal diák a Béri Balogh-kúrián, s a szomszédos zsidó kereskedő gyerekei is mind velem egykorú diákok voltak. Sommer Magda hegedült . . . Közösségben éltünk, noha háború volt. Amikor Párizsban éltem, erre vágyódtam. Megidealizáltam. Régen annyi alkalom volt a találkozásra. Ná-lunk most valami kardinálisan mély baj van, az emberek boldogtalanok. De ez nem a rendszerből ered, hanem a népből.

– *Álmodni szoktál? Vannak visszatérő, jellegzetes álmaid?*

– Soha . . . Évente egyszer-kétszer álmodom. Rengeteg éber álmom volt viszont fiatalabb koromban, alig bírtam az agyammal. Folyton ment, mint egy mozi. Ötven éves koromig. Áldozata vagyok a képzeletemnek. A való életem része a szabad, túlzott képzeltség. Amennyire öröm volt ifjan a képzelet játéka, annyira ellenem fordult később.

– *A nappalokat szereted jobban vagy az éjszakákat. Milyenek az éjszaka-íd?*

– Nem szeretek éjszakázni. Amikor hivatalnok voltam – adtam ugyanis arra, hogy ne irodalomból éljek –, az írás rendszerint éjszakára maradt. Belefeledkezve reggel négyig. Jó egypárszor átdolgoztam az éjszakát. De ez már megváltozott. Szeretek tizenegykor elaludni, és szeretném kialudni magamat. De nem így van. Felébredek kétszer-háromszor. Négy Noxyronnal el tudom húzni reggel hatig. Akkor igyekszem felkelni és a munkát elkezdni.

– *Írásra a reggeleket, vagy az estéket tartod alkalmasabbnak?*

– A reggeleket. Most már ragaszkodom ahhoz, hogy tizenegy óráig semmi más dolgom ne legyen. Azelőtt este dolgoztam. A hivatalom szerencsés volt, hatkor kezdtem a munkát és tizenegykor végeztem. Sajtóreferens voltam a banknál.

– *Könnyen irsz, vagy nehezen?*

– Nem szeretek írni. Elképzelnéi igen. Halogatom, ameddig csak el lehet kerülni. Nagyon szerényen dolgozom, csak cetlikén, mintha mellékes volna a dolog. Nem azzal a nagy komolysággal. Majd egyszer jobban megcsinálok – gondolom mindig. De rendszerint nem javítom ki. Feleségem el tudja olvasni a kézírásomat. Legépeli. De a kefelevonatnál alig bírom megállni, hogy át ne írjam az egészset. Mindig javítani akarok. Most írtam újra a Bolhabált. Parasztoknak írtam, most átdolgoztam, hogy városban is lehessen játszani. A Dózsát is elő akarják adni, legszívesebben egy újat írnék helyette. Ugyan-azokkal a figurákkal, de kijavítva. Előfordult, hogy megírtam egy verset, aztán újra megírtam és kiadtam mind a kettőt.

– *Hány órát dolgozol egyfolytában?*

– Nagyon keveset. Három-négy órát. Az is inkább pepecselés. Akiben nincs kétely, az nem tud értékeset csinálni. Az örök példa Tersánszky, aki mellékesen írta a remekműveket. Nem is nézett oda.

– *Mit tartasz mint író a legfontosabb feladatodnak, milyen elképzelések vezérelnek?*

– Ezen sokat gondolkodtam. Soha nem akartam író lenni. Csak rengeteg töprengés után . . . Feladatod csökkenteni az emberi szenvedést. Nem tudom megszüntetni, de csökkenteni igen. Szépet írsz, elringatod, megnyugtatód az idegeket. A másik, ami ehhez kezdettől fogva társadalmilag is járul: Enyhíteni az emberi butaságot és a szadizmust. – Soha nem voltam megelégedve a munkámmal. Apám felhúzta a kerékre a ráfot, az munka volt. A pusztán learattak, az is munka volt, elvégeztek valamit. Én ilyen érzést nem kaptam a munkámtól. Ezért irigylem a szobrászokat, festőket, akiknek anyaguk van legalább. Önbizalmat nem kaptam a műveimből, még kevesebb önhittséget. Az én érdemem csak annyi, hogy az anyám nyelvét megtanultam, hogy általa jó nyelvet beszéljek, tudom, mi a ritmusa a magyar prózának. Nem becsülöm le a munkámat. Ha nem csinálhatnám, felakasztanám magamat.

– *Min dolgozol most?*

– Verset szeretnék írni . . . Tudatom veled, a versírás az egyetlen komoly munka. A szomorúságot gyúri le. Talán belém nevelték, de nem tudom kivenni az életből, amit kínál. Látod, milyen egyszerűen élünk. A vers vezet. A képzeletemnek enni adok, mert engem esz meg. Malom, ami lisztet örölhetne, követ öröl. A Bolhabált átírtam. A Bölcsék a fán című darabomat most rendezem sajtó alá. Rengeteg fölösleges dolog is van, mások ügyeit intézem. Aki nem tudja elintézni a dolgát, veled is végigcsináltatja azt, hogy nem lehet elintézni.

– *Beszélhetünk írók társadalmi felelősségéről? A költő vajon befolyásolhatja a világ eseményeit?*

– Adottság dolga. Nehéz . . . Etika és esztétika külön terület, de érintkeznek. Tragédia a közösségre, hogy bajban van, de nincs, aki kifejezze az alapbajokat. De ezért nem hibáztathatok egy szürrealista, vagy absztrakt festőt. Rengeteg ember van, aki a felelősség alól feloldotta magát, nem is érzi. De ehhez igen tehetségesnek kellene lenni. Ha egy közép, vagy negyed tehetség elviseli, hogy eltartsák, szinte semmiért, az nagy baj. Erkölcsei felelőssége van mindenkinek. Meg kell szolgálni, amit a közösség ad. Vannak közéleti költők, akik elvontan fejezik ki magukat, de száz év múlva kiderül, ők mondták ki, ami a baj . . . Ha egy haldoklónak nincs módja megmondani, hogy mi a baja, kitől lehet elvárni, hogy ennek hangot adjon? Nem tudom. Olyan, mintha XY-t felszólítanánk, hogy váltsa meg az emberiséget a ráktól, vagy Vietnámot szabadítsa fel. Egyénileg ezt nem lehet megcsinálni. Olyan dolgokat mondtak el íróink, ami elsődlegesen nem esztétika. A múzsát le kell foglalni, munkát kell neki adni. Baudelaire-be estem bele újra, mit tudott az kifejezni . . . Azt mondják róla, esztétizált. De nem. Többet elmondott, mint Victor Hugo.

– *Szerinted kik olvasnak ma verset, novellát, folyóiratot?*

– Szakértők és a fiatalok. Akik már majdnem mérgezve vannak a szépségtől. Például én. A középréteg elég keveset. Sajnálhatja. Tehát a gourmand, a gyerekek és a fiatalok.

– *Az író társadalmi helyzetét milyennek látod, és helyét a közéletben?*

– Egyháziak vagyunk. Új éneklő kanonokság fenyegeti az irodalmat. Igazat kell énekelni. Legalább ezzel szolgáljuk meg a helyzetünket. A politikusnál többet kifejezhet az író, de csak az igazat. Felel érte. A magyar szellemi életnek óriási felelőssége van a néppel szemben.

– *Az író politikai szerepléséről mi a véleményed?*
– A politikusokat a napi igazságok kötik le, és a napi eszközökkel dolgoznak. Az írónak tartósabb igazságokért kell dolgozni, tartósabb eszközökkel.

Kopognak. Bodosi György toppan a szobába. Író, s főleg Pécsely községben körorvos. Csak egy szóra, kézfogásra ugrott be. Le sem ül, siet valamilyen pesti dolga után. Bodosi Illyésék tihanyi szomszédja. Alakja a nyarat idézi, a szőlőskerteket és a Balatont. Sietve fordítok egyet kérdéseimen.

– *Ha nem írsz, mit csinálsz? Van valamilyen kedvenc tevékenységed?*

– Egyre jobban szeretnék fizikai munkát végezni. De Pesten ez nehéz. Tihanyban sokáig kapáltam, kertben dolgoztam. Megvetettem közben a sportot. De rájöttem, nekem ez is sport, hiszen ha írok, sokkal többet keresek. Valami ilyesmire vágytam. Láttam Veres Péter esetét. Marad majd a séta. Szeretnék kószálni Pest külterkein, és a balatoni falvak között, vagy az erdőkben. Többet akarok mozogni. Két éve megtanultam autót vezetni. Vágyom az emberek közé.

– *Kártyázni tudsz?*

– Nem . . . Gimnazista koromban, az internátusban kártyáztam utoljára.

– *Szenvedélyeid vannak?*

– Azt hiszem, túl sok. Amit csinálok, csak szenvedéllyel tudom csinálni. De kiben nincs szenvedély? – A lemondásban elég nagy vagyok. El tudom utasítani, amit az élet olcsón kínál, cigaretta, kényelem, ital. Van, amiről nem tudok lemondani, ez a szabadság. Tombolni tudok, ha korlátoznak. Az igazságtalanság szemlélése feldúl. Elönti az agyamat a vér. Ilyenkor meggondolatlan dolgokat tudok csinálni. Ezért is tartózkodom mindentől. Nem járok társaságba, a nyilvános szerepléseket kerülöm, nem járok előadni. Érzékeny, túl szenvedélyes vagyok. Nagyon megbánom később . . . Nagy a visszahatása. De vannak területek, ahol képtelen vagyok fékezni magamat.

– *Van állandó időbeosztásod?*

– Nincs, csak nagyjából. A nap felkel, felkelek, és délben eszik az ember.

– *Érzel magadban valamilyen hiányt?*

– Csak azt érzek. Meg fogok halni. Az örök életet hiányolom. Nem vagyok megelégedve magammal. Arany Jánusként „megemészt az örök kétely”. Nemcsak a világban kell kételkedni, hanem saját magunkban is. Ha nem lenne kétely, ott maradtunk volna a fán. Nem haladt volna előre a világ. Az is bajom, hogy túl nagy tekintettel vagyok másokra. Nők neveltek . . . Nem tudom eléggé érvényesíteni a saját természetemet. Mások természete fontosabb, mint a sajátom. Egyszer valami jó cselekedetemet elmondtam az asztalnál. „Miért az asztalnál mondod el?” – kérdezte anyám. – „Azért, hogy mindenki hallja? Így nem adtál, hanem kaptál.” – Később emlékeztem erre. Ezzel a tapintatossággal tönkretettek.

– *Van valami, amit nem sikerült elérned?*

– Kisigényű voltam kezdettől fogva. De nagyot akartam, megérteni és leírni az életet. Dosztojevszkij feltárt valamit, feltette a kérdést. Azt hittem, megoldom majd, de nem tudtam. – Ha egy pusztában élhettem volna, ahol két szoba van, az is elég lett volna. Szégyellem, ha borravalót kell adnom, vagy viszi valaki a bőröndömet. Nem voltam elegáns soha. Ilyen körülmények között mégis kitűnő szellemekkel tudtam érintkezni. Külföldön és itthon. Azt láttam bennük, körülöttük, ami nekem tetszett, a lényegretörést. Nagy fajda-

lom, hogy rengeteget kellett a létfenntartásért dolgoznom. Mikor a Nyugat szerkesztője voltam, akkor is a hivatali fizetésemből éltem. Ha nem ragaszkodom ehhez, többet foglalkozhattam volna a saját munkámmal. Talán erre ráfizettem, nem tudom. Gőg volt bennem, hogy én nem élek az irodalomból.

– *Mikor sirtál utoljára?*

– Soha. A sírást szégyellem. A fogamat csikorgatom. A roham, a depresszió néha a közelébe vitt. Szemérmetlennek érzem a sírást. Irigyeitem Szabó Lőrincet, aki naponta ötször sirt. Én a fogamat csikorgattam. Reggel mindig éreztem, hogy fáj az állkapcsom. Megkoptak a fogaim. Később gumikészüléket is kaptam a fogamra, amit éjszaka rá kellett tenni. Gyerekkoromban azt mondták: „Fiú vagy és sírsz? Nem szégyelled magad?”

– *Melyik évszakot szereted a legjobban?*

– Egyre jobban az őszt, rájöttem. A magyarok nem tudják még, milyen szép itt az ősz, a sárga, vörös, vörhenyes színek . . . Van négy tündéri hét őszzel, de nem lehet kiszámítani, hogy mikor. Az idei ősz tüneményes volt. A napsütéses telet is szeretem. Magyarországon ez sajnos nincs. Itt csak locspocs és köd van.

– *Mondj egy pénzősszeget, annyit, amennyit te összegnek tartasz?*

– Nem tudok mondani. Pénzzel régóta nincs találkozásom. Kezdetől fogva a feleségemnek adom a fizetésemet. Sem adóüggyel, sem mással nem foglalkozom. Sajnos, az árakat sem ismerem. Nincs is oly vágyam, ami a pénzzel kapcsolatos. De volt. Az apám egyszer megkérdezte, mennyi pénz van nálam. Nem tudtam pontosan. Romlottnak tartott, mert az a réteg fillérre tudta, hogy mennyi pénz van nála. Valamikor jártam a várost, nézegettem a kirakatokat. Bonyhádán a korcsolyákat. Nagyon jól korcsolyáztam, de az enyém eltörött. Anyám aztán vett egy gömbölyű orrút, ami már nem volt divatos. A kesztyűmet mindig elvesztettem és nem tudtam pótolni. Az internátusban elvesztettem a cipőkefét, és a vizit előtt csak ronggyal tudtam a cipőmet tisztogatni. Nem tudok kérni. Soha egy krajcár adósságom az életben nem volt. Nem vagyok nyílt. Ma is azzal gyötörnek meg a legjobban, ha más részére kell kérnem valamit . . . Panaszkodni nem volt szabad gyerekkoromban. Évtizedek múltak el, mire otthon azt mertem mondani, hogy nem vagyok jól. Illetlennek tartottam a kérést. Kis körben ment ez, egy pusztán. Azt hittem, így működik a társadalom, de ez nem volt igaz. Én még könyvet sem tudtam kölcsön kérni.

– *Hiszel a barátságban?*

– A legnagyobb dolog volna, de ez kiment a divatból. Mindig kerestem, szociális lény voltam. Nagy barátságban voltam egy béresfiúval, elemibe jártunk együtt. Társulni kell. Nem árultam el bajban azokat az embereket, akiket becsültem. Ahogy Lőrincet megóvtuk a súlyosabb megrázkódtatásoktól . . . Ajándék volt Babits Mihály, Németh László, Déry Tibor és Szabó Lőrinc barátsága. Ez kezdődött József Attilával is, sajnos nem így folytatódott. – A szerelem is, sajnos teljesen átmegy a szexualitásba. Szerelemről, mint belső vonzalomról nem lehet verset írni, csak a szexről. Arról is lehet szépet. A barátságról sem lehet már verset írni. Kimegy a világból. Már csak legenda a középkorból, amikor nemcsak két ember barátsága volt lehetséges, hanem a nagyobb közösségé.

– *Vannak ellenségeid?*

– Nyilván, de nem tartom számon őket. Az engem ért sérelmeket, igazságtalanságokat elviselem, de a hozzám tartozókékat, beleértve a barátaimat, nem. Nem ölni, de ütni tudnék. Kijön belőlem valami nyers düh. Kard, ki a hüvelyből!

– *Gyűlöltél már valaha valakit?*

– Nem. Ingerült az voltam. Megtörtént, hogy megvettem valakit. De ebben is volt haszonlesés, a megkönnyebbülés, hogy nincs velem tovább gondom. Némán meg tudok vetni embereket. De sajnálom is őket.

– *A haláltélelmet ismered?*

– Nem, ezt nem. Csak emberektől félek. Ostrom alatt a golyóktól nem félttem, de az emberektől igen. Kérdezd meg Flórától. A golyó egyet üt és vége, de ha ember kezébe kerülök, aki megalázzhat . . . Itt, ebben a szobában éltük át az ostromot. Némethék voltak itt és még harmincan. Sokáig azt hittem, könnyen tudnék meghalni. Az öngyilkosság foglalkoztat. De nem tudom, hogy ez igaz-e? Volt már úgy, hogy itt volt a méreg a fiókomban, ha ez és ez következik . . . De nem egyedül, az egész családot beleértve. Attól félek, igazi ok nélkül megölöm magamat egyszer . . . A halál inkább felháborít, mint megijeszt. Emberietlen, mint minden, amit nem értek. Ilyenkor dühbe jövök.

– *Voltál életveszélyben?*

– Persze, de nem tudtam. Utólag tudtam meg. Ebben a házban volt az is. A Markos György becsöngetett, hogy a németek listáján vagyok. Nem hittem el, hogy ilyen fontos ember vagyok. Este aztán, amikor átmentünk Némethékhez, átéreztem. De nem tudtam elképzelni, hogy kijön ide négy német katona autóval, és ez megéri nekik. Ez volt később is . . . Negyvennégyben bujkálnom kellett. Az igazi kín az volt, hogy embereknek ezzel gondot okozok. Az egyik Veszprém megyei faluban heteket töltöttem egy kamrában. Életemben annyi befőttet nem ettem. A veszély kifejtészt bennem egy torz humorérzékenységet . . . Egyszer majdnem belefulladtam a Sióba, akkor megijedtem. Nem tudtam úszni. Véletlenül elengedtem a fűzfaágat és elmerültem. A lábam nem ért talajt. Aztán felnyúltam újra, és egy ágat sikerült elkapnom. – A kutyák mindig megharapnak. Ez benne van a csillagképemben is. Hozzászoktam, hogy a kutyák mindig megharapnak. Déryék kutyája már egy darabot megevett a lábamból.

– *Nélkülözted a háború alatt?*

– Rengeteget nélkülöztem. Sok ember ide gyűlt. Közös szilasi ismerőseink. Mi Tihanyban akartuk végigélni, itt szinte semmi élelmünk nem volt. Aztán idekeveredett egy fehér ló. Nekem mezőgazdasági álmaim támadtak, de Némethék megbeszéltek egy orosz katonával a lelövését. Azt a fehér lovat ettük hosszú ideig. A nők jártak a környékbe marharépat szerezni. Ozorán sem volt egy szem élelem, mert ötször cserélt gazdát. Ennek a háznak a fele szét volt löve, még ez volt a szerencse.

– *Ismered a magányt?*

– Magános természet vagyok, nem érzem rosszul magamat egyedül. Ez az életformám. Bár vágyom társaság után. Feleségem későig dolgozik, mindig magánosan életem. A messzi pusztán is el tudok lenni egyedül. Egyre kevesebb ember van, akiket ténylegesen látok.

Ilyés erős arcán fáradtság hullámszik végig. Órák óta ülünk a kisasztal mellett. Besötétedett, ég a villany. Kint öt-tíz percenként megszólal a telefon. Úgy tűnik, a fáradtsága hirtelen ingerültségbe, haragba vált át. De udvarias ember, uralkodik magán. Szégyellem, hogy még vannak kérdéseim. Mégis megszólalok újra.

– *Milyen a közérzeted?*

– Jobb, mint tavaly volt. Én azt érzem, hogy Magyarország szélárnyékban van. Aldhatjuk a körülményeket. Régen volt ilyen nyugodt élete a nem-

zetnek. Most kellene megoldani sok mindent. Tisztázni. Van-e egyáltalán magyar nép? Most meg lehetne csinálni. Ez a reformok, fogalmi tisztázások évtizede. De a szellemi életünk ezt nem appercipálta. Ki leszünk téve megint a körülményeknek, ha nem lesz elég belső energiánk. Nagy a belső közöny. Van egy szemlélet, amelyik nem szereti a magyar népet. Pedig most lehetne tenni. Nem a parlamenttől várni, mit szervez meg, hanem te, mint szellemi ember, mit teszel értük . . .

– *Mi az életünk értelme, mit kell csinálni az életben?*

– Megtoldva, amit Camus mondott: Tolni fel a követ a hegyre; hátha egyszer fent marad.

– *Másokkal összevetve, milyennek látod a magyar népet?*

– Borzalmas történelme volt. Nem ismerek még egy népet, amelyik ennyit szenvedett. Ide dobva idegenek közé, mint a másformájú csibe a baromfiudvarba. Meg kellene vizsgálni, hogy a legrégebb értelemben van-e magyar nép? Jó alkatú, de semmi nemzeti tudata nincs. Amíg fel nem pofozzák, addig azt sem tudja, hogy van. Abban a sváb községben, ahová engem német szóra adtak, magyart gyalázó verseket, mondókákat tanultam németül . . . Népünk pacifista, mert keleti. Átenged mindent. Nem volt polgársága. Óriási tennivalók vannak. A statisztikák szerint a halálba megy. Nem mi vertük ki a törököket, és azonnal jött a német. Akkor veszett el valami véglegesen. Nem úgy nép a magyar, ahogyan a többi nép az. Sok itt a tennivaló. Ahogyan Kőlcseyék kimutatták a nagy veszélyt, s ez negyvennyolcban erőt adott. Nekünk pontosan ki kellene mutatni, hogy hol tart ez a nép. Én éltem egészséges nemzetekben, tudom, hogy ott milyen az életműködés. Igen érdekes dolog magyarnak lenni, mert a végzet játékát láthatjuk anyanyelvi közösségünkben. Akik nem törekednek népünk megismerésére, hanem szétbomlasztottságát a maguk egyéni érvényesüléséhez használják fel, saját létüket is veszélyeztetik ezáltal.

– *Hiszél az emberiség haladásában, abban, hogy jobb lesz az ember?*

– Igen . . . Ezen sokat gondolkodtam. Az ember előtt nincs megoldhatatlan probléma. Ha erre fordítja erejét. Logikailag még a halál is legyőzhető. Elvileg. Hogy aztán milyen tragédiák jönnek be, az sok mindentől függ. Jól tudom, nem isten kezében vagyunk, hanem a saját sorsunk a saját kezünkben – mondta Illyés Gyula.

Kabátot vett, átkísért a kerten, kinyitotta a kaput. Messze lent csillogott a város. A Szemlőhegy környéke nyirkos homályba burkolózott. Illyés elmagyarázta az utcák rendjét. Elbúcsúztam.

A népek és tudatuk

Részletek egy készülő könyvből

„Mi a magyar?” – ez volt a címe a tanulmánygyűjteménynek, melyet Szekfü Gyula szerkesztett össze a harmincas évek derekán, gyepűt emelendő az akkori német maszlag-veszély ellen. Hogy miért nem a kínálkozóbb „Ki a magyar?” lett a könyv címe, Babits indokolta meg.

Azt nem lehet megfogalmazni. Egy megbeszélés elejéből én is végigültem egy-két órát, megtisztelten és figyelmesen, épp Babits lakásán. De dolgom lévén, fölkeltem. A búcsúzkodás szokásos mosolygó – sőt tréfálkozó – hangulatában kérdezte meg tőlem valaki az ottlevők közül, nem lenne-e a boncolgatott tárgyról nekem is megírni való elmefuttatásom. Azt feleltem, van, de megírni nem tudom, oly rövid. Adnak teret a kifejtésére. Az én megfogalmazásomat minden hozzáfűzés csak homályosítaná, válaszoltam. Mindössze három szó. Bár hasznosnak tartanám, hogy akár egy vastag könyv minden lapjára azonnalmód odanyomtassák, hogy ki-ki újra s újra eltöprengessen rajta, leírni fölöslegesnek vélem, mert hisz előszóval is közölhetem. A mi a magyarra, a ki a magyarra is az én sok mérlegelés után kigondolt, sok törléssel megfogalmazott válaszom ez: aki nem más.

*

Aki nem lesz más. Aki már nem lehet más. Akik, ha voltunk is, többé nem lehetünk mások. Akik, ha akarnánk, akkor sem lehetnének mások; sőt még akkor sem, ha mások akarnák.

Ez az utóbbi mondat szívbe hasíthat. Megtörténhet vajon, hogy egy más közösség kiszívjon bennünket eddigi közösségünkből? Az akarat rá, az mindenképpen lehetséges. Vagyis, hogy a sajátunkon kívüli csoport süsse ránk, hogy más vagyunk? Mégpedig akaratunk ellenére! Sőt elítélve bennünket. Még pedig annál erélyesebben, minél többre becsül bennünket.

*

Valamivel a *Mi a magyar* vaskos kötetének megjelenése után jómagam is szerkesztettem egy hatalmas tanulmány-gyűjteményt, Babits Mihály gyász- emlékművéként. Gondom merőben az ő költői és emberi nagyságának megmutatása, megörökítése volt. A könyv fogadtatása hökkentett rá, hogy ezenközben én is azt a bizonyos gyepűt raktam. A könyvnek igen sok munkatársa volt. A bírálatok csatározásai hamarosan arról folytak, hogy e munkatársak hetven százaléka a hitlerista faj-minősítés szerint nem „árja”, nem – magyar! Ám ezeket különösképpen nemcsak az „árja”-elfogultság akarta kiutasítani, más közösségbe kényszeríteni. Máshova állíthatónak tekintette őket egy-egy kurucosan németellenes bírálat is.

Még egy adat szennyes kútfejből. Ugyanezekben az időkben megjelent még egy efféle statisztika, torkukra forrasztva azoknak a szót, akik az előbbire azt hitték, tárgyilagosan bölintanak.

Ez az akkori magyar parlament tagjait sorozta rubrikába eredetük szerint. Nem az „árja” származás szerint. Illetve annak még pusztitöbb – áttételes – értelmezése szerint. Hogy a képviselők közül hánynak a fölmenője jött ide idegenből. Mintegy nyolcvan-nyolcvanöt százalékról volt kimutatható, hogy „vérségileg,” jövevénynek számít, nem őshonos. Legalábbis „kevert”.

Ez a kimutatás megfélemlítésül készült. Náci-ellenes fegyvernek szántuk mi azt is, hogy a magyarság nem árja nép, hanem uralaltáji. Erre volt ez visszaütés: ha ti a magyar mint nem árját sorakoztatjátok föl, tudjátok meg, hogy az ural-altáji, mint hatóerő már nincs is: oly töredék, ha ugyan nem pusztá fantom immár. A ríposzt hegye szíve érhetett. Hány vajon valóban a magyar, akinek ereiben nincs annyi más vér, mint amennyi után a rosenbergi hit-tétel nem tekintti az egyént fajtisztának, vagyis teljesjogú honpolgárnak?

Ilyen nem-kevert magyarnak csak az vállalhatja, azaz vélheti magát, akinek őseiről három-négy nemzedékre visszamenően nincs följegyzés. Vagyis a jobbágy-ivadékok. Törékeny alap, mosolyogtató geneológia, cérnagyökerű családfa! Ezért is tartjuk illendőnek, hogy a szóhasználatnál: mi magyarok, e fejtegetések során mi magunk se tetszelegjünk.

Rágalmazni ténnyel is lehet, igazságot gazember is vághat hozzánk. Homogénség dolgában, ahogy a fogalmat az imént körülírtuk, a magyar Európa egyetlen népével nem állítható hasonlítási rendbe. Lesz szó a magyar nép egyedüliségi tüneteiről s az ideges ellenkezésről, melyet ennek az egyedüliségnek csak fölvetése is kelt. Nem kétséges hogy az említett, viszonylagos egyneműségnek hiánya is egyik magyar különvalóság. „Sehol annyi bennszülött-nyelvre cserélt családnév (amit mi magyarosítottunk nevezünk) nem található, mint a magyarok országában” – írta egy – nem ellenséges – megfigyelő már száz év előtt. Sem a közeli, sem a távolabbi ellenszédaink országába nem áradtak olyan tömegben más nyelvűek, mint a magyar birodalomba.

Századokig ez semmiféle asszimilációs kérdést nem vetett fel. Mind addig, amíg az országok legtapinthatóbb kerete nem az anyanyelv volt. A beáramlás a szellemi életet sem érintette különösképpen. Ki gondolt közülünk azzal, hogy Zápolya udvarában a házi nyelv a szerb-horvát, Ulászlóban a cseh-lengyel volt; hogy vita lehet, legműveltebb uralkodónk, Mátyás, vajon milyen nyelvet beszélt legszívesebben.

Nem lenne szerencsés ezt a párját ritkító beáramlást fölhígulásnak nevezni. Ebben az rejlene, hogy egy régibb, tömörebb oldat kevésbé értékesé újult. Nem, csak átszíneződött. Igen, a régi, az egykor „homogén” szín eltűnt, de ebből még nem következethető, hogy az volt a nemesebb. Ilyet csak az ármálisok mondanak. A *struggle of life* éppenséggel a győztes újat nyilvánítja különbnek.

A legerősebb hatású átszíneződést a kiegyezés kora hozta. Óriási volt a fizikai behatolás is a nemzet szervezetébe. Még hatalmasabb a szellemi.

A népek agyának, idegrendszerének szerepét világszerte a polgárság vette át. Közhely volna felsorolni, miért nem lehetett Magyarország polgársága magyar eredet. Miért nem a nép reflexeit fejezhette ki, akkor sem, amikor már úgy-ahogy magyarul beszélt. A fejlődés zökkenését nemcsak az okozta, hogy ez a polgárság egy külső erő – a Habsburg-monarchia – jóvoltából települt és szerveződött a nép életébe. Hanem még inkább az, hogy ez az újabb behatolás

a nemzetet végzetesen védtelen pillanatában érte. Történelmi tette-feszülésének egyik legnagyobb kudarca után: midőn maga akarta megteremteni, önmagából – addigi homogenitásából – a polgárságát. Még pedig fegyverrel.

Ady már sem magát, sem hírhedett fajtáját – amely szóval ő a homogént fogalmazgatta – nem tartotta esélyes harcosnak. Az ember tehát elmélázhat, kik lehettek a fegyverforgató utolsó magyarok s hol estek el. Döbling kínálkozik, Turin. Leginkább mégis Segesvár. Már csak a homogén és a „fajtámbeli” körvonalazása végett azt a helyet idézzük fel, azt az iszonyú, nem csata, hanem mézszárló-teret, ahol kánikulai forróságban meredek-úton fölfelé egy kised hadsereg utolsó *civiljeként* félórás futás után végül is megáll és levegőtlenül, fegyvertelenül, reménytelenül szembefordul a nyakába fúvó harci paripákkal Petrovits István és Hruz Mária elsőszülöttje. Minél többször mérlegelem azt a múltból fölszívott, jövő felé lövellt erőt, amelyet művébe tartósított, annál hajlamosabb vagyok vállalni a bizonyítását: ő volt a magát esélyesnek hívó utolsó magyar.

*

De mi is voltaképp ez a közösség? Az érthetően kelletlen fül méltán igényli már idegességgel: de hát mi is az a „nemzet”, mi az a „nép”?

Túl a Babitséknál elejtett szójátékon.

Hegel úgy fogalmazta meg a maga németjeinek: a nemzet entitása a néplelek. Renan pedig, a franciáknak: a nemzet naponkénti népszavazás a megörökölt közösségem mellett.

Ez is, az is homályos.

A Szovjetunió első hivatalos megfogalmazása erről: „a nemzet a nyelv, a terület, a gazdasági és a kulturális élet egységében megnyilvánuló lelkiállapot alapján kialakult tartós lelki közösség.” A szovjet tudomány később hiányolta ebben a meghatározásban a közös lelki élmények szerepét. A Voproszi isztorii 1966-ban ezt a definíciót közölte P. N. Rogacsev és M. A. Szverdlin megfogalmazásában: „A nemzet az embereknek történelmileg kialakult közössége, melyet a gazdasági élet, a terület és a nyelv tartós közössége, az etnikai hovatartozás tudata, valamint a lelki alkat, az életmód, a kultúra bizonyos jellegzetességei és a fölszabadító harc jellemez.” A betoldások, különösen a legutóbbi nyilván a Lenin által annyiszor idézett Marx-i axiómára mutatnak: „nem lehet szabad az a nép, mely más népeket elnyom”, és magának Leninnek idevágó kijelentéseire. Ellentétben azokkal, akik a politikai internacionale megvalósulásától a nemzetek azonnali eltűnését várták, Lenin azt vallotta, hogy a nemzetek a társadalmi fejlődés magas fokán is sokáig megmaradnak, már csak azért is, mert a munkásosztály megerősödése attól is függ, hogy nemzeti határai között miképp tud és akar az új életre megszervezkedni. Ezek az ő szavai: „a haza, vagyis az adott politikai, kulturális és társadalmi környezet a proletáriátus osztályharcának legfontosabb tényezője”. Ezek szabják meg harcának alakulását. „Következésképpen nem lehet számára közömbös országának sorsa sem.”

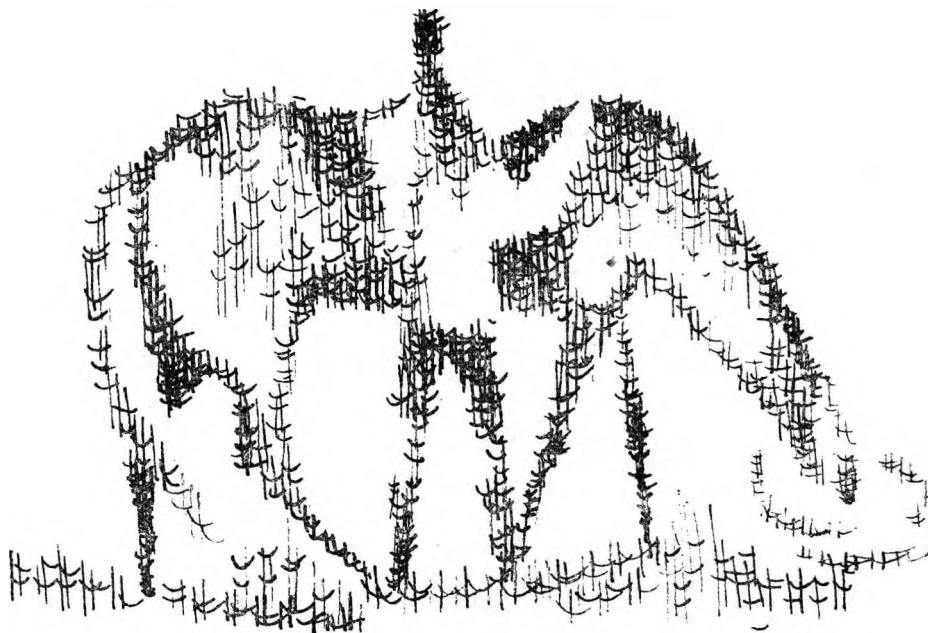
A magam használatára a fenti szöveg két passzusa mellé, amikor először olvastam, vonalat tettem; oda, ahol a közös lelki alkat, azaz a közös etnikai hovatartozás tudata említettik. Hogy ezt a fonalat még fölvegyük s megnézzük közelebről: elvezethet ez vajon a közös eredet tudatáig? Nyilván nem s veszélyes is lenne. De az a türelmetlenség, amellyel szellemi életünk, főleg a húszas évektől a lelki alkat és etnikai hovatartozás szavainak pusztá említésére fölmondta a nagy problémák kívánta tárgyilagosságot és csak a szenvedély ilyen

vagy olyan – de jellemezhetően ismét csak statisztikával ábrázolható – tüneteit nyújtotta, melyek már veszélyesnek, betegség jegyeinek mondhatók. De róluk majd később, a gyógyíthatóság kérdésénél.

A nemzet eddig felsorolt ismérvei is elegendők az első összefoglaláshoz. Föl tudja-e mutatni ezeket a magyar anyanyelvűek összessége? Mit mond a tárgyilagosság? Azt, hogy nem. Nem lehet más meggyőződést vallanunk.

*

De nem öntetszélges-e vajon a nemzet ilyen s ehhez hasonló tudatkiagyásáért a szellemi életet nógatni válaszra? – kérdezzük, akiket az elmúlt másfél század vezércikkei arra hangoltak, hogy az államok adminisztrátor vezetőiben lássuk a nép felelőseit; még az úgynevezett „kis” népeket is. Az államférfiak, láttuk, főleg az utóbbiak jó ideje fogatuk előtt szűkebb közéletük terén is csak olyan paripákat gyepelözhetnek, amelyet a mindenkori világhelyzet kioszt nekik; s aminővé azokat a mindenkori helyi közszellem a helyi viszonyokhoz bejáratta. Ez utóbbit pedig rövidebb-hosszabb hatású érvénnyel mégis csak a szellemi életnek föladata irányítania. Főképp az olyan országokban, ahol századokon át önálló állami élet híján a nép tudatának megtartása a betű és a szó művészi fokú művelőire hárult. S ahol még az országot ért történelmi csapások, a nyilvánvalóan közös bajok sem erősítették a közösséget. Fölkavarva ugyan a nemzeti lelkiületet, de csak még több zavart hozva föl, fájdalmasan összekeverve annak rétegeit: a nemzeti tudatot, a nemzeti büszkeséget, a nemzeti türelmetlenséget és a többit, el egészen itt a nemzet-istenítésig, ott a nemzet-árulásig.

Illyés

*Nagy, fehér kenyeret adott végül
s egy kerékpárt,
két óriás kerékkal.
Erre csak te tudsz fölülni, mondtam.
Levetette kabátját
és ide-oda karikázott a betonon,
válla a sürgönydrótok fölött,
világító haja a fák magasságában.
Túl voltunk a hosszú,
folyóparti úton,
napok óta jöttünk kövön, szántás-szegélyen,
a dombok vágásaiban
emberek vártak ránk,
énekeltek
és madárijesztőket gyűjtöttek meg;
lábunkon nem volt cipő,
gyalogoltunk, mint a béresek,
hadifoglyok.
Mellel meg éreztem a föld göröngyeit, szagát,
de nem mertem szólni;
néztem a kenyeret,
néztem mózesi ujjait,
egy asszony is leguggolt mellénk
az útfordulónál,
mikor a szeme megvillant,
talpraugrott:
látjátok a tüzet? kiáltotta.
Rohanni kezdett a zöld barázdákon,
egyre messzebb,
a mozdulatlan fasorokat átszakítva.*

Test-festés

*Hátadra holdat,
hátamra baglyot,
mellelre Budapestet, fényoszlopokra szögezve,
mellelre kígyót, kráteres szemekkel,
arcodra autókerekei,
térképet homlokodra,
arcomra szeretkező Buddhát,
lepkecsápot homlokomra,
ezüstrepőltöt hasadra, tengeralattjárót csípődre,*

*hátral rám nagykörmű medvét,
előre síró kistiút
madár-ember csőrében,
lángoljon a rabló taréja,
combodra vonatokat,
rózsaszín rákokkal ablakukba,
combomra zöld körhintát,
a lábszárad legyen kék,
az enyém virágmintás,
egyik térdedre szögesdrót-tekerccset,
másikra napraforgót mázolok,
legyen mit ennünk,
ha éjjel összeszednek
a két karomon leugró
ejtőernyősök.*

S Z I R M A Y E N D R E

A fény magasáig

*Csak ne ugyanúgy
ahogy eddig formálta az ajkad,
csak ne ugyanazt
ami halálig vigasztalhat,
csak ne ugyanannyit
amenyit telfog a józan elme,
csak ne ugyanúgy
ahogy lángol a lét szerelme;
ne csak azért
hogy a gonoszság megigazuljon,
ne csak annyit
hogy a földobott kő visszahulljon,
ne csak addig
amíg az évek térdre nem buknak,
ne csak annak
akinek mindig béklyók jutnak;
mert – jaj – nem lehet
mindig megszokott ritmusra lépni,
új szív, új hit kell
veled és hozzád hazaérni,
új csodák hite
hogy szerelmünk újra megválthasson,
új bizonyosság
hogy a Föld embernek megtarthasson,
tisztá szavak
felkiáltani a fény magasáig,
és biztos szárnyak
estére együtt szállni hazáig.*

Notesz

Normandiából haza autóval. Argentan-ban vásárba csöppenünk. Alkonyodó, kék-lila ég alatt neon-strasszköves sátorponyva homlokzat. A bisztró padlója tele színes műanyag szalmaszállal. Fekete-fényes, páncélos hátú bogár mászik elő a plasztik réteg alól, megriad, gyorsan visszahúzódik. Már sötét van, mikor tovább indulunk. Elalszom. Álmomban egy áthatolhatatlan, feketére lakkozott ég színes szikrákat pontoz.

*

A rendezőelv, mint rögeszme. A fenotípus (átvitt és általános értelemben is), mint rögzült rögeszme. Az élet, mint képlékeny rögeszme. A rögeszme, mint aberrált kiválasztódás. Az élet, mint rögeszmék kiválasztódása. A kiválasztódás, mint rögeszmék célszerűsödése. A célszerűsödés, mint képlékeny rögeszme. A célszerűség, mint rögzült rögeszme. A rögzült rögeszme, mint célszerűsödött képlékenység. A képlékenység, mint célszerű cél-nélküliség. A cél-nélküliség, mint célszerű rögeszme. A rendezőelv, mint cél-nélküli rögeszme. A cél, mint cél-nélküliség. A cél-nélküliség, mint cél. A cél, mint céltalanság. A céltalanság, mint cél. A cél, mint célszerű céltalanságba rögzült, magát kimerítő és meghaladni nem tudó cél-nélküliség. A rendezőelv, mint a célszerűen céltalan cél-nélküliségnek képlékeny rögeszmék közül kiválasztódó, magát meghaladni nem tudó, és kiválasztódás nélkül is magát meghatározó, önmaga rendezőelve.

*

Csillaghullás. Már csak ondóból is mennyivel többet nyomunk ki a kelle-ténél!

*

Nincsenek szabályok. Ez sem igaz. „Nincsenek szabályok” sincsenek.

*

Álmomban egy régi novella-cím: *Templomáradás* – s képszerűen egy gótikus templomtorony, húzom magam után, gumiszerűen nyúlik, s végül már csak annyi, mint az ökörnyál-csillogás.

*

Philémon és Baukisz. Rómeó és Júlia. Mari és Huana.

*

Családi pad, mely a régi ház kertjében állt, a háborús felfordulásban eltűnik. Háború után, egy politikai-kultúr-esten kerül elő. P. ráül (gyerekkora óta gyakori vendég volt a háznál) s hirtelen a fenekével ráismer. Jobban meg-nézi, csakugyan az.

*

Üdülőtelepi büfé, meleg egy-tált mérnek a keskeny deszkapulton. Kevés a hely. Hatvan év körüli helybeli benfentes nagy tál zöldbalevessel. Hol erőbb, hol arrább húzódik, sok szóval a „hölgyek” felé, „csak azért, kérem, hogy több hely legyen”. Látványosan húzza végleges helyére a tányérját, nagy karéj kenyerét, körbenéz, hátralép terpeszállásban, merev hátgörbítéssel hajol a tányér fölé. Mindenki láthatja, hogy a legkevesebb helyet foglalja el. Választékos mozdulatokkal kanalaz, a morzsákat tenyerébe söpri, ledobja a földre. Mi többiek isszuk a Colát, sört, s akárhogy is, a mutatvány-előzékenységbe bevont résztvevők vagyunk. Mind öt nézzük, végül is mosolytalanul, de figyelmesen. Zavart csend lesz. Belénk-avatkoztak, anélkül, hogy akár bosszúsak, akár derűsek lehetnének.

*

Legyünk igazságosak: van rugalmasság is a konzervativizmusban, nemcsak elutasítás. Bizonyos formái, tematikus, gondolati-érzelmi újszerűséget – amit a változó élet tárgyszerűen is sugall – szívesen elismer; de csak addig a határig, amíg a jelenségek szemléletének és ábrázolásának lényegi megváltoztatásával nem jár együtt. Az újszerűségnek ez a mértéke az, amivel a maga létét aktuálissá igyekszik tenni: az adódó újat *is* meglátni, de nem *újszerűen* látni. A konzervatív próbálkozások ettől pudvásak. S ha mégsem azok, egy-egy búcsúzó kor olyan tetőzései, amilyenre csak a lángész bizonyos fajtája képes: akik valamilyen formában összekötők, hidak, nem is annyira azzal, hogy átnyúlnak az újba, hanem a múltnak azzal a magukba sűrített teljességével, amivel eleve lehetetlenné teszik a visszafordulást. Ezek a véglegesen beérett, felfokozottan „korszerűtlen” művek az ébredő újnak legalább annyira ösztönzői, mint konkrétan maga a kor, amely csak kezdi az ablakait nyitni. Az ilyen mű azonban ritka. A váltás időszakában egyre kevesebb igazi mű születik a régiből, de ugyanakkor bizonytalan, hogy mi marad meg az újból. A fenti „korszerűtlenséggel” nem lehet vita. Vita csak azzal a felfogással lehet, amelyik nem a felfokozottság utolsó kilobbanásával, hanem szellemi tunyaságból abszolutizál lejárt szemléletmódokat, noha tudja, hogy a világ, amiben él, s aminek a lehetőségeivel él, már csak más szemléletmódokkal közelíthető meg. A művészet értéke s tartóssága attól függ, milyen mértékben képes egy kor létezés-élményét a kor ösztudásának fókuszában felmutatni. Ez a fókusz: a kor abszolút öntudata. A hiteles művészi vízió ezt virágoztatja ki. Persze, idő, hosszú út, míg a mindennapi ízlés és érzékelés vállalni meri s tudja a szembesítést az új öntudattal. Holott – az élet új *tárgyi* adottságait, ha azok vonzóak, milyen készségesen elfogadja. De ehhez nem kell feltétlenül kétlábúnak lenni.

*

Esküszik a dialektikára, – miután kiiktatta belőle az antitézist.

*

Sommázva úgy illik tudni, hogy Tolsztoj a realista, övé a hitelesebb társadalom, Dosztojevszkijé neurotikus túlzás. Kérdés, hogy a történelem melyikhez utal vissza hitelesebben, nyíltan vagy kevésbé nyíltan, de változatlanul lefordítható realizmussal – s melyik utal előre hitelesebben, nyíltan vagy kevésbé nyíltan, a kiszámítható realizmus nagyobb valószínűségével. Kérdés. Mindenesetre, ilyen latolgatások közepette vész el az esztétikum iránti elfogulatlan (naiv?) érzékenység.

*

„Nem szépeket hallunk rólad, Durcás.”

„Tűnjetek el, de rögtön!”

„Hát illik ez, Durcás?”

„Mit akartok?”

„Azt mondják, nem szépen bánsz Gizivel, Durcás.”

„Szívódjatok el innen srácok, jó?”

„Most még nem büntetünk meg, ez csak olyan figyelmeztetés.”

Vállra akasztós táskájukból összekötözött patkányt vesznek elő, zsebken-dős kézzel kicsavarják a nyakát, leteszik Durcás elé, melléje egy forintos hóvirág csokrot. (Durcás idézéssel szokta fenyegetni az utcabeli lányokat, ha nem feküsznek le vele.)

*

Az etikának nem érvei vannak, csupán képessége, hogy *kötelezést* ismer-jek fel benne. Ezért nem mondható ki. Ami kimondható belőle: az *én* pszicho-lógiai viszonyom a kimondhatatlanhoz

*

Cid, Cinna: nem vak vágyak, megfontolt vágyak szinpada. Cselekvő nárcizmus, ami a lelki nemesség monstrosizálásával küzd az elmúlás ellen. Az aforisztikus verselés, mint a determinisztikus lefutás kalodája. Fegyelem, logika, szigorúság a szerkezetben; de ez egyáltalán nem gátolja a komplikációk halmozását. Sőt: a fogaskerék-rendszerként mind tovább finomítható logika szinte csábít is az elemek egyre bonyolultabb keverésére. S így: a determináltságon *belüli* aggályos és szenvedélyes elemzés szinte minden változatát kimeríti az érzelmeknek és gondolatoknak. S a végeredmény? Csak annyi van adva, hogy felismerjük az eszményeket, de ne éljük. Szerelem, szabadság? Tragikusan nincs ingyenben semmi. Mindennek *ára* van. A puska, amivel lövünk, egyúttal visszafelé is lő, ránk. „Művi” világ? Az, csak túlon-túl ismerős. Minden-esetre, páratlanul „keresztényietlen”. Semmi sem idegenebb tőle, mint a *belátással* kiegészülő akarat.

*

Nem évülő, nem időszerűtlenedő banalitás: sok meddő vitát elkerülhet-nénk, ha a művészettől nem valóságot követelnénk, hanem hitelességet; a való-ság ábrázolása nem mindig hiteles, de a hiteles ábrázolás mindig megfelel a va-lóság lényegének.

*

A valóság annyira bonyolult, hogy könnyebb lehetőséget mondani róla, mint valamit is hazudni ellenében; a „lehetséges” változatai könnyedén túl-szárnyalják a hazugság erőlködését.

*

Elemi részegség. A fák, tavalyi füvek lakatlansága most kezd megtelni hivalkodással, önteltséggel, nárcizmussal. A növekedés végletesen autonóm elfoglaltsága. A halál az igazi kollektív téma-föltevés. Azért hallgat.

*

Reméled, jön egy pillanat, mikor a szavak rést vágnak, s egy olyan térbe zuhansz át, ahol minden fegyelmezetten, véglegesen, tovább nem részletezhető kimeríthetetlenséggel *variabilis* – és nem olyan kisszerűen mozdíthatatlan, mint ezek az átmeneti hullámok itt.

*

A szerelem cinkossá tesz a létezők minden rendjével szemben; s szükség-
telenné minden magyarázatot a közvetlenül nem érzékelhető grádusokkal kap-
csolatban.

*

(1952-ből) Valaki, egy barát, vidéki elvonultságába befülledve, fölrobban
Pestre s kifejti: elhatározta, hogy írni fog, olyat, amelyet kívánnak; s szégyellje
magát a kor, ha megalkuvót csinál belőle. – Kamasz mutálás. A kor felelős?
Felelős kor? Hová jelentsük be a panaszt? És ha bejelentettük? Az én lábamon
még a paradicsomban sem áll meg helyettem senki. Bár igaz, idegerő és fakir-
ság dolga lesz őszinte művet hagyni hátra. S leverő, hogy képesek vagyunk ér-
zelmileg igazul megszenvedett elméleteket gyártani hivatástudatunk elfojtá-
sára, megalkuvásra. Sovány vigasz, hogy az elődök sora végtelen.

*

Valahányszor a magammal való elégedetlenség ingerültsége keres leveze-
tőt bennem, ostoba kerülőket teszek érvelésemben, melyekben magam se hi-
szek. Mint a zöldár; bár sejti, hogy a lejtés iránya hová viszi, ideiglenes
medreket tör. Képtelen vagyok egyértelműen állást foglalni azonnal, s a leg-
egyszerűbb állításig folytonos hintázással jutok el. S mindig újra kezdem a
játszmát. Nincsenek axiomatikus fogódzóim, csak mindig újra megszerzettek.
Amit megszerzek estig, valami lebontja reggelig. Alapvetően olyan a közérze-
tem, hogy semmi sem lehet alapvetően végérvényes. Az abszolút legjellemzőbb
vonása az öncáfolat? A totális öncáfolat? Ami viszont épp a totalitásával úgy
oltja ki magát, hogy kénytelen visszautalni a totálisan megcáfolt totális állí-
tásra . . . ?

*

Vezérhangya, fej vagyok a témában, agykapitalista, agykombájn – jök.
De a *kupoladuma* verhetetlen. Látomás.

*

Álom: fiatalok, akik eladják, árusítják magukat, azt a tárgyat, amivel épp
abban a pillanatban azonosak. Simuló trikóanyagba vannak bepakolva, s mind
kékek. Tömöttek, zsufák, masszívak, és nagyon rugalmasak. Hatalmas áruház-
ban válogatok közülük, de mindegyik egy másikhoz utasít, hogy az eladó. Ki-
derül, hogy egyik se; csak ha *főlébredtem*. Mikor kilépek az áruházból, már
aggastyán vagyok.

*

A gyermek, a gyermek-motívumok jelentékeny szerepe a mai amerikai
irodalomban. Mintha a civilizáció folyondár szorításából menekülne vissza a
természetesnek és természetinek még rontatlan rezervátumába. Ahogy mi a tör-
ténelmi gyermekkorunkba, a görögségbe nyújtóznánk vissza sokszor, szíve-
sen? Handicap is a nagy történelmi háttér és hátvéd. Nehezíti a jelen önfeledt-
ségét. A gyermeki gyermekkor: együtt és egyidejűleg hordozza minden érze-
lem, reflex, gondolat múltját és jelenét. Az ősit állítja két lábra *jelen idejű* hús-
vér hitelességgel, szüntelenül. A mi történelmi gyermekkorunk panorámája egy
kicsit szobor-temető is mindig. A civilizációt a gyermek fogja humanizálni? A
Gyermek, aki közöttünk jár, s nem a nagy talapzatról néz le? Bár, a görög ta-
lapzat lábánál, szerényebben, ott a Gyermek is. A hippik, ha a szó görög értel-
mében *cinikusok* is tudnának lenni, sejtethnék, hogy mit játszanak el.

*

Két fiatal, amerikai autós-turista az egyik körúti szálló előtt parkol. Már végigjárták Európát. Különböző nyelvű, különböző felírások az autójukon, a tetőn, a karosszérián, az üvegen. Az egyik felírás: Deutschland, Deutschland über alles. Valaki szóvateszi. Csoportosulás, kijön a KEOK autója. Udvariasan megmagyarázzák, hogy ebben az országban százezrek pusztultak el a náci ámokfutás miatt, s egy ilyen felírás joggal sérti az embereket. A két fiatalember nevet: rendben van, kaparják le, nekik mindegy; s ha akarják, felírnak helyette valami mást. A hangulat kissé fölenged, s találgatják, hogy mit ajánljának. Végül ezt: Éljenek a magyarok! Az egyik fiatalember fölírja, megtapsolják. Kérdezik tőlük, hogy hová mennek. Térkép föl hajolva betűzik: Cluj.

*

Új-Guinea szigetén, a japánok elleni harcban elesett amerikai néger katonának az utolsó szavai: „Fejfámra ezt írják: Itt nyugszik egy fekete, aki harcolt a sárgák ellen, hogy a fehérek szabadok lehessenek.” (Huszonöt éves újsághír.)

*

Az öngyilkosok típusa, stílusa, a kor életstílusa, mindennapos atmoszférája. A választott halál, mint önjellemezés. Pszicho-szociológiai összefüggések. (Ma egy Petronius?!)

*

Rimbaud *Le dormeur de val*-jának nyitó képe: „C'est un trou verdure ou chante une rivière . . .” Itt fekszik a halott katona. S a záró sor: „Il a deux trous rouges au côté droit.” Milyen finoman boltozza össze a „trou” szócska a tizennégy sort. Gótikus ablak-kivágatba helyezett völgy.

*

Nem is olyan jámbor kép: őrangyal vezet át két kisgyermeket egy pallón, őrangyal közepén, a két gyerek az egyszemélyes palló szélére szorul.

*

Morál-görcsök, pózok. Igazat mondás fontoskodása, mikor csak pusztít. Végül is gyávaság. Morális önzés. Morális hipochondria.

*

A közelmúlt kor-neurózisra adott irodalmi válaszainak két tipikus véglete: közöny, dühöngés. Figyelemreméltó (s épp ez utal a neurózis-gyökerekre), hogy mindkettő, bizonyos értelemben a saját struktúra ellentétéként, mintegy *átcsapásként* született meg. A nyugtalan, mindenben és mindig érdekelt-érelkedő francia génusz kezdte a közöny sivatagát térképezni; a Cromwellel lehigadt angol a dühöngés dzsungelét.

*

Az öregeket vigasztalja, ha én is emlékezem?

*

Ha volna a pillanatnak billiomod része, ami vegytiszta idill – lehetne belőle milliárd évnyi is.

(Folytatjuk)

Játék

*Kiszállsz az autóból. Nevetsz.
Ilyet csak filmekben látni.
Vörös bársonykabátban két
vadász vidéki úr üget.
Lovuk előtt a rókaszagra
idomított pöttyös kutyák.
Farkuk libegő zászlócskái
komikus izgatottan
verik a zsibbadt levegőt.*

Hihetetlen ekkora béke.

*Megállsz. Fejed fölött
akár az évszakok
elnyűhetlen virága,
sárgáll egy télt fa
moccanatlanul.*

*Ős hid: rovátkolt kőkapocs. Tanyák
rácsos karámkapúi. Templom
görbére rajzolt gótive.*

*Valaha kezdett mondatok, miket
már nem kell befejezni.*

*És fönt a kert rózsái közt
minden fű vájatában harmat.
És önfeledt játék a nyírt gyepen:
egymásba koccanó színes golyók.*

*Játék a völgy is odalent:
tehenek, birkák, bokrok, árnyak
a barna és zöld sakkjába meredve.*

*S az utca is . . . Úgy hívják Béka ösvény.
Itt a sarok, mit úgy szeretsz,
hol egyszer fényképeztelek.*

*A keskeny postaláda, lonc, moha
között a fal előtt
egy gyermek mosolya . . .*

Csak addig élj, míg játszani lehet.

Anya, romokban

*Már semmit sem beszél,
csak télszavak
buknak ki torkán.
Üveg-szégyenbe tagyva állnak
feje fölött az esküvői képek,
az állát könyvre támasztó fiú.*

*Ő már nem látja őket, a tárgyak
törleszkedő rendjére nem figyel.
Csak a keze,
csak két keze
mozog, babrál ölében nyughatatlan, –
tép, gombolyít, sodor,
mintha valami munkát
el kéne még végeznie.*

*A csapott kézfejek, az eltitult
esett, terhő vakondujjak, melyekben
ott van a megható tudás,
ahogy fiam először
tépdeste szét a reggeli kalácsot.
Ott van az én kezem
mindent merő erőlködése.*

*Ő már semmit se mond, csak arcát
emeli néha föl.
Illesztgeti az égre idvezült
létünk iszonyu mosolyát.*

Az utolsó hullám

III.

Alighogy elváltak az érettségén, apám nyilatkozott az egyik helyi lap munkatársának, hogy családotul Magyarországra költözik. Tulajdonképpen az újság révén tudtam meg, hogy a sokat emlegetett kivándorlási terv összel valóra válik. Törvény volt rá, hogy idegen állampolgár Romániában nem bírhat ingatlant. Apám nyilatkozata azzal a következménnyel járt, hogy a házat, a család egyetlen vagyonát, áron alul kellett eladnunk.

A Monostor utcai házat egyébként nagyapám építtette s három fia örökölte, hogy a házat megszerezze, apámnak két testvérét ki kellett elégítenie, hogy ez mennyi nélkülözésbe került, azt legfeljebb azok a kis keresetű házaspárok érthetik meg, akik manapság a havi fizetésükből tesznek félre, hónapról hónapra ennyit vagy annyit, hogy tíz-tizenöt-húsz év múlva saját lakásba költözhessenek. Mindenképpen tény, hogy Budapestre, a nagyvárosba, szegényebben érkeztünk, mint amilyen szegények voltunk Kolozsvárt, a kisvárosban.

Mindezekről akkor még semmit sem tudtam. Másutt már beszámoltam róla, mi minden eszelősséget követtem el az érettségi kudarcra és a pesti utazás között lassan múló nyáron. Ma is érzem a türelmetlenség zakatolását az idegeimben, a türelmetlenséget, hogy a zakatolás ne képletes, hanem a rohanó, a szülőföldtől távolodó vonat valóságos zakatolása legyen.

Kárpótlást vártam Pesttől a megaláztatásért, a vereségért, a korai keserűségért, tág teret az otthoni szűkös arányok helyett, lehetőséget a kibontakozásra. Úgy vágytam Pestre, mint manapság az elmaradott falu fiataljai, akik biciklin legfeljebb a szomszédos nagyközségbe jutottak el, a világ, ami azon túl terjed, kódos legenda nekik, mítosz, semmiképpen nem valóság. Az én tapasztalataim sem voltak az övéknél gazdagabbak, én is olyanformán jártam, mint ők. Nagynehezen kiharcolták s feljöttek Pestre, s a csoda helyett kopár munkásszálló várta őket, emeletes ágyak, filléres gondok. Szabó István pompás novellákat írt a Pesten elanyátlanodó vidéki fiatalokról.

Édesanyám kísért föl Pestre, először egyik rokonunknál szálltunk meg, majd egy másiknál. Kezdetben élmény élményt követett, meghívások vendéglőbe, sörözőbe, Angol parkba, Állatkertbe, utazás a szigeti lóvasúton, a földalattin, Opera, Nemzeti Színház, koncertek, múzeumok. Tárt kapuk, mögöttük minden, amiről álmodoztam, pontosabban nem az, hanem a formát öltött „nagyvárosi élet” kápráztató színeivel, kábitó ígéreteivel.

Az az érzésem, hogy mindez az enyém, vagy legalább az enyém lehet, hamarosan megsemmisült. Kívül rekedtem a kapun, anélkül, hogy becsapták volna.

Mielőtt visszautazott Kolozsvárra, hogy a költözködést lebonyolítsa – ő és nagyanyám csomagoltak be mindent, amit négyszobás kolozsvári házunk-

ból Pestre vittünk –, édesanyám bútorozott szobát vett ki részemre a Közraktár utcában, egy óriási bérház emeletén, a gang végén.

Magam maradtam félszegségekkel, megszorított gátlásokkal, ismeretség és pénz nélkül. Egyetlen eredményem és örömöm, hogy a szűzeségemen nagynehezen túladtam, és így valamivel több önbizalommal találkoztam B. Sanyival, aki valahányszor a nőknél elért sikereimmel dicsekedtem – voltak, kétségkívül, de a koronázás valahogy mindig elmaradt –, mindig azal hűtött le, hogy jó, jó, de egyszer már „reális” sikerről is szeretne hallani.

Sanyira azért hallgattam respektussal, az ő véleményét azért vettem komolyan, mert az egész osztályban egyedül ő szerzett magának igazi barátnőt. A többség puritán buzgalommal zsugorgatta a szűzeségét, hárman-négyen túlestek a tűzkeresztségen, Bede Feri, Mártonffy Laci meg mások, csak hogy ők kurvákhöz jártak, B. Sanyi, az egyik legszegényebb fiú az osztályban, levette a lábáról az igazgatósági titkárnőt. Olyasmit ért el tehát, amiről én tátott szájjal ábrándoztam, még csak nem is csorgó nyállal.

A két bérházat kerítés választotta el egymástól, de az emeletekről egyik házból át lehetett látni a másikba. Egy délután, hogy unalmamban kikönyököltém a cselédszoba ablakán – abban laktam –, a szomszédos ház konyhájában észrevettem Liát, neki viszont megakadt a szeme rajtam. Se szép, se csinos nem volt, de vállalkozó szellemű, tehát éppolyan, amilyennek lennie kellett, hogy megkapjon egy magamfajta szélütött hólyagot.

Egy darabig jelekkel érintkeztünk, de minthogy ilyenformán nem értettük meg egymást, óriási betűkkel rámozdítottam egy darab papirosra a következő szöveget: – TALÁLKOZZUNK! Bólintott, hogy rendben. Lemutattam. Megint bólintott. Intettem, hogy máris megyek, visszaintett, hogy ő is.

Nekem kedvezett az alapállás, hiszen Lia az én intésemre jött le a negyedik emeletről, hogy találkozzék velem. Főlényemet viszont zavarta, hogy nem sejtettem, mi lesz a következő lépés, ő viszont tudta; magabiztosan és céltudatosan viselkedett, én időtlenül heherésztem.

Második vagy harmadik találkozásunk alkalmával felvitt a Gellérthegy-re: a mai sétány helyén gyalogösvény húzódott, a Citadella félig romokban. A növényzet vadul burjánzott. Esményi hely lakás nélküli fiatalok részére.

Lia tökéletesen ismerte a terepet. Miután letértünk az ösvényről s átbújtunk néhány bokor alatt, nagyjából védett területen állapodtunk meg. Egy helyütt a talaj természetes padot alkotott, arra ültünk. Néhány pillanat múlva vadul csókolódtunk, hogy annak rendje-módja szerint-e, vagy sem, nem tudnám megmondani, annyira másfelé terelődött a figyelmem. Csókolódás közben ugyanis Lia – pontosan ugyanúgy, mint annak idején Zsike – hátra akart dönteni, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy aztán magára rántson. Én viszont ellenálltam, ami – nem lévén mihez támaszkodnom – nem kevés erőfeszítembe került. Majd, hogy-hogy nem, felhagytam a vonakodással, egyszerre engedelmeskedtem Lia kívánságának és a tulajdon ösztöneimnek, kifogástalan lendülettel dőltem hátra és fordultam fektemből rá a nőre. Sem ante portas, sem egyéb kellemetlen mozzanat nem zavarta meg a folyamatot, mely mindkettőnk meglegedésével ért véget.

– Pedig én már azt hittem, hogy magának még nem volt dolga nővel.

Főlényesen mosolyogtam, egy Don Juan öntudatával, aki ha szemét behunyja, máris szebbnél szebb nők légióját látja kiterítve a múltjában, mint egy kirakatban a dobos-mogyorós-csokoládés tortákat, közöttük egy-egy almáspitét vagy meggyesrétest.

Lia eszményi barátnő volt, a magamfajta gyámoltalan, pénztelen fickó álmodni sem álmodhatott jobbat. Tudomásul vette, hogy szegény egyetemi hallgató vagyok, nem kívánt ajándékot, még azt sem, hogy moziba menjünk. A nemiségen kívül az égvilágon semmi nem érdekelt, az viszont annál alaposabban, annál tisztábban – amit úgy értek, hogy nem kevert bele sem érzelmi, sem anyagi mozzanatokot, a sex for sex híve volt.

Ez a műfaji tisztaság engem is megejtett. Mielőtt beavatott volna valamibe, amiről én hallomás révén sem tudtam, óvatosan figyelmeztetett, hogy meglepetésben lesz részem, nehogy rosszul reagáljak. Minden okom meg lett volna rá, mégsem lepődtem meg, kíváncsin szemléltem, csendes tünődéssel, hogy vajon amit csinál, miért csinálja.

Rendszeresen kirándulgattunk a Gellérthegyre, óvatosan mindig más-más környéket kerestünk fel, rossz sorsunkat mégsem kerültük el. A legteljesebb egyetértésben haladtunk a közös cél felé, amikor Lia egyszerre kikökönt a ritmusból.

A teste megmerevedett, kerekre nyílt szemében ijedt csodálkozás. Önkéntelenül megfordultam. Lábunknál ott állt a csósz, vöröses bajsza kétoldalt lefogott, arcán a borisszák lilás pozsgái, szája körül kaján vigyor.

Talpra szökentünk, kapkodva rendbeszedtük magunkat, a csósz intett Liának, hogy maradjon, nekem meg, hogy mehetek. Hasonló esetekben – a két világháború között – érvényes törvények szerint, csak a nőt büntették. A büntetést többnyire maga a csósz hajtotta végre, de ha a nő ellenkezett, bekísérte a rendőrségre.

Az elővezetés rengeteg komisz következménnyel járt, a tapasztaltabb nők tehát óvakodtak a csószszel szembezállni.

Nincs mit szépíteni a dolgon, cserben hagytam Liát. Ma sem tudom ugyan, mit tehettem volna az érdekében, de borzalmasan szégyelltem magam. Harmad- vagy negyednap összetalálkoztunk a tekintetünk a közös udvar fölött. Megfenyegetett az ujjával. Később hívott. Nem mentem, szégyenemben képtelen lettem volna a szemébe nézni.

A szerencsés kezdetet nem követte szerencsés folytatás. Lia eltűnt az életemből, űr maradt utána, megszokás, természetes igény. Utcái ismerkedéseim különféle megaláztatásokba torkolltak. Legkevésbé az egyenes visszautasítás fájt: egy reccsenés, egy nyílalás, aztán vége, mint a foghúzás. A nyílt beszédől már csak azért is kevesebbet szenvedtem, mert fiatalságomhoz képest tömérdek időt vesztegettem el meddően. Inkább egy durva, rideg vagy éppen megalázó „nem”, mint a nálunk mindmáig divatos nyálkás huzavona, ami úgy eszi az időt, mint ahogy a szomszéd föld az esőt issza.

Egy eset a fájóbbak közül. A Dohány utcában leszólítottam egy lányt, megbeszéltük, hogy másnap a Hungáriában találkozunk ötórai teán. Nekem pontosan annyi pénzem volt, amennyibe kettőnk belépője került. Odabent kiderült, hogy a belépőért csak teát kapunk, a kuglófért külön kell fizetni. Szerencsére többen voltunk s a társaság egy férfitagja, akivel öt perccel azelőtt ismerkedtem meg, miután kifizette a kuglófokat, átszólt hozzám:

– Maga jön nekem ötven fillérrel.

Mint egy arculcsapás ért a megjegyzés, amiben egyébként semmi sértő nem volt. A többiek, akik helyett fizetett, azonnal kiegyenlítették a számlát, én tőlem telhetőleg megnyugtatóan válaszoltam:

– Majd legközelebb. – Nem gyanakvó vagy fukar emberrel kerültem össze, így ennyivel megúsztam. Az adósságot leróttam, de a teázgatást anyagi

fedezet híján beszüntettem, ezzel a kellemesnek ígérkező ismeretség végét ért.

Minden lehetőséget iparkodtam megragadni, hogy beleilleszkedjek új környezetembe. Folytatni akartam atlétikai pályámat. A MAC minden ősszel tehetségkutató versenyt rendezett, ezen az egyetemi hallgatók részt vehettek. Beneveztem s mindjárt nyertem két bronzérmet. A tréner felfigyelt rám, foglalkozni kezdett velem, de ahogy az idő hűvösödött, egyre erélyesebben követelte, hogy hozzak melegítőt. Volt egy szvetterem, a célnak talán megfelelt volna, csak hogy valahogy elsikkadt csomagolás közben, pénz híján újat nem vásárolhattam. Elmaradtam hát a MAC pályáról, egy kedvteléssel, egy programmal szegényebb lettem. Nemcsak azzal, hanem ismeretségek és összeköttetések szerzésétől is elestem. Ennek a zártkörű klubnak a tagjai előtt sok olyan ajtó kinyílt, amit másnak az orra előtt csaptak be. Függetlenül attól, hogy érettebben miként vélekedtem e körökről, származásom révén közéjük tartoztam és az induláshoz hatékony segítséget kaphattam volna tőlük. Lázadozni ráértem volna annak idején.

Körülszaglászta a bölcsészkaron. A módosabb szülők lányait elkerültem, az ő igényeikkel amúgysem tarthattam lépést. Egy szegényebb lánykával kezdtem flörtölni. Már minden a legjobb úton volt, amikor beavatkozott a sors és balhoroggal kiütött.

Felderítettem, hogy a bölcsészkaron működik valami segítő egyesület, amelynek révén, egyebek mellett operajegyekhez is lehet jutni. Mucikával már jóévtávval izlelgettük egymást, amikor vesztemre, épp annak a napnak a délutánján vettem egy utcai árustól fűgét, amely napnak estéjére szólt jegyünk az Operába. Egy harapás a fűgébe, kitört a metszőfogam, s nem elég, hogy kitört, de hátul kimeredt belőle a barnásszínű tömés, ami első pillantásra a fogak között megakadt húscsacatnak látszott. A látvány több, mint gusztustalan, visszataszító volt. Mégis elmentem az Operába, fogfájás ürügyén zsebkendőt tartottam a szájam elé s amögül motyogtam olykor valamit. Előadás után bocsánatkérések közepette elbúcsúztam. Mucikát azóta sem láttam, nyomtalanul eltűnt, mintha az együtt hallott opera hangjaival együtt enyészett volna el.

Hetekig éltem számkivetetten, mint egy leprás, aki maga kerüli az embereket, nehogy észrevegye, mennyire kerülik mások. Kiszakadtam a környezetből, amelybe épp hogy kezdtem beleilleszkedni. Egyelőre magam voltam Pesten, a költözködés későbbre maradt, engem azért küldtek fel előre, hogy ne veszítsek évet az egyetemen. Se ötlet – mert szélhámoskodtam volna, se pénz, se egy fogorvos címe. Írtam Kolozsvárra.

„Majd”, válaszolt apám a maga időtlen patópálos modorában. A majdtól a fogam rendbehozataláig több mint egy hónap telt el, teljes magányban, teljes visszahúzódásban s a tapasztalatokból leszűrt gondolatok között. Apám tekintélyének a málnási balfogás természetesen sokat ártott. Többé már nem hittem, hogy célszerűen tudja irányítani az életemet. Nagyjából láttam, hogy az elkövetkező négy-öt évet milyen körülmények között kell átsenyvednem, minden idegem tiltakozott a kiszolgáltatottságnak, az önállótlanyságnak – véleményem szerint – e végletes mértéke ellen.

Levelt írtam haza, hogy fordítsuk meg a sorrendet, előbb hadd keressek, hagyjuk későbbre az egyetemi tanulmányokat. Minthogy íráskészségem az átlagosat meghaladta, úgyannyira, hogy tanulmányi eredményeim mélypontján is megesett, hogy a magyar tanár felolvastatta a dolgozatomat, ami nagy meg-

tiszteltetést jelentett, az újságírásra gondolok. Apám, noha maga is üzte ezt a mesterséget, vagy talán épp azért, mélységesen lenézte az újságírókat. Hallani sem akart a dologról, nemhogy kész lett volna segíteni. Egyébként szilárdan és következetesen kitartott álláspontja mellett, hogy előbb a diploma, a munka, a pénzkeresés csak azután következhet.

Ebben az időben gyakran találkoztam B. Sanyival, akivel már Kolozsvárt összebarátkoztunk. Sok tekintetben ő nyitotta fel a szememet, még diákkoromban. Családja leszegényedett, apja hol itt, hol amott vállalt állást, ilyenformán Sanyi rengeteg viszontagság után került Pestről Kolozsvárra. Többet tapasztalt, többet szenvedett nálunk és több helyütt megfordult. Noha kitűnően érezte magát a református kollégiumban, a kritikai szemléletet mégis ő oltotta belém, ő, aki tudta, hogy ami van, máshol másként is lehet.

Csukaszürke használt egyenruhából átalakított rövidnadrágos ruhát viselt. Nem azért, mintha ez lett volna a divat. Ismeretségünk kis hiján balul kezdődött. Óra előtt ugyanis vazelinnel kentem be a nyakát, ő meg akarta torolni a sérelmet, én menekültem előle, mert idősebb is volt, erősebb is. Valaki jelezte, hogy X tanár úr közeledik, erre mindenki a helyére ült.

Tervemet, hogy újságíró szeretnék lenni, mert így meg úgy, vele tárgyaltam meg. Eltelt csaknem ötven év, ő orvos, majd igazgató főorvos lett, elvittem hozzá az édesanyámat kivizsgálni, s mialatt anyámat röntgenezték, beszélgettünk. Egyszer csak, minden apropó nélkül megszólalt:

– Nagyon ügyetlenül csinálta veled az öreged. Újságíró akartál lenni, s az lett volna a természetes, hogy besegítsen a neked való környezetbe. Hiszen írni tudtál.

Megdöböntett, hogy ilyen mély nyomot hagyott benne, a kívülállóban, a semleges szemlélőben ez a mozzanat, majdhogynem mélyebbet, mint bennem magamban.

Az ellentét apám és köztem tulajdonképpen ekkor kezdődött. Arra, hogy románlakta vidék helyett Málnásra küldött, még álmos értetlenséggel reagáltam. Most azonban nyíltan lázadoztam. Lázadozásomnak viszont sem a természetem, sem a nevelésem, sem a körülmények nem kedveztek. Megpróbáltam bejutni egy erdélyi érdekeltségű könyvkereskedésbe, az igazgató csodálkozva mért végig:

– Apád engedélye nélkül?

Második félévre már be sem iratkoztam az egyetemre, bármennyire érdekeltek a tanulmányok. A tandíjat, hogy legyen valamennyi mozgási lehetőségem – megtartottam, de csak utólag szóltam róla. Ugyanis kész helyzet elé akartam állítani apámat. Naphosszat az apróhirdetéseket böngésztem. Több helyütt jelentkeztem, a többi közt egy mérnöknél, az Üllői úton, valami géppel kellett volna vigéckedni, beálltam azok közé, akik vállalták a feladatot.

– Ön is? – kérdezte megdöböntően.

Ahhoz, hogy a sofőrséget megtanuljam, az elsikkasztott tandíjból nem futotta. Egyetlen járható út mutatkozott és ma, hatvan egynéhány évesen, írói népszerűségem tetőfokán, több mint érett ésszel is sajnálom, hogy az esélyt nem játszottam meg. Az apróhirdetések között olvastam, hogy ez és ez a női fodrász tanulót keres. Egyik összekapásunk alkalmával, azzal fenyegetődztem, hogy inkább elmegyek borbélynak, csakhogy a magam lábára álljak s ne vesztgessem tétlenül az időt.

Sajnos, ezzel a kijelentéssel elsősorban bántani akartam. Ahhoz még túlságosan úrifiú voltam, túlságosan elpuhult, elkényeztetett, hogy a fenyegetést

komolyan gondoljam. Holott a pofonok aránya, melyek egy részét a mestertől kaptam volna, ha elszegődöm hozzá tanoncnak – és az elkövetkező évek során ténylegesen kapott pofonoké, rám nézve előnyösebben alakult volna, mind intenzitásban, mind abszolút számokban, s ami legfontosabb, a pofoztatás ideje tetemesen megrövidült volna.

Érettségítől a háborúig – a történelem ennyi időt mért ki arra, hogy a fiatalságomat élvezhessem, nemcsak a fiatalágom legszebb éveit múltottak el üresen, de a Rákosi-korszakban sem húzódhattam vissza a szakmába, az egyedüli, nagyjából biztonságos bunkerba.

Szinte évről évre megújult az a nyomasztó élmény, melyről a fejezet elején beszéltem: – az idegen város élménye. Az otthon melegéből, biztonságából Málnásra, majd Pestre kerültem, majd Brüsszelbe – mindig szegényen és mindig úgy, hogy az utazásokból a minimális hasznot húztam. Később egyetemi ösztöndíjjal két ízben utaztam Perugiába, pénz híján Sch. Gyuszival és másokkal gyalog látogattunk el Assisibe – az országútról összehasonlíthatatlanul szebb volt, mint a következő évben, amikor a busz a város közepén ontotta ki magából a turistákat, köztük engem. Páviában kis híján egy egész évet töltöttem, megint csak ösztöndíjjal, a kollégiumi fegyelem tiltotta a gyalogtúrákat, ilyesmire szó sem lehetett. Pénz dolgában oly szűkösön álltam, hogy még a szomszédos Milánóba sem juthattam el, napi hat Macedoniára telt, a hetediket a szerte dobált csikkekből sodortam, ha kínzott a nikotinszomj. A buzeráns szolga valahányszor belépett valamelyikünk szobájába, sóhajtozva pásztázta végig a testünket éhes szemével, de a szeméttel nem bajlódott.

Későbbi önállósulási kísérleteim éppúgy csődöt mondtak, mint az első, végül megadtam magam, beiratkoztam a pécsi egyetemre s öt év múlva, 1933 őszén egy diplomával és egy levéllel tértem vissza Pestre, amely éppoly félelmetesen nagy és éppoly idegen volt, mint nyolc évvel azelőtt. Előről kellett kezdenem a beilleszkedést a környezetbe.

Gyorsan bebizonyosodott, hogy az ötévi munkával megszerzett okmány semmit sem lendít a helyzetemen. K. Jenő professzorom beajánlott a Szechenyi könyvtárba. Először tehát ott jelentkeztem.

– Kaphat íróasztalt – hangzott az illetékes hivatalnok felvilágosítása. – Ott elvégzi a hivatalos munkát, de fizetést majd csak akkor folyósítunk, ha nyugdíjazás, kihalás, betegség, áthelyezés következtében megürül egy státus. A munkafegyelem természetesen egyformán érvényes azokra, akik pénzért és azokra, akik a szebb jövő reményében dolgoznak.

– És tessék mondani, mik az esélyek?

– Gondolkozzék, fiam. Honnan tudhatnám, hogy kit üt meg a guta vagy kit visz el egy szívroham. Nem vagyok jós!

– Úgy értettem . . .

– Tudom, mire kíváncsi. Ketten dolgoznak már nálunk státus nélkül. Az egyik másfél éve, a másik egy éve. Két derék megbízható bölcsész. Maga harmadiknak kerülhet sorra, fiam.

– És addig miből fogok megélni? – rebegtem.

Türelmetlenül mért végig:

– Ez aztán végleg nem tartozik rám.

Felállt s ezzel jelezte, hogy a kihallgatás véget ért.

Több diplomás lézengett az országban, mint amennyit a vállalatok, intézmények, hivatalok foglalkoztathattak. Megalakították hát az ADOB-ot, vagyis az Állástalan Diplomások Országos Bizottságát. Következő utam oda vezetett.

Felvették az adataimat és hamarosan elhelyeztek a Statisztikai Hivatal épületében székelő Szociográfiai Intézetbe, havi nyolcvan pengő fizetéssel.

Ebben az intézetben kezdődött hivatali pályafutásom, ez volt a kiinduló pontja hivatalaim történetének. Eleinte abban a hiszemben ringattam magam, hogy az ÁDOB-állások létesítése nemcsak törekvésében, hanem gyakorlatában is tisztességes dolog. Nem volt az sem az állami, sem a magánvállalatok részéről. Több gyár hónapról hónapra fizette a ráerőszakolt ádobistákat, de a gyár területére be sem engedte őket, amivel hozzájárult az amúgy sem lekicsinyelhető antiszemita hullám növeléséhez, néha olyan rétegekben is, amelyek különben esetleg nem fertőzöttek volna meg.

Státus volt az ÁDOB is, de különleges státus, nem járt nyugdíjjal, elvben az ádobista holtáig ádobista maradhatott, mert az előmeneteli szabályok erre a szükség-státusra nem vonatkoztak.

Abban a nyomorult kis hivatalban, abban a semmiben, amit egy professzor becsvágya hívott életre, rajtam kívül még három éhenkórász ádoboskodott. Eleinte úgy dolgoztunk, mint manapság számos szocialista hivatalban, azzal a különbséggel, hogy kávét nem főztünk, a szokás még nem terjedt el, egyébként tengtünk-lengtünk, lépten-nyomon kimentünk a folyosóra cigarettaízni, a tizórait ugyancsak kint költöttük el, néha félórát eldumáltunk, másfél óráig ebédeltünk és soha nem furdalt a lelkiismeret, hogy keveset dolgozunk.

A hangulat egyik napról a másikra gyökeresen megváltozott. Mint később kiderült, elterjedt egy hír, ami valahogyan nem jutott el hozzám s amit ki-kisaját érdekében gondosan titkolt. Én csak a tüneteket észleltem. Cigarettaízni a folyosón, beszélgetni politikáról, jövőről, nőkről, tervekről elsősorban ádobista kollegáimmal szoktam, a nagy fejű, bamba nézésű Miklóssival, a sokkal értelmesebb és nyiltabb Bodor Janival, Csuka Pistával, a legszürkébbel hár-muk közül. Az intézet kolostori csendben működött, hogy fölőleslegesen ne csapjunk lármát, akinek eszébe jutott, hogy ideje volna abbahagyni a munkát, intett valamelyikünknek. Fél nap eltelt, nem intett senki, magam próbálkoztam hát. Miklóssi, akinek először kaptam el a tekintetét, lesunyta a fejét s a továbbiak folyamán szándékosan kerülte a tekintetemet. Ugyan mi üthetett a hólyagjába?! Bodor a fejét rázta, Csuka Pista bocsánatkérő mozdulattal utasított el. Magam mentem ki.

Máskor mindig lézengett néhány elégedetlen ádobista a folyosón, most üresen tátongott, eldobott cikkek sem piszkították be zsiros nyugalmát. Másnap, harmadnap ugyanaz a vonakodás a kollegák részéről, ugyanaz az űr a folyosón. Sőt, mi több, az ebédet – régebben hosszan elüldögéltünk a fogások mellett – ki-kivillámgyorsan tömte magába, máris rohant vissza, dülledt szemmel, izzadt nyakkal hajolt a munkájára és dolgozott, mint a megszállott.

A Szociográfiai Intézet természetesen nem foglalkozott szociográfiával, hanem kiadványában a szociográfiai vonatkozású művek bibliográfiáját tette közzé. Az adatokat mi gyűjtöttük, folyóiratokból, recenziókból – normában.

Atlapoztam – tegyük fel – a Revue de Transilvanie című francia nyelvű román folyóiratot, ha szociográfiai vonatkozású közleményre leltem, cédulákat készítettem róla. Ezen feltüntettem a cikk szerzőjét, a közlemény címét, a folyóirat adatait és fent, a bal sarokban a decimális beosztást. Maga a cédulázás untatott, annál jobban élveztem viszont, hogy a különböző nyelvű és különféle érdeklődésű folyóiratok olvasása közben az egykorú szellemi életnek igen széles körében tájékozódtam. A tudományos folyóiratok jóvoltából nem ragadtam

bele az irodalomba, mint számos pályatársam, érdeklődésem egyre messzebb terjedt.

Az igazgató egy nap intett, hogy beszélni óhajt velem:

– Grandpierre úr – mondta azzal a szürke, szomorú, elnyűtt hivatali tekintélyeskedéssel, ami az időben dívott –, úgyis mint főnöke és mint jóakarója, saját érdekében figyelmeztetem, hogy hivatalnoki jövőjét kockáztatja. A többiek megemberelték magukat, egyedül Grandpierre úr nem. Sőt, állandóan azt szorgalmazza, hogy visszaterelje őket abba az egészségtelen hangulatba, amely az új helyzet következtében megszűnt.

Hetek óta szenvedtem az „új helyzettől”, amelynek hatására az ádobisták épületszerte úgy viselkedtek, mintha a feneküket a székhez enyvezték volna. Egyedül én ugráltam fel minduntalan az íróasztalom mellől, egyedül én ebédeltem másfél óra hosszát stb. Az idegeim tudósítottak róla, hogy az igazgató nem a hatalmat akarja fitogtatni, hanem a leckétetésszámba menő figyelmeztetéssel határozott célt követ.

Eltaláltam. A maga kényszeredett homályos, hivataloskodó stílusában igazgatóm kifejtette, hogy mivel két nyelvet főiskolai fokon tudok, másik három oly mértékben, amely az intézeti munka elvégzéséhez elég, a négy ádobista közül én vagyok az eszményi munkaerő. Mozoghatok, cigarettázhatok, nincs ellene kifogása, amíg ezzel a légkört nem zavarom, és amíg – és ez a fő dolog! – nem maradok el eredményekben a kollegáim mögött.

– Különben – folytatta –, bármennyire ragaszkodunk Grandpierre úr munkájához, nem Grandpierre urat fogom javasolni kinevezésre.

Még néhány mondat és értesültem róla, hogy a minisztériumnak az a terve, hogy az ádobisták közül a legjobbakat státusba veszik. Megvilágosodott a kihalt folyosók, a megszűnt beszélgetések, ácsorgások titka. Az ádobosok rabszolga hada a kinevezés reményében dolgozott olyan elkeseredetten, mint a korbáctól rettegő gályarabok. Verseny indult, munkaverseny Horthy-módra, életre-halálra, abban a reményben, hogy ezer közül egy esetleg célba ér.

Kollegáim helyzetében, vagyis teljes függőségben minden bizonnal lélekszakadásig dolgoztam volna én is a csalóka remények kedvéért. Csakhogy ebben az időben már nem voltam kiszolgáltatva a hivatalnak, az államnak, a minisztériumnak, mert már több helyről húztam jövedelmet.

Miután nyolc keserves esztendeig vergődtem apám irreális elképzeléseinek vagy el-nem-képzeléseinek hálójában, elhatároztam, a magam lábára állok, kerüljön bármibe, hogy ez az oktalanul megalázó helyzet, a függőség állapot, meg ne ismétlődhessék. Ami út-mód kínálkozott, mindet megpróbáltam.

(Folytatjuk)

WEÖRES SÁNDOR

Psyché verseiből

MEGGONDOLÁS

*Tornallai kastélyról s urodalomról,
Szíves Barátom! hallani sem kívánok.
Élünk együtt, míg fül egyy-máshoz a kedvünk,
De azon életről, mit kinálsz te nékem,
Botsájs-meg, épp elegendő álmadoznom:
Vékonka nyüzszőségem helett ma-holnap
Terebéllés asszonyod lennék, kerekded
S elül-hátul egyy-forma, akár a gomba,
Borzasztó ragyagó szép kasznár fejeznép,
Körmökre bandsittó, ha tapatt-e rájok,
Hamis notás tseléd leánt nyomorított,
És mint szalonna sütéskor zsír tsorog s forr,
Ömölne reád mellyembül hív szerelmem,
Ha kell, ha nem, éjel nappal, és ha távol
Járnál, várnálak a gesztenye fa-sorban,
Orczám viruló piros, landis kötényem
Piros, szélmalom alakú főkötőm is
Piros, minden kokasom tarajja, minden
Virág ágyam piros, és reád özönlő
Szívem piros, piros Isten szép Világa!*

Bártfán, 1815. Tavasz közepe.

JOS. CHR. VON ZEDLITZ UTÁN ERHÖRUNG

az-az

MEGHALLGATTATÁS

*Édes tavaszban tsillag fény alatt,
Világos hold-sugárral illetten,
Illattal, hüssel, tsenddel övezetten,
Bizalmas páros járásunk halatt
Édes tavaszban tsillag fény alatt.*

*Érzetben gazdag, ám szókbán szegény,
Szem a szemben idvezült ölelésben,
Sziv ver szíven, és kép pihen a képen.
„Tiéd örökkön!” hévvel esküvém,
Érzetben gazdag, ám szókbán szegény.*

*„Tiéd örökkön!” vissza hangozott,
A menny felettem mint ha meg-hasadna
És az élet tsudája rám szakadna,
Rég szomjuzott boldogság át-hatott,
„Tiéd örökkön!” vissza hangozott!*

1816.

TÜKÖR ELÓTT

*Rég, ha járkáltam zajogó piarczon,
Mint csudán ámuult az egész közönség,
Dolgozó kézből kiesett a szerszám:
Imhol a legszebb.*

*Testesült álom vala földi képem,
Lázás örvénylés kerekült köröttem:
Venus Istennő lerepült az Égből,
Minden elolvad.*

*Most, a harminczad teemet taposva,
S látva tükrömben, szaporúl a ránczom:
Szinte meglep, milly csipetet törődöm
Kül alakommal.*

*Ennyi bájt kegyből ada? büntetésből?
Mit tudom hogy ki; s jöve vissza szedni.
Úgy is ellen-tét vala női testem
S férfiu lelkem:*

*Kivül édes lány simaság, de bévül
Szikla görcsökben feszülő nehéz ércz,
Óriás műhely, veritékben ázó
Szomjas örök tűz.*

*Vad cigány vérem hamarébb megérlelt,
Mint a sok jámbort, s hamarébb lehervaszt,
Nincs segítség itt; ha talám akadna,
Úgy sem akarnám.*

Chramow, 1825.

MARISKA LEÁNYOM

*Nyakig a paplanyba takarva,
Szemei alvásra bevarrva,
Még ébren figyel az orrocška,
Már álom-tenger a hajacska.*

Johannisberg, 1826.

MÁR NEM CSUDÁLNAK

*Már nem csudálnak társaságban,
Hagyám virágom elhervadni.
Fogjuk-rá, jobb mint hajdanában:
Nem kell mulattatni s mulatni,
Magam mézül kalácsra kenni,
Vágy, féltés, párbaj tárgya lenni,
Magam s mások vérét folytatni,
Illusoris képem mutatni
S reális képem scartba tenni;
Látszó formám becézve túrva
Testem lelke nékik csak kurva.*

Párizban, 1829 őszén.

FANNY ELSSLER

*Még nincs húsz esztendő e szőke lyánka,
Majdnem repülve lejt a szirteken,
Artatlan bájú formáit kitárja,
Bőrig vetkőze Maxnak és nekem.*

*Leszen belőle a világ csudája,
Most csak miénk, bizalmas meztelen,
Még nincs húsz esztendő e szőke lyánka.*

*Hét bárka talián halász csudálja,
A menny coupole kék ballet termiben
Együtt mozogván minden porczikája
Majdnem repülve lejt a szirteken,
Még nincs húsz esztendő e szőke lyánka.*

Pozzuoli tenger part, 1829. october 21.

Balaton

Balatongyörök az ötvenes években bizonytalankodó községgé változott. Nagy birtok a falu közvetlen határához nem tartozott. A hegy és a víz közé szorult keskeny partsáv inkább belterjes szőlőskertek és gyümölcsösök kialakulásának kedvezett. Kis birtoka a faluban a legtöbb embernek volt. Komolyabb állattartásra már inkább csak azok gondolhattak, akiknek Ederics és Szigliget között is volt rétjük vagy kukoricásuk. A falu nagyobbik része valamilyen bonyolult módon mégiscsak a földből élt. A bevétel legfontosabb forrása a bor volt. A szőlő és a pince körül fordult meg az élet. Aki kiszorult a keskeny parcellákról, az ipart tanult, beállt vasutasnak, próbálkozott a hajózásnál vagy valamelyik ipari üzemben Keszthelyen, Tapolcán. Az ötvenes években tömegesen tanulták meg a villanszerelést. Egész csapatok jártak át Zalába, falvakat, új épületeket villamosítani. A legismertebb mester Székely Antal volt, vele együtt dolgoztak Szabóék és Jenőfiék is. De villanszerelő lett Vörös János és Lekics József is, hogy csak néhány nevet említsek. Lekicsnek azóta már önálló műhelye van, köztisztelőben álló módos emberré verekedte föl magát a szegény, paraszti sorsból. A vasútra legalább húsz ember járt már azokban az években is. Sokan a helyi pályafenntartás kötelékében dolgoztak, így esténként a háztáji gazdaságuk gondozására is tudtak időt fordítani.

Az eljárók, állást vállalók legtöbbször a nehéz kétlaki életformát választották. Hétköznap dolgoztak a fizetésért, vasárnap pedig a saját földjükön, szőlőjükben. Sokan így is mintagazdaságot teremtettek otthon. Érdemes megemlíteni Nemes Jánost, aki mint hentes, a keszthelyi Húsüzem egyik legkiválóbb dolgozója lett, s közben otthon is fejlesztette a gazdaságát, rendben tartotta, ifjította a szőlőjét, s jó bora termett. – Mégis ezekben az években enyhe bizonytalanság s gyanakvás motiválta az életet. A kedvező társadalmi átalakulásokat fokozatosan követték a kedvezőtlen gazdasági intézkedések. Nehéz adóval sújtottak minden portát, évről-évre emelték a beadási kötelezettséget, a bor körül pedig őszi-őszi újabb fináncáború kezdődött. Az emberek sokkallították a fogyasztási adót, s eldugdosták a bort. Nem az egészséget. De egy-egy hordóval az élelmesebbek vagy a szegényebbek mindig eldugták. Hová lehet egy hordót eldugni? Ha mindjárt az a hordó csak kétszáz literes is... Kazalba, ólba, verembe... Elég volt egy haragos a faluban, s már ment a följlentés. Jöttek a fináncok, s feltúrták az egész portát. Legtöbbször megtalálták a bort...

Amikor leesett az első hó, a legények kivonultak a préházba pálinkát főzni. Az állami főzés költségtételei teljes érdektelenséget váltottak ki az emberekből. Vagy hagyták a szilvát és a törkölyt megrohadni, vagy maguk főzték ki a zimankós téli éjszakákon. Viharok idején, könnyfakasztó hidegben, amikor a finánc oda sem találta a préházhoz, bizony begyújtották az üst alá, s még a rézelejét sem hagyták kárba veszni. Érdekes módon a pálinkafőzőket sokkal ritkábban érte el a törvény keze, mint a bort rejtegetőket. A tél, úgy látszik, biztonságot adott. A fináncok tudták, hogy a hegyoldalban valahol, va-

lamelyik présházban mindig csepeg a pálinka, de a finánc is ember... A fináncok maguktól soha nem helyszíneltek. Csak feljelentésre. Az egyik finánc-tiszt ismerősöm elmesélte, hogy szüret táján egy-egy faluból húsz-huszonöt feljelentés is érkezik. A haragosok ilyenkor törlesztenek egymásnak... Olyan ez a szüreti idő a falvakban, mint a művészknél az április. Április negyedikén szokták ugyanis az esedékes művészeti díjakat átadni. De előtte két hónappal már mennek a feljelentések. Névvvel és névtelenül. A minisztériumban nem győznek ilyenkor csodálkozni.

Az ötvenes években az idegenforgalom már a háztartások egyik fontos bevételi forrása volt. Bár nehéz ezt ilyen kategorikusan kijelenteni. Ha a vendéglátás szóba kerül, az emberek ma is a nyárfák sudarát kezdik mustrálgatni, s vonogatják a vállukat. Az a derűs jóviszony, ami a századforduló táján a nyaralók és az őslakosság között kialakult, már a múlté. A villasorok kaszt szelleme, az urak szóhasználatra megriasztotta a partmenti parasztságot. Furcsa helyzetbe kerültek. Gazdák voltak, s mégis harmadrendű emberek. Az urak nem disztngváltak. Számukra a földművelő nép egyforma volt. Azt mondták, hogy „a paraszt így, a paraszt úgy”... – Eszükbe sem jutott, hogy a falun belül is vannak emberi és társadalmi különbségek. A pesti uraknak a jó gazda ugyanannyi volt, mint a dologkerülő, részeges, rossz gazda. Az úr számára mindegyik paraszt volt. S egyáltalán ahogy a villasorokon ezt a szót kiejtették, hogy „paraszt”. Már a hangszinben volt valami sértő, lesajnáló, lefokozó. Amikor ezt észrevették a faluban, a gazdák arca megváltozott. Komorabbak lettek, nyersek, gyanakvók... Kezdték magukat úgy érezni, mint az amerikai indiánok... A történelmi sorsfordulók időszakában aztán sokukból kitört a nyílt ürügyöllet. Ez az érzés, úgy tűnik, azóta elhamvadt. De ki tudja, mi van a parázs alatt? Annyi biztos, hogy az idegenforgalomért nem lelkesednek. A nyaralókat rossz hangulatban, kelletlenül fogadják. De fogadják. A gazdasági szükségszerűség erősebb az érzelmeknél. Az ötvenes években már újra kiadták az első szobát, sok háznál az összes használható helyiséget, s maguk egész nyáron át a szénás pajtában vagy a padláson aludtak. Kellett a pénz ruhára, iparcikkekre s a magas adóra. Akinek volt bora, az a nyaralóit meghívta a pincéjébe. A nyaralók aztán vásárolgatták a gazda borát. Ez ma is így van. Az üzleti mosoly már az ötvenes években megjelent az emberek arcán. De őszinte emberség, szívéllyesség, és szeretet-fedezete ennek a mosolynak nem volt. Ma sincs. A vendéglátás kényszerű iparrá változott, olyan üzleti tevékenységgé, aminek a szokásokban s az emberi tudatban hagyományai nem voltak. Innen ered a sok ügyetlenség, túlzás, a sok felesleges komorság és a sok felesleges mosolygás is.

Ahogy az urak a negyvenes években nem disztngváltak, amikor a parasztokról volt szó, ugyanúgy a parasztoke sem disztngválnak ma, ha városiakról van szó. Számukra úriember az, aki autón érkezik, aki városból érkezik, aki nem a helyi termelészövetkezet dolgozója. Tehát a városi ember...

Mit látnak a vízparti falvak lakói? Azt látják, hogy amíg ők izzadnak, dolgoznak, addig mások, akik a városból érkeznek, a vízparton heverésznek, fürdőznek, napoznak, esznek, isznak, fényesednek. Azt látják, hogy a nyaraló vidám, a nyaraló költekezik, a nyaraló lányokkal sétál, csókolózik, furcsán táncol, hangoskodik. A Balaton-parti őslakosság ezt az embertípust júniusban megpillantja, s szeptember tizenötödikeig nézi, nézi megbotránkozva. Azt hiszi, hogy mindig ugyanazt az embert, ugyanazt a csoportot látja. S itt van a tévedés. A strandokon kétségtelenül felbukkannak hónapokon át nyaraló em-

berek is, de a nagy többség két hétre érkezik. Két hétre egy esztendei gyári munka, hivatali munka, aktagyártás és értekezlet után. Visszeres lábú nők érkeznek a szövődékből, s fiatalabbak, szebbek a híradástechnikai gyárakból, s még fiatalabbak és még szebbek az egyetemekről, minisztériumi titkárságokról, újságok titkárságairól. Férfiak az öntödékből, férfiak a bányákból, hivatalokból, laboratóriumokból, kutatóintézetekből. Ezek az elfáradt városi emberek a nyári két hétre sűrítik bele egész életkedvüket, vidámságukat, mindazt a jót és üdítőt, amit egész éven át elmulasztottak. Ha megérkeznek a vízpart-ra, igyekeznek kárpótolni magukat az esztendő lemondásért, üzemi kosztért, túlóráért . . . Nagyokat esznek, isznak, nagyokat szippantanak az ózondús vízparti levegőből, felszabadultak, harsogva nevetgélnek. – Aki már látta az októberi smogban fuldokló Budapestet, annak mindez érthető. Gondoljunk csak arra, hogy az őszi, téli füstködön sokszor még derült időben sem képes áttörni a napfény. Magyarországon évente átlagosan hatvanegy teljesen derűs napra számíthatunk. De az országon belül is nagyok az eltérések. Budapesten a derült napok száma átlagosan ötvenhét, Balatonfüreden viszont hatvannyolc. De a pesti ember az ötvenhét derült napot sem élvezheti, mert az ötvenhétből a füstköd évente elrabol tíz-tizenkét napot. – Kárpótlásul két hét szabadságot kap. Ebbe a két hétbe sűríti a teljesebb életét. Aztán hazamegy, vissza a gyárba, az öntödébe, hivatalba, s az arca három hét alatt kifakul. De ezt már nem látja az őslakosság. Csak a kéthetes vidámságot, költekezést látja . . . Így aztán sokukban irigység vagy ellenséges érzület támad.

Ez a nyári vízparti dinom-dánom rontja a falvak munkaerőkölcset is. A nyaralóhelyek életstílusa a legtöbb kárt a falusi fiataloknak okozza. Ezek a kialakulóban lévő, lassan formálódó életek a nyári környezet hatására sokszor deformálódnak. Példaként nem a pontos, lelkiismeretes munkavégzés szépsége áll előttük, hanem egy habzsoló, költekező, fogyasztó, könnyű szerelmekkel színezett alkalmi életforma. A fiatalok közül sokan úgy érzik, hogy csak városlakóvá kell válni, s következik a könnyű, izgalmas élet. A serdülők utánozzák a nyaralókat. De mit utánoznak bennük. Nem azt a fegyelmezett, alkotó munkavégzést, ami a legtöbb nyaraló életét az év tizenegy hónapjában jellemzi. Erről a falusi fiatalok nem tudnak. Azt utánozzák, amit látnak a parton, a helyi vendéglőben, eszpresszóban. A ruhák színét, formáját, az italozási módokat, fiúk és lányok könnyen szövődő kapcsolatait, bizonyos szóhasználatot, hajviseletet. Így aztán nyár végére megszületik a helyi huligán, a helyi nőcsábász, a helyi nagyevő, a helybéli hippy. De nem születik meg a helybéli mérnök, kohász, ifjómunkás. A falusi lányok közül némelyek álmodozni kezdenek. Beleképzelik magukat egy Fiat Sportba, s egyszercsak azt veszik észre, hogy alkalmilag már bent is ülnek egyben, aztán a másikon, harmadikban. Nyár végén már a Trabant is megteszi, csak történjen valami. A fiatalok fejében, lelkében minden nyáron zűrzavar támad. Emberségük kifícamodik. – De ne csak a rosszról beszéljünk. Nyaranta jó hatások is érik a fiatalokat. A jó példák nyomán válnak igényesebb emberré, s törekednek egyre többen az iskolák s a szellemi pályák felé. Aki a munkája révén kíván emelkedni, tanulás, önképzés útján igyekszik teljesebb értékű emberré válni, az jó úton jár. A zűrzavaros Balaton-parti nyarakon ilyen példát is kaphatnak, láthatnak a helybéli falvak lakói.

Az emberi érzések változékonysága hol használt, hol ártott az idegenforgalom kialakulásának. Alapvetően, azt hiszem, soha nem az érzések határozták meg az idegenforgalom nagyságát, formáját, hanem a gazdasági szükség-

szerűség és a korszellem. Balatongyörökön 1896 óta mindig nyaraltak családok. A falu azóta állandóan fejlődik. A századfordulón százhusz házból állt a falu. 1960-ban már háromszázharminchárom házat számláltak össze. A falu lakossága jelenleg nyolcszázötvenkét fő. A Balatoni Intéző Bizottság távprognozisa szerint a helység lakossága 1980-ra eléri az ezerkétszáz főt. Ezt a fejlődési tendenciát a születések száma nem látszik igazolni. 1968-ban például Balatongyörökön nyolc gyereket születt, ebből egy nem érte meg az egyesztendőskort. Meghaltak viszont tizennégyen. Így a falu lakossága csak ebben az egy esztendőben hét fővel csökkent. Ha a vándormozgalmi adatokat is figyelembe vesszük, a kép akkor is kedvezőtlen, mert harminckét emberrel többen hagyták el a falut, mint amennyien odaköltöztek. A faluban mégis mozgalmas az élet. A hat üzletben, és négy vendéglátó helyen az eladók, kiszolgálók alig győzik a munkát. A magyarázat egy újabb számadat. Balatongyörök lakossága nyaranta több mint 1300 fővel megnövekszik. A nyári napokon 1300 emberrel többet kell kiszolgálni, mint télen. A nyaralóközönség, a villák lakossága már számszerűen is fölénybe került a helyi őslakossággal szemben. A Balaton partján a helyzet szinte mindenütt hasonló. 1968-ban Badacsonytördemic őslakossága négyvel, Balatonszepezdével, Balatonmárfiafürdővel kilenccel, Fonyóddal tizennégyvel, Balatonföldvárrel héttel, Balatonszárszóval pedig három fővel csökkent. Ezzel szemben ugyanebben az évben Siófok őslakossága egy, Balatonalmádié negyven, Balatonfüredé ötven, Balatonfüzfőé ötvennégy, Balatonvilágosé tizenhat, Badacsonytomajé négy, Balatonedericsé kilenc, Keszthelyé pedig ötvenkilenc fővel nőtt. A számokat összevetve megfigyelhető, hogy az iparosodó városok, továbbá a nyaralócentrummá váló helységek lakossága növekszik, míg az egyszerű part menti falvak lakossága fogy. 1715-ben a Balaton környék egész lakossága harminckilenc községben hétezer lélek volt. A századfordulón ötven községben ötvenötezer lakost számláltak össze. Napjainkban a Balaton-parti falvak őslakossága százezer fő. A nyári népesség a nyaralókkal, villatulajdonosokkal kétszázezer, a hétvégi csúcsidejében pedig a Balaton körül több mint háromszázezer ember tartózkodik egyszerre.

A számok összevetésénél nem szabad megfeledkezni a fejlődés korlátairól sem. A fürdőélet kialakulását alapvetően befolyásolta a víz és partot birtokló huszonnégy főúr magatartása. Ahogy Keszthely környékének a fejlődése Fesetich Tasziló hangulataitól függött, úgy Földvár környéke a Széchenyieknek volt kiszolgáltatva. Földvárnak szerencséje volt. A Széchenyiek maguk kezdték a partot fejleszteni, maguk emelték az első fürdőházakat, s még propaganda anyagot sem restelltek közzétenni az újságokban. Pénzügyileg, ezzel együtt belebuktak a partfejlesztésbe, mert a magyar úri osztály csak külföldön érezte jól magát. Földvár mégis szerencsésebb volt, mint Keszthely környéke. A déli vasút vonala 1861-ben megnyílik, s ezzel rohamos fejlődésnek indul az egész partszakasz. Az északi parton csak 1910-ben indul meg a vasúti forgalom, s ez a késés még napjainkban is érezteti a hatását. Keszthelyről ugyan egy szárnyvonalon el lehetett jutni Tapolcáig, de az ördög sem utazott akkor Vashegyre vagy Balatongyörökre. Így csak azok a pontok fejlődtek az északi oldalon, amelyeket a hajóforgalom összekötött Siófokkal. Így növekedett, szépült Balatonfüred, s vált a magyar nyelvű színházi kultúra bölcsőjévé. Balatonfüred persze már akkor is többet köszönhetett a gyógyvizeinek, orvosainak, mint a színháznak vagy a hajózásnak.

A fürdőélet kezdetei a Balaton körül néhány esztendővel megelőzik a kiegyezés történelmi pillanatát. Keszthelyen, miután 1861-ben megindult a

déli vasút, 1864-ben megépítik a szigetfördőt. Balatonfüreden 1866-ban vízre szerelik az első fürdőkabinokat. Ilyen példák után cammognak a századforduló táján, s a tizes évek elején az északi part apró falvai. Az igazi fejlődés, a tömeges fürdőélet csak 1920 és 1940 között alakul ki a Balaton partján. Ebben a húszéves időszakban a villák százai épülnek mindkét parton, de főleg ekkor is a délin. Földvár és Siófok táján a jó hírű szanatóriumok, szállodák, penziók tucatjai nőnek ki a földből. Siófokon még repülőteret is építenek, ahol aztán nemzetközi pilótatalálkozókat rendeznek. A húszas években a legtöbb vendég Balatonlellén, Siófokon és Balatonfüreden nyaralt. Ki-ki a gusztusa és társadalmi helyzete szerint.

Nehéz lenne megállapítani, hogy Balatongyörök öslakossága jövedelmének hány százalékát köszönheti az idegenforgalomnak. Az ötvenes években a nyaraltatást nem vették komolyan. Asszonyok dologának tartották. Mellékes pénznek. – „Ne álljanak üresen azok a szobák. Adjak csak ki az asszony . . . Jó lesz még az a kis pénz is valamire . . .” – így vélekedtek a férfiak. Komoly dolognak csak a saját munkájukat tartották, s biztosnak saját jövedelmüket. Fokozottan így volt ez azokban a családokban, ahol az apa és fiú kitartott a föld mellett. A föld volt akkor még az emberek legfontosabb termelőeszköze. A termelőeszköz alapján ítéltetett meg minden ember. Akinek nem volt termelőeszköze, s csak a két keze után élt, azt nem tartották sokra Balatongyörökön. Rangkan a falu első emberei azok voltak, akik a legnagyobb és legjobb földterülettel rendelkeztek. Így Szabóék, Sterlikék . . . Utánuk következtek a kisebb birtokosok. Azok az emberek, akik jól értettek a szőlőhöz, kertészethez, gyümölcsöz, vagyis a belterjes, nagyhozamú gazdálkodáshoz. Ezeknek a mezőgazdasági szakembereknek külön, a földtől elvonatkoztatott személyi presztizsük, tekintélyük is volt. Ezeket még a nagygazdák sem restellték meghívni egy-egy konzultációra, ha a pincében valami baj volt. Ha megnyúlósodott a bor, ha barnatörést szenvedett, vagy leállt a forrás . . . S ezek mentek, büszkén és halkán előadták tudományukat. A következő kaszt az iparosoké volt. Az iparosoknak is volt valamilyen termelőeszközük. Voltak szerszámaik, volt szaktudásuk s volt munkájuk. A legtöbbben ipari tevékenységükkel egy kis szőlőt, háztáji birtokot is szereztek, így kijárt nekik a gazdáknak szóló megbecsülés is. Már nem emlékszem rá pontosan, hogy az ötvenes években hány iparos működött Balatongyörökön. 1968-ban tizenhárom önálló kisiparost tartottak számon a faluban. Azóta talán még gyarapodott a számuk. De nemcsak az számított iparosnak, aki önálló volt, s a saját műhelyében dolgozott, hanem minden olyan ember, akinek szakmája volt, s a kenyerét nem paraszti munkával kereste meg. Az ötvenes években volt a faluban egy férfiszabó, két női szabó, egy kovács, két cipész, két borbély, és ha jól emlékszem, két pék. Rajtuk kívül ott voltak a villanyszerelők, hentesek, vasipari szakmunkások, autószerelők, sofőrök, akik Keszthely, Tapolca vagy Nagykanizsa környékén dolgoztak. Az ötvenes években a férfiak még a földnek adták meg a nagyobb tiszteletet, de az asszonyok lelke már átalakulóban volt. A lányok szívesebben mentek feleségül iparoshoz, vasutashoz, állami emberhez, mint földművelőhöz. Az ok társadalmi és emberi egyszerűre. A nők belefáradtak a nehéz, testet és lelket sorvasztó mezei munkába. A kollektivizálásáról szállongó mendemondák miatt, elment a kedvük a birtok gyarapításától. Azért már senki sem volt hajlandó többet dolgozni, hogy újabb darab földet vásárolhasson. Az ötvenes években maguk a parasztemberek is érezték, hogy a családi kisgazdaságokkal valami baj van. Hiába dolgoztak lá-

tástól vakulásig, a termésátlagok nem emelkedtek. Bevételük csökkent, vagy stagnált. Szerették volna a munkájukat megkönnyíteni, de gépeket nem tudtak venni. Milyen gépet lehet kihasználni, vagy egyáltalán munkába állítani hat holdon, nyolc holdon? Ilyen gépet nem lehetett kapni. A kerti kisgépekben egyébként ma is óriási a hiány. De ha van ilyen gép az ötvenes években, akkor sem tudják megvenni. Talán eszükbe sem jutott ez a lehetőség. Izzadtak, küszködtek a földdel. Az asszonyok közben látták, hogy az iparosnék sokkal könnyebben élnek. Ellátják a házukat, elkapirgálnak a konyhakertben, de nem szakadnak meg. Hétköznapi tisztára mosott, csinos ruhában járnak, vasárnap pedig vendégeskednek, utazgatnak. Az asszonyok látták, hogy az iparosok élete könnyebb. Nemcsak a feleségé, hanem a mestereké is. Az iparban, ahol csak lehetett gépeket alkalmaztak, a manuális munkához pedig ügyesen kialakított okos szerszámokat. A lányok hamarosan megfogalmazták az óhajukat. Sokan szívesebben táncoltak a tatolcai borbélylegényekkel, mint a legjobb kiállítás helybeli gazdafiúkkal.

A faluban laktak családok, akiket urak és parasztok, szinte egyezményesen jöttmenteknek neveztek. Ebbe a kategóriába tartoztak azok az emberek, akiknek nem volt házuk, sem a villasoron, sem a faluban, sem a hegyoldalon. Azok az emberek, akiknek nem volt földjük, és nem voltak ipari szerszámaik. Azok tehát, akik termelőeszközök nélkül, kiszolgáltatva álltak a kék ég alatt. Azok, akik a munkaerejüket bocsátották áruba, s azok, akiket valamilyen szerencsétlenség ért.

Törvény szerint nekünk a jöttmentek kategóriájában lett volna a helyünk, mivel nem volt sem házuk, sem földünk. Nem volt szakmánk, nem voltak szerszámaink. Bérházban laktunk, s a létbizonytalanság peremén egyensúlyoztunk hosszú éveken át. Szüleim elváltak, az anyámmal éltünk Balatonyörökön. A húgom akkoriban általános iskolába járt, az öcsém még oda sem, hiszen 1945 áprilisában született. Ha jól emlékszem, 1950-ben költöztünk Balatonyörökre. Apám eredetileg tanító volt, de a szénája akkoriban, bizonyos politikai félreértések miatt, elég rosszul állt. Később tisztázta magát. Az anyám hosszú ideig az erdőre járt dolgozni, majd aztán Dunaújvárosba került. Én örökké napszámba jártam. Ha elfogyott a pénzünk, iskola helyett kora reggel a földekre indultam. Főleg ebből adódott, hogy évente százötven- százkilencven órát hiányoztam az iskolából.

A zűrzavaros családi helyzet, s a nincstelenség ellenére sem tekintettek bennünket egészen jöttmentnek. Ezt a rokonainknak köszönhattuk. Azoknak, akik valamikor a faluban éltek, de már meghaltak, s azoknak, akik ebben az időszakban is Győrökön laktak. Az anyai dédnagyapám, Cseh József, Festetich Tasziló szolgálatában állt, mint erdőkerülő. Sávolyon, Vörsön, s végül Balatonyörökön szolgált. Vörsön ugyan egy őszi vadkacsavadászat alkalmával magára haragította a grófot, később mégis feljebb rukkolt a gazdasági alkalmazottak szemléltetésénél. Győrökön már nem kerülő volt, hanem ő volt a körzet felelős erdőse. Vörsön sem Cseh József, hanem a récék fegyelméletlensége miatt tört ki a botrány. Cseh József ugyanis jelentette Keszthelyre, hogy a húzás este hat óra öt perckor kezdődik. Néhány nap múlva, vagy talán már másnap, megérkezett a gróf. Berény és Fenékpusztá között, alacsony, mocsaras parton egy fűzfa takarásában foglalt lőállást. Várt. Mellette dédnagyapám. Festetich Tasziló hosszú ideig kémlelte az alkonyi eget, majd az órájára pillantott. Hat óra tíz perc volt. Az órát Cseh József orra alá tartotta, és ingerülten megszólalt:

– Mi ez Cseh? Mi van itt, Cseh?

– Mindjárt jönnek a récék – mondta dédnagyapám, de hiába. A gróf sarkon fordult, és beült a kocsijába. Még a Zala-hidat sem érte el, s máris megjelentek a récék. Festetich Tasziló hazahajtatott. Dédapám sóváran nézte a récéket, aztán közjük durrantott, egyszer-kétszer, majd a közelben várakozó fia, Cseh Joákim is előbújt egy puskával, s az is beleduplázott a vonuló récékbe. A lövöldözés zaja úgy látszik utolérte a robogó hintót. – A gróf nehezen bocsátott meg Cseh Józsefnek. De később mégis elfelejthette a récéügyet, mert behelyezte a győri erdőbe.

Dédapám felfelé törekvő ember volt, s a győri erdő biztonságából minden tőle telhetőt megtett a családjáért. Egész kondára való sertést tartott, az erdőház körül kertje, kukoricása volt, s a vendője alján mindig akadt egy kis vadhús. Akkoriban főleg a vaddisznó húsát kedvelték. A vaddisznó dúvadnak számított, így gyakran került az erdő puskája elé. A vaddisznó java pecsenyéjét aztán dédanyám, Balogh Karolin lesütötte zsírba. Ha vendég érkezett, örömmel fogadták. Tej, vaj, túró és vadhús mindig került az asztalra.

Cseh Józsefnek három fia s egy lánya volt. A három fiát taníttatta. Cseh Géza és Cseh István vasutas lett, Cseh Joákim pedig tanító, majd jóval később ipariskolai tanár Nagykanizsán. Ilonka nevű lányát a helyi igazgató tanítóhoz, Űst Gyulához adta feleségül. Dédapám kerek fejű, hosszú életű ember volt. Kilencvenhárom esztendeig élt. A grófi szolgálat idején szerzett egy nagyverandás, szép házat a faluban, s egy darabka szőlőt Csetényben. Ezeket a javakat később mind a lánya, Űst Gyuláné örökölte, s birtokolja a mai napig. Űst Gyula bácsi másfél méter hosszú pipaszárat szorongatott a kezében. A meggyfaszár végén egy tajtékpipa sárgállott, barnállott. Ez a nagy instrumentum örökké a keze ügyében volt. Pipált, mosolygott, testesedett. Korán meghalt. 1950-ben már nem élt. A falusi házba akkor Űst Gyula veje, s annak családja költözött.

Az én anyai nagyapám Cseh Joákim volt. Tíz évvel ezelőtt temettük el. Öregkorára nagyon szűkös, szinte szegényes sorsba süllyedt. Csekély nyugdíjából napi öt cigarettára s egy tál meleg ételre futotta. A cigarettáit kettévágta, így reggeltől estéig tiszter gyújthatott rá. Odvas meggyfaszárájában végig szívta a cigarettákat. Szenet nem vett télire, inkább a postára járt melegedni. A gyerekei persze, ahogy tudták, alkalmilag segítették.

Anyám Rigyácon született, s Kanizsán járt iskolába. A gyerekkorát azonban legnagyobb részt a nagyszülőknél, a győri erdőházban töltötte. Az ötvenes években, amikor mindketten az erdőre jártunk dolgozni, reggelente az erdőház konyhájában vagy az udvarán kellett gyülekeznünk. Akkoriban egy Lázár nevű magas, bajszos ember volt az erdő. Az anyám ezeken a reggeleken mindig körülnézett a házban. Rámutatott egy-egy falrészre, szögletre, vagy a barnára pácolódott mestergereandára, s a régi nyarokról, telekről mesélt. Az erdőház konyhája még az ötvenes években is földespadlójú volt. Azóta hallom, hogy már Lázárék is nyugdíjba mentek, s az új erdősznek új házat építtetett a központ. – Az anyám jól ismerte Györököt, az erdőt, a falut, s az embereket is. Valószínűleg ezért telepedtünk le ötvenben éppen Balatongyörökön.

Apám Vas megyéből származott. Apai nagyapám tizenöt holdas parasztember volt Nemeskeresztúron. Ebben a faluban, és a környékén akkoriban nagyon sok Bertha nevű család gazdálkodott. Valamennyien rokonaink. A

családi legenda szerint Erdélyből származtak, s Mária Terézia telepítette le őket az Őrségben. Akkor már szabad hajdúk voltak. A Cseh familiához hasonlóan, a Berthák is törekvő, emelkedni vágyó emberek voltak. Nagyszüleim házában ennek a többre, teljesebbre törekvésnek nagyanyám, született Zimics Ilona szabta meg a praktikus útját. Eladogatták a földeket, s a gyerekeiket taníttatták az árából. Négy fiú gyerekből egy pap lett, kettő tanító, egy pedig elment bányásznak, Bertha István, a hajdani sztahanovista bányász halt meg elsőnek. Halála jelképes. Úgy tűnik, a kétkezi munkásembereket jobban sújtja a sors. – Az összezsugorodott nemeskeresztúri gazdaságot én is jól ismertem, valamikor ott töltöttem a nyarakat, s diák koromban a mezei munkákból is kivettem a részemet. Egyik nyáron, emlékszem, szegény Bertha Pistával kettesben arattunk. Nagyapám akkor már nem élt. Néhány év múlva bányász fia is követte.

Györökön nem találtam a helyemet. Nem tudtam, nem értettem, hogy hová és kikhez tartozom. Mindenkinek volt bizonyos osztály- és rétegtudata, csak én kóvályogtam a senkiföldjén embertársakat keresve. A villasor szoba sem jöhetett. Korábban mindig azt gondoltam, hogy a tanító, az azért Magyarországon számít valakinek. S utóvégre tanító volt az apám. Igaz, hogy külön éltünk tőle, s igaz, hogy szegényen. De úgy éreztem, esik ránk azért valami fény, Zimics Ilona nem adta el hiába a nemeskeresztúri földeket. De nem. A györöki villasor lakói előtt a tanító nem sokban különbözött a paraszttól, s ebben volt valami igazság, hiszen a legtöbb tanítót a parasztsaládok adták az országnak. De a tanító, a villasori urak számára rosszabb volt, mint a paraszt. Mert a tanító már tudott valamit a világról... Mert a tanítóknak mindig mindenféle ötleteik támadtak, s ezekből az ötletekből jobbról, vagy balról, előbb vagy utóbb, valamilyen baj származott. A szellemi rang, ezen a tájon gyanús dolog volt. Anyagi, gazdasági rangja a tanítónak pedig nem volt. Ma sincs. De a felszabadulás előtt, s ötvenben? Régen egy bankár egy hét alatt keresett annyit, mint a tanító tíz év alatt. A drogista is egy hónap alatt keresett annyit, mint a tanító egy év alatt. A bérlő, az uradalmi gazdatiszt egy év alatt összeharácsolt annyit, mint amennyi pénzt a tanító egész életében keresett. A tanítót a volt uralkodóosztály lenézte, gyanakodott rá, ha csak tudta, ideológiailag, politikailag kihasználta, félrevezette, beugratta. A felszabadulás óta a helyzet változott. Javult és romlott. A tanítót s a pedagógusokat a társadalom ma sem veszi túlzottan komolyan. Sok munkát ad nekik, jobban ellenőrzi a módszereiket, maga a párt támogatja őket és támaszkodik rájuk, de az értelmiség más rétegeihez viszonyítva anyagilag nincsenek eléggé megbecsülve. Talán az új fizetésrendezés emel az életszintjükön.

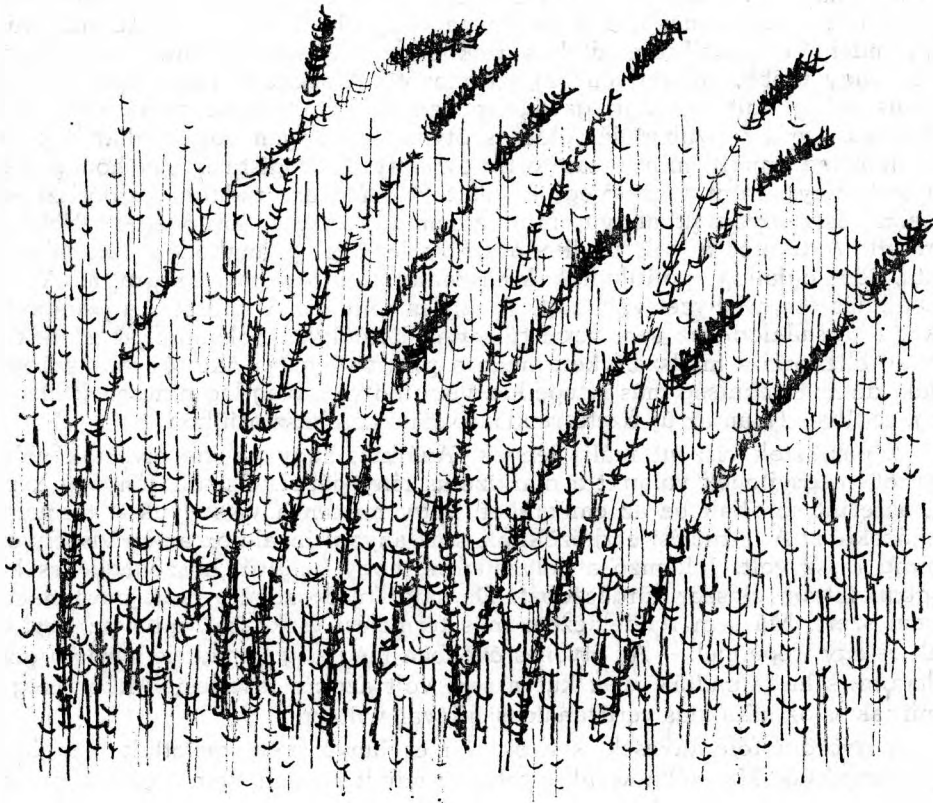
A parasztok viszont reális lények. Anélkül, hogy valaha olvasták volna Marxot, megsejtenek valamit a marxizmus lényegéből. Ösztönösen úgy kezelik, aszerint sorolják be az embereket, hogy milyen a viszonyuk a termelési eszközökhöz. A termelési eszközökhöz, s az anyagi javakhoz az én viszonyom mindig rossz volt. Jellemző a helyzetemre, hogy belülről huszonegyéves koromban láttam először fürdőszobát. De saját fürdőszobára csak mostanában tettem szert. Ma sem rendelkezem más termelési eszközzel, mint az agyammal, és egy írógéppel. – Az ötvenes években még alig támadtak leírható gondolataim, s ha támadtak is, a kutya sem volt azokra kíváncsi. Akkor még a papírnak, s az alkalmas ceruzának is híjával voltam.

A györöki földművesek, s azok fiai és lányai nem tartottak magukkal egyenrangúnak. Ha szóba került a föld, én mindig emlegettem a nemeskereszt-

úri földjeinket, de a gazdák fiai csak elnézően mosolyogtak. Nem úgy néztem ki, mint aki egyetlen holdat is örökölhet ezen a földtekén. A falu lakosságával, főleg a fiatalsággal mégis jó viszonyban éltem, sokukkal bensőséges emberi kapcsolatba kerültem. Ezt részint erdész dédapámnak, Cseh Józsefnek, részint a sportnak köszönhettem. Hosszú ideig futballoztam a járási bajnokságban, s így Győrök kapuját is sokáig védtem. Én voltam a kapus . . . Ez volt az osztályhelyzetem. A futballbolondéria hőskorában ez földekkkel, származással, mindennel szemben elégségesnek bizonyult. Fokozatosan persze érzelmileg is összefonódott az életem a falu életével. Az első házasságom, a fiam, és még sok rokon, emberi szál köt ma is a faluhoz. Az idő hullámverése persze szétszórta az embereket. Első feleségem és fiam sem él már Győrökön. A falut csak nyaranta látják.

S a régi zegzugos ház? Omladozik . . . A kertben korhadnak, öregednek a fák. Az örökös, dr. Nógrády György is messze jár már, 1956-ban Kanadába költözött. Az újabb örökössel, Oroszi Rudolf nyomdamérnökkel és kedves feleségével, Éva asszonnyal, 1957 táján kötöttünk barátságot. A házat Éva asszony örökölte. A ház most már nagyon emlékeztet a vidéki angol kúriákra. Romantikus, kényelmetlen, szellemjárta fészek.

(Folytatjuk)

Körsátor éjszakában

*Fázom a márványterem
talának dölve, – bál van.
Csillár-árnyékban fejem
fogom, vacog a vállam.*

*Homályban öltöző dobok
ruhája tarka színpad.
Fölötte orv jelszó lobog.
Díszíti kölniillat.*

*Kabátokon a fényes
zsírtoltok érdemérmek.
Felcsattannak az érdes
hangok, bugyog az ének,*

*e daltól fordul a gyomor,
undor dombjának száj a csúcsa,
hidegtál-zászló lengésekor
az ujjé kezdődik újra.*

*

*Plakátok villanó foga
vakít mint autólámpa,
bukdácsolok, de hát hova
szökjek, milyen hazába?*

*Apám e földön dolgozott,
anyám volt inség fegyence,
látva drótrácsos ablakot
születtem értelemre,*

*emlékeim karcolt kövek,
szilánkvasak, fémuborkák,
roncs ágak, por-tégla-törek,
huzalok, posztóka-bundák,*

*sötét szőnyegmintás gyepük
és anyám gyászruhája,
fülsértő csönd, mert egyhelyütt
kibökték; „te vagy az árva!”*

*

*Szökik a szomszéd kisleány,
a gyermekkor elszökik,
bagós fiúk közé lejár,
már másnak öltözik,*

*csípője megtelt, melle is
dagad, szülésre készül,
arcát is lassan ellepik
gyöngyök, homloka kékül,*

*ma éjjel bennem vajúdik,
lucskok lesz ébredésem,
férfit kell majd a kapuig
vinnem ölben, reménnyel:*

*SZIKRÁZZON FÉNYES CSILLAGA
KÖRSÁTOR ÉJSZAKÁBAN
LEGYEN NYITHATÓ ABLAKA
NE SZÖKJÖN ALRUHÁSAN*

*márványfal-visszhang-muzsikát
ne húzzanak fülébe,
húzzatok vontatóhajók, ti fák,
enyém a víz sodrása, mélye.*

NAGY GÁSPÁR

Születésnapomra

*Beláthatatlan város!
Hogy idomítom semmi meződhöz,
semmi anyámhoz hangomat? Tompán
kírártak tereidre, mint egy holdutast.*

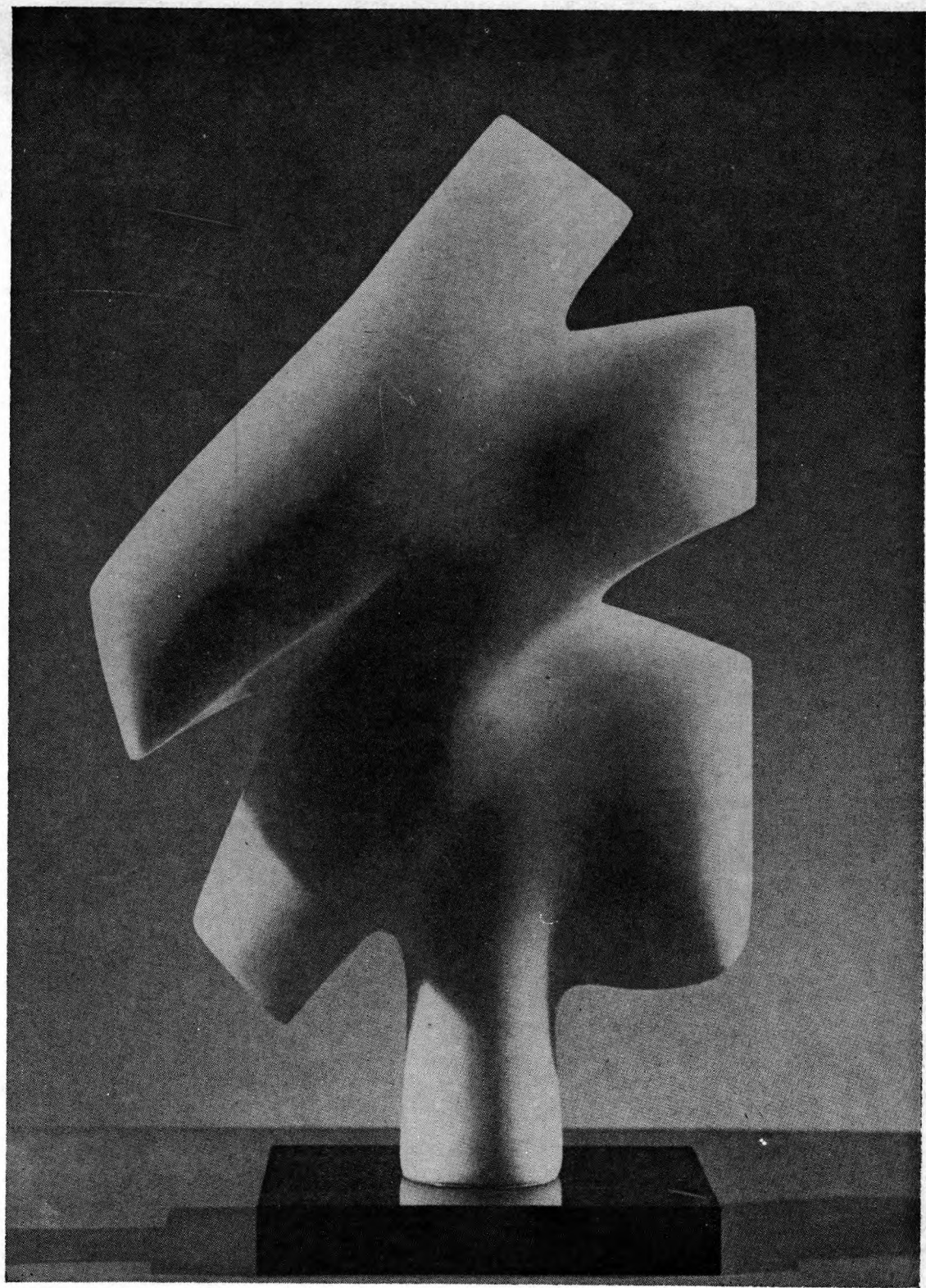
*Tüzesre nyíló reggelek
szürkén hordják ki a messiásokat.
Meváltást csak éjszaka ígérnek,
s bor mellett számlálják a tanítványokat.*

*Huszonkét évre értem eddig,
nőttem és loholtam oda-vissza a falakig.
Bordázódik az álom, de ne csodáljatok,
ha szesszel, nővel talál rám valaki.*

*Hordom az inget, kabátot,
beton és üveg-csapdák közé szívemet.
Gyűjtsak-e gyertyát ablakomba,
aládúcoljam-e fogaimmal a szót?*

A szó csak kirekeszt!

*Hazaküldöm a várost. Kinek küldjem?
Hazámat is küldöm, s visszafelé szárnyal a madár.
Fiú! – Kapd fel a tejed a csattogásra!
Fölötted köröz a madár.*

HAJDU ISTVÁN MŰVÉSZETE

Délelőtt a Musée National d'Art Moderne-ben több négyzetméteres vörösréz reliefjét bámultam meg, délután a Jeanne Boucher-galériában alig húsz centis márványszobrait nézegettem, a befelé figyelő magány törékeny emlékműveit. A sokféleség, a változatosság a legvonzóbb tulajdonsága a modern művészetnek, mégis épp a proteikusság ejti gyakran zavarba a nézőt, hiszen gyakorlott szemnek sem könnyű felismerni ugyanazt az arcot a változó maszkok mögött. Hajdu művészetében a plasztikának két ellentétes hagyománya él, a relief és a szobrok keletkezésének évszámai szerint egyidőben.

A kovácsolt fém-dombormű felületét egyszerű motívumok ismétlődése hullámztatja, ideografikus jelekre emlékeztető formáit a ritmus mozgásának ereje préseli egymás mellé, más nézőpontból azonban szétveti őket a kohézió-nál brutálisabb robbanás – a természet önkéntelen s az ember által felszabadított erőinek iszonyatos színjátékára emlékeztetően. A formák ismétlődésének zenei szabályossága lassan eloszlatja az első impressziót, a természeti jelenségekkel való hasonlatosság felszíne mögül elötűnnek a plasztikai értékek, a megtervezettség, a kiszámítottság s az egymás mellé kényszerült, majd szétrobbanni látszó formaelemek harmonikus rendbe illeszkednek.

A galéria üvegszekrényében álló szobrocskák a néző kérdéseire csak a fények néma játékával válaszolnak, mely a márvány erezetének más és más rajzát villantja fel minden pillanatban. Az egyik rózsaszín ágai, mint a tengerfenék szivacsainak hamvas agancsai nyújtóznak szét a kompozíció középpontját alkotó gömb körül. A kötömb sugallta forma következménye a szimmetrikus kompozíció: a természet törvénye a kézműves vágyával találkozik, aki a szabályosat itéli a tökéletes eszményének. Hajdu formaalkotásának persze nemcsak a biológiai struktúrák a példái, hanem a mezopotámiai szobrok takarékos tömörsége is. Itt, a Tigris és Eufrátesz vidékén fedezte fel ő is a modern szobrászi elképzelések eredetét. A mezopotámiaiak innen, Hajdu pedig túl van Bráncuși ideálján, a tojás-formán, bár ő is vallja, hogy a tiszta, a zárt, a tökéletes tojás-idom a plasztika legfőbb formaeszménye, de Hajdut már nem az abszolút izgatja.

Nem elégszik meg a természetkinálta formákkal, ha gyakran él is velük: kedvelt ötszöge például egyike a kevés számú sémának, mely a mély-tengeri élővilág végtelen formagazdagságát uralja. A természet produktumai az önkifejtés remekművei, a művész célja pedig az önkifejezés. Problémája a forma önkéntelen alakulása és kiszámított alakítása. Néhány művén felismerhető a kezdő motívum – gyakran Bráncuși oválisa, gyakran természeti struktúra –, melynek változásait a tökéletes formálás segítségével végigkövetheti a néző. A transzformáció végső célja a figura, legtöbbször az emberi alak. Az átváltozás és növekedés témája persze fokozott jelentőséget ad a vitális elemeknek Hajdu művészetében, noha a növekedés nemcsak az élet biológiai ösvénye, mely a keletkezéstől a kialakuláshoz vezet, hanem a művészeti hagyomány eleven élete és folytonossága is. Hajdu szobrászatában új életre ébred a múlt, a neolitik, a bronzkor, Egyiptom, Mezopotámia, Görögország művészete. Egy önélet-

rajzi írásában elmondja, hogy 1927-ben, Erdélyből Párizsba érkezve leginkább a történelem előtti dolgok bővültek el, a mezopotámiai pecséthengerek, az egyiptomi gránitok, a kükládikus idolkok, úgy érezte, hogy az ő kezéből kerültek ki a prekolumbiánus és afrikai istenek . . . de inaskodott Michelangelonál, Donatellonál is. Úgy próbálgatta a formákat, mint egy megtanulandó nyelv szavait: „Békés és tiszta nyelven szól hozzánk – írta róla Michel Seuphor –, mely magába olvasztotta a szobrászat minden idiómáját.” Az ellenálló anyagot szereti, mert a küzdelem a pillanat túlélésének biztosítéka, a megértés ígérete, annak bizonyossága, hogy művével együtt nő az élete is. Művészetének körét a jelentől az őstörténet hajnaláig tágította, hogy arról az aranykorról álmodhasson, melyről a sumérok, görögök, a románkori kőfaragói álmodtak. Hajdu művészete szenvedélyes és szeretetteljes vallomás a művészetről.

Az üvegszekrényben őrzött márványszobrok archaikusak és névtelenül előkelők, mint a történelem előtti idők királyi palotáiból kiásvott leletek, bár személyes, egyéni sorshoz kötött alkotások. A művészet a század elején egyszerre ismerte meg a maga mitikus eredetét, s az alapvető természeti szerkezetek, a sejt, a kristály addig ismeretlen formavilágát, s hogy mindkettő az értelmzés és az alkalmazás szabadságát kínálja: ebből a hódításból fakad Hajdu műveinek kettős természete is, melyet Henry Moore szavaival „az emberi és elvont elem” egységeként jellemezhetnénk. Állandó biztatás számára az ősidők plasztikájának formavilága, a művészet a hajdani mesterek munkáiban. Merészen kalandozik térben és időben, a neolitikum geometriai pontossága éppúgy izgatja, mint a kínai és japán jade-faragások túlfinomult kecsessége, mindenképp azonban életnek és művészetnek az az egymást formáló kölcsönhatása, melyet saját művészetében is megvalósít. A Si King, a kínai Dalok Könyve egyik hasonlata lehetne az ars poeticája: „Ó, de daliás a herceg, / mily formás, mint faragott fa, / fényesítve, ráspolyozva . . .” – szeretné, ha szobrai olyanok lennének, mint a hasonlat hídja, melyen élet a művészettel, művészet az étellel találkozhat. Az ősi formákat nem eredeti tömörségükben alkalmazza, hanem álmokképpé finomítva, nem a pontosan lemásolt mintára, inkább annak benne élő emlékére van szüksége. A szobrászat történetének minden nagy pillanata benne él művészetében, „ilyen finomságot, kulturáltságot egyetlen korszak sem ismert”. (Seuphor.)

Atalakul az amfora, átalakul a vegetáció is Hajdu kezében. Hangja elnémul, mozdulata megdermed a csend ritka levegőjében; az emberi ösztönök és vágyak jelképévé lesz minden forma. Egyik szobráról mondta: „A kaktuszt a természet azért hozta életre, hogy esőért könyörögjön. Az én kaktuszom egyetlen csepp vizet várva kövesedett meg.” Szobrai mégsem megtalált, hanem kitalált formákat örökítenek meg, de mintha az anyag sugallná őket. Jól megtanulta Brâncuși leckéjét: tökéletesen ismeri az anyag természetét, mikor dolgozik, nem tesz mást, csak követi a kő mélyében rejtőző megszakítatlan vonalat, az egyenest, mely néha görbületben folytatódik, a hajlatot, mely hirtelen élben ér véget. Aligha természeti adottság, magával hozott ismeret ez: a francia összeomlás után a felszabadulásig a Pireneusokban rejtőzött s kőfaragóként dolgozott. Bourdelle után a kőbánya tanította.

Szobrait főként márványból faragja, általában rózsaszín vagy szürke árnyalatú márványból. Kis méretűek, méretükhöz arányítva is meglepően kicsi a köbtartalmuk, két nézetből szemlélhetőek. Majdnem lemez-vékonságúak, szinte testtelenül lebegnek a térben. Hajdut nem a tér és a tömeg, hanem a sziluet foglalkoztatja, a nyugodt és egyszerű vagy barokkosan bizarr körvonal.

S a felület elevensége, áttetszősége, erezete, melyre gyengéden és óvatosan ejti a fényt s a nehezebb árnyékot. A fény alig érzékelhető változása is – más fényerő, más beesési szög – új arcát villantja föl a márványnak; hosszú ideig kellene együtt élni egy Hajdu-szoborral, hogy legegényibb tulajdonságait megismerjük. Ha mutatnak is hasonlóságot a természettel munkái, nem geológiai rekvizitumok, mint Arp szobrai, melyek nem szabadultak ki az evolúció szükségyszerűségeinek és véletleneinek hatalmából; csak a művész ujjlenyomatait őrzik, eltérőt és egyezőt egyként megértő kultúrájáról s megingathatatlan lelki egyensúlyáról tanúskodva.

Reliefjei szenvedélyesebbek és monumentálisabbak szobrainál. Robert Ganzo, a költő, Verlaine-t idézi Hajdu domborműveiről szólván: „testednek hegyei, völgyei . . .”, mások gyermekkori tájélményekben keresik formái eredetét. Hajdu jókedvűen nyugtazza a találgatásokat, s ha már nem tud kitérni a kérdések elől, inkább a különböző anyagok tulajdonságairól, s a kézműves munka öröméről beszél. Az alumíniumban puhábbak, elfolyóbbak a formák, a rézben erőteljesebbek, határozottabbak, az alumínium fénye hűvös és távoli, a rézé meleg és ősi; de mindkettő egyaránt megköveteli a test és a szellem odaadását, az ezer meg ezer kalapácsütést. A homorú és domború, hosszúkás vagy kerekded formákat mintha valami természeti erő rendezte volna el a felületen, az építészet ésszerűségéhez Hajdu a költészet többletét adja hozzá. A szobrok desztillált, törékeny szépségével ellentétben domborművein a formák viharzó színházat szemlélhetjük, a korlátozásokat nem ismerő barokk mutatványt. A zsúfolt vagy a zsúfoltság érzetét csak a formák mozgalmasságával keltő kompozíciókat két nézőpontból is meg kell vizsgálni: távolabbról, hogy megismerkedjünk az egész nyüzsgő életével s néhány centiméterről, hogy a kiindulópontot, a kalapács halott nyomát is lássuk.

A relief formái grafikus szimbólumrendszer jól olvasható jeleiként követik egymást, vagy folynak egymásba, s a formákat körülveszik a kalapácsütések nyomai, ezek az ősi, kihalt nyelv ábécéjére emlékeztető motívumok. A formák geometrikusak, máskor leegyszerűsített növényi alakzatok; kivétel nélkül ismertek s gyakoriak a modern plasztikában. A köztük levő teret borító ideogrammak pedig, melyeket a kalapács sebzett a fémbe, a neolitikor barlangjaiban látható – állítólag – mágikus jelekre emlékeztetnek, vagy a mezopotámiai pecséthengerek lenyomatának ábráira. Így találkozik domborművein az ember és a művészet múltja és jelene; ha az alany a kihalt nyelv szótárából való, az állítmányt a beszélt nyelv feleli rá. Nem a homorú és domború elemek ritmusa, a zenei felépítés elveihez igazodó formaismétlés Hajdu műveinek kizárólagos jelentése, mint általában az absztrakt domborműveké, hanem az egységes emberi történetbe vetett hit, a folytonosság lehetőségének reménye, mely a múltat és a jelent egy kompozícióban fogja össze. S ez plasztikai értelemben is ésszerű eljárás, hiszen háttér és alak elválaszthatatlan és egyenrangú része a domborműnek. A jelentésből fakad műveinek kivételes drámatisága, a kísértő kérdésre adott dadogó és elfulladó, néha üvöltéssé erősödő felelete, melyet Robert Ganzo szerint éppúgy magyaráznak a szülőföld élményei, s nem fakuló emlékei, mint a férfikor tapasztalatai.

A LÍRAISÁG ÉS A MAI DRÁMA

A LÍRAI KÉPMÁS ÉS A FESZÜLTÉG

T. S. Eliot: Gyilkosság a székesegyházban című drámája az író első nagyszabású kísérlete a költői dráma megvalósítására. E mű megírásától kezdve erőinek javarészét a költői dráma megteremtésére fordította.

A mű az első pillanatra a középpont-drámája tökéletes példájának látszik. Szerkezetileg is, elvileg is Thomas Becket áll a középpontban. Név szerint csak őt említi Eliot (a Lovagok a végső „magyarázkodásban” magukat nevezik meg). Sugárzó középpont volta könnyen belátható. Mindenre rákényszerít egy sajátos magatartást vagy (tág értelemben véve a szót) viselkedést. Minden szereplő, a Kórus is, csak a főszereplőhöz való viszonyában megjelenített. Nem tudjuk azonban, milyenek, milyen jelleműek a Papok, a Kisértők, a Lovagok. Az ő gondolataikat, véleményüket csak Becket vértanúságáról tudjuk. A Lovagok szavai, s végső „magyarázkodásuk” is csak a szóban forgó témával kapcsolatosak. Így egyetlen szereplő jellemére sem derülhet fény, s kizárólag szerint ítéljük őket pozitívnak vagy negatívnak, hogy milyen a viszonyuk Beckethez. A mű jó nagy része szertartás jellegű. A közepén szentbeszédet hallunk; a szereplők belépése és távozása nem életfolyamatuk eredménye, hanem elviségüké, így a drámában való megjelenésük stilizált, szertartásszerűvé válik. A szereplők megszólalása is az elviség megkívánta sorrendben, s nem vérmérsékletük, vagy jellemük más része által meghatározott időben és sorrendben történik. Az Első Kisértőt nem egyéni jelleme teszi hivatottá arra, hogy a régi örömökre és vidámságokra csábítsa az érseket – mindez időben a legrégebb s elvben az első kísértés, s a Kisértő ezért lesz az Első. Nagyon sok hosszú szöveget találunk a műben, szónoklatokat, s lírai versekhez hasonlókat egyaránt.

Hogy a mű mégsem a középpont-drámája, hanem a misztérium-drámák egy modern változata, nem amiatt állítható, mert vallásos témát ír meg. Ez a tény ebben az esetben legfeljebb következményében avatja a művet a misztérium-drámák modelljét megvalósító drámává.

A vértanú sors a katolikus szemlélet szerint „Isten-közeli” sors, abban az isteni erők, a túlvilági erők, a sors erői működnek. A középkorban kikristályosodott katolikus szemlélet szerint minden evilági történet a Biblia valamely rész-történetét utánozza, a vértanúé lényegében Krisztusét. A mű több részében ezt az összefüggést majdnem szó szerint ki is mondja. „A jövődőről nem sokat tudunk. / Csak azt, hogy nemzedékről nemzedékre / ugyanez megtörténik újra és újra” – mondja az érsek egyhelyütt. A Kórus szövege időnként a Krisztust eláruló Péterre céloz: „És ki / Nyújtja ki majd kezét a tűzhöz, megtagadván urát?” Maga az érsek pedig karácsonyi szentbeszédében Krisztus sorsát, vérét összeköti a vértanúé sorsával és vérével is. A vértanúé azért lesznek azzá, mert a hitük szerinti másvilági, isteni törvények, parancsok, értékek magasabbrendűek, lényegesebbek az evilági életénél.

Thomas Becket előttünk megnyilvánuló sorsában az evilági teljesen érintkezik a másvilágival. A másvilágit ebben a konkrét esetben úgy is meghatározhatjuk, hogy a magasabb etikai szférával. A mű a misztérium-drámák modellje szerint épül fel. Miként a legtöbb 20. századi hasonló felépítésű műben, ebben is igen lényeges szerepet kap a líraiság, a lírai látásmód, s a líra műfajában szokásos eszközök használata.

A mű alapján T. S. Eliotnak a vértanúság elvi problémájáról való költői élménye található. Ez az élmény gondolati, intellektuális élmény. Nem a vértanúság testi nehézségeiről, a kínzatosokról, a gyilkosságot elszenvető fizikai fájdalomról írt drámát Eliot. Nem is arról, hogy egy speciális egyéniség miként lesz alkalmassá a vértanúságra; nem azt, hogy

a vértanúságot, minden szenvedésével együtt valaki hogyan képes vállalni és megvalósítani. A fizikailag is fájdalmas vértanú-halál a főszereplő gondolataiban sem kap helyet, erről a Kísértők egyike sem szól. A gyilkosság ténye a színpadon jóformán teljesen elrejtett. Történelmi drámát sem kívánt írni Eliot. A történelmi hitelesség csak a legdurvább tényben található: Becketet megölték 1170. december 29-én. Nem arról szól a mű, hogy ezen a napon hogyan ölték meg Canterbury érsekét és milyen események előzték ezt meg. Nagyon jellemző, hogy II. Henrik nem is szerepel a műben. A megírandó élménynek nincs rá szüksége, a történetnek lenne. Ha az előbb említett aspektusból írta volna meg a drámát, lényegében folyamatot ábrázolna, s nem statikus és líraian látott, megérzékelt, felfogott helyzetet. Mi a mártíromság értelme, milyen elhúzó erők szerepelnek, hogyan realizálódik a vértanúság értelme a kisemberekben, az érdekből végrehajtott gyilkosság hogyan fertőzi meg az egész életet: ez a költői élmény, s Eliot ezt írta meg. A tettek helyett demonstrált etikai hősiesség és demonstrált etikai gonoszított áll előtünk. Az Eliot által isteninek felfogott magasabb etikai szféra vagy világszint és az evilági érdek szintjének határvonala az, „ahol” a mű lejátszódik. Mindez a vértanúságról való elvi, intellektuális élmény, s a konkrét téma csak ürügy ennek elmondására. „A dráma megvalósítja az azon Egyházon belüli angol dráma eredetéhez való visszatérést, amely a liturgiának (Quem queritis?) a kiterjesztése; megvalósítja a vallásos parancsok egy eszközét; s beteljesíti a drámának mindezen ősi funkcióit; útbaigazít minket a mártíromság értelmét illetően. és a liturgiának egyfajta kiszélesítése ez, amely minden rendű és rangú ember számára az Isten Kegyelmeinek jelét mutatja meg” – írja D. E. Jones (The Plays of T. S. Eliot).

A szereplők ezen intellektuális költői élmény összetevőinek képmásai. Becket áll az élmény középpontjában. Ő középpontja és egyben összetevője is az élménynek. Középpontja annyiban, hogy az objektívvé vált (színpadra állított) élmény többi összetevője hozzá kapcsolódik, s egy összetevő is az eredeti, szubjektív, elioti élményben, amennyiben nélküle nem testesülne, íróilag nem valósulna az meg. Ő nem jellem, hanem a vértanú elvi attitűdjét mutatja be. Példája a vértanúnak, s nem a sok vértanú közül egy adott és meghatározott jellemű.

A Kórus, a Canterbury Asszonyok Kórusa nem reális asszonyokból áll. Nem az 1170-es, nem az 1935-ös canterbury asszonyok ők. Szövegeik magasan intellektuálisak és gyönyörűen líraiak. Ők az élmény tanúi, a vértanúság értelmének, a kisemberek számára megjelenő értelmének a realizálói és elmondói. Azt értik, látják, mondják és valósítják meg, amit azok az asszonyok, akik az elioti élményben lévő vértanúságnál, s nem az objektív történelmi eseménynél vannak jelen. Életükből, munkájukból – de mindig a vértanúságra vonatkoztatva, azzal összefüggésben – azt mondják, amit Eliot lát meg, vesz észre az objektív életet élő hasonló asszonyok életében, nem amit maguk az objektív életet élő asszonyok. A Kórus lírai képmása az élmény azon tartozékának is, hogy az etikai gonoszított, a hatalom érdekében elkövetett gyilkosság, hogyan fertőzi meg az egész életet, az egész vidéket, az összes embert. Am ők ebben a vonatkozásban megint csak szócsövei az írónak, ha nem annyira teljesen is, mint Maeterlinck vak emberei. A megfertőzöttséget éppúgy csak elmondják, mint pl. Hamlet Gertrúdnak a tett következtében előállott megfertőzöttséget. A csodás lírai szövegek, épp nagy általánosító erejüknel fogva mégis megérzékeltetik az általános megromlást. De a Kórus egyik tagja sem lesz a megfertőzöttség lírai képmása, nem valósítják meg a megfertőzött embereket, csak elmondják önmagukról:

De ez itt, ez kívül van az életen, kívül van az időn (ti. ez a tett)

Örökkétartó pillanata a bűnnek, a romlásnak.

Olyan folt esett rajtunk, amit nem tudunk kitisztítani,

Egyek lettünk a természetfölötti féreggel.

Nemcsak mi lettünk megfertőzöttetve, és nemcsak a ház, és nemcsak a város,

De az egész világ rohadt el egészen.

A Kórus a „passzív” megfertőzöttségről beszél, az „epidémiát” megkapottakról, nem az azt terjesztőkről. Ennek a lírai képmása az, amit nem mutat meg Eliot. A Lovagok az aktív rossz, a rossz eszközeinek a képmásai.

Említettük már, hogy azokban a művekben, amelyek alakjai nem nevükkel szerepelnek, az alakok, a képmások elnevezése mennyire fontos. E műben Négy Kísértő jelenik meg. Ezek közül egyik sem jellem. Az alapélményhez szervesen hozzátartozik az, hogy a vértanút

valaki-valami szükségképpen megkísértse, illetve hogy akarja útvjáról eltéríteni. A Kísértők külső és belső tényezők emlegetésével térítenék el Tohmas Becketet a vértanúságtól. Vannak, akik azt állítják (pl. H. Gardner és F. Fergusson), hogy e Kísértők (a Negyedik kivételével, aki a vértanúság göggyével kísért), voltaképp nem kísértők. Azok, amelyeket mint lehetőségeket kínálnak Becketnek (kellemes életet élni, kiegyezni a királlyal vagy a bárókkal, felhasználni a kancellárságot az igaz ügy érdekében) már túlhaladtak, az érsek számára az adott időben már nem jelentenek kísértést. E vélemények (különösen H. Gardneré) szerint az első Három Kísértő szavaiban az eddig megtörténtek jelennek meg, s így ők az előzményeket mondják el a nézőknek. E nézetekkel D. E. Jones száll vitába. Egy püspök szavaira hivatkozik, aki kifogásolta, hogy a Jones-rendezté előadásban nem helyeztek elég hangsúlyt a világgal való folyamatos harcra. Ezek szerint ezt a harcot a Kísértők jelenítik meg. Mindkét szemlélet akkor fogalmazódhat meg így, ha a művet nem lírai képmásnak tekintjük, hanem ha abban két egymással szembenálló fél vagy erő akciókban lefolytatott konfliktusát keressük és véljük megtalálni. Akár a múlt bemutatására, akár a mártír és a világ harcára ilyen jellegű konfliktus-keresés figyelhet fel. Ha a Kísértőket is a lírai élmény képmásainak tekintjük, mind a Négyük szerves és teljes értékű tartozéka lesz a műnek, azaz nem gyöngé múlt-bemutatók, s nem a világgal való harc gyöngé megjelenítői. Mivel a mű alapja a vértanúság elvi problémájáról való intellektuális élmény, ők aktív eltérítő erőt nem képviselhetnek: amit mondanak abban épp azért nem konkrét és azonnal beteljesíthető „ajánlat” található, hanem csak esetleg azonnalivá és konkrétáá tehető, de megfogalmazásukban elvi eltérítő tényezők. A konkrét tényekkel, konkrét ajánlatokkal lefolytatott csábítás mindig nagyobb konkrét elhúzó erőt jelenthet, mint az elviékek. Amit ők mondanak azok megmaradnak az elviség szintjén. Szerepük tehát elvi-csábítás, ezt nevéük, vagy funkciójuk közlése azonnal elárulja. Olyan kísértők ők, akik nemcsak eme vértanú, de minden nagy célért küzdő ember életének szerves részei. Minden nagy célt elérni kívánó ember életében megjelennek a céltől eltéríteni szándékozó kísértők. Nélkülük a mű alapélménye nem lenne hiteles, konkrétabb alakjukkal pedig szervesen részeivé lennének. Rájuk az adott alapélményt figyelembe véve nem lehet konfliktust építeni. Ha a Kísértők belső hangok, akkor a szó szoros értelmében véve akciókra képtelenek, s az sem tud ellenük cselekedni, akciót végrehajtani, akiben megszólalnak. Az adott emberen belül megszólaló Kísértők hangjával szemben szükségképpen az adott emberen belüli másik hang áll vagy állhat csak szemben, nem maga az ember.

A Kísértők hangjai, szövegei azért lesznek azonnal és vitathatatlanul kísértő szavak, mert már nevüknek-funkciójuknak ismeretében olvassuk-halljuk a szavakat. Tudjuk, hogy a szövegeket Kísértők mondják, s ezért majdnem azt mondhatni, elvileg teljesen mindegy, mit mondanak: szavaik mindenképpen kísértésnek hangzanak. Hogy a költői képmás által elmondott szövegre hogyan épül rá nevének jelentése, annak kitűnő példája az alábbi szövegrészlet:

KÓRUS: Bagolyhuhogás ez, vagy füttyjel a fák közt?

PAPOK: Az ablakon szilárd-e a keresztvas,
a kapun a retesz, a lakat?

KÍSÉRTŐK: Eső veri-e az ablakot, szél motoz-e az ajtón?

KÓRUS: A csarnokban mi lobog? fáklya? a szobákban gyertyaláng?

PAPOK: A fal mentén ki jár? az ör?

KÍSÉRTŐK: Szelindek kószál-e kapunk előtt?

KÓRUS: A halálnak száz keze van, a halál ezer utat jár.

PAPOK: Jöhet a világ szeme előtt, vagy besurran és senki se látja, se hallja.

KÍSÉRTŐK: Jön s a füledbe suttog vagy hirtelen fejbevag.

KÓRUS: Az ember éjszaka lámpással járhat és mégis az árokba fullad.

PAPOK: Az ember fölmehet nappal a lépcsőn és elcsúszik csorba fokán.

KÍSÉRTŐK: Az ember ülhet ebédnél és ágyékán hideg fut végig.

E sorok a Négy Kísértő jelenete után hangzanak el. Ha a szövegeket úgy olvassuk, hogy nem olvassuk hozzá, ki mondja, akkor lényegében egyneműek, bárki által elmondhatók. Ha így olvassuk, csak egy helyzetet jelenítenek itt meg lírai eszközökkel; egy benső állapotnak, a halálfélelemnek, vagy a halál előérzetének, vagy egy általános félelemtili helyzetnek a megmutatása csak az egész szöveg. De a sorok ezeken kívül értelmet, külön jelen-

tést kapnak azáltal, hogy a négyszer három sort más-más szereplő, a Kórus, a Papok és a Kísértők mondják el, mind a négy esetben ebben a sorrendben. A sorokra így még rávetődik az a jelentés, ami általában a Kórusé, a Papoké és a Kísértőké, természetesen az alapélmény problematikájában. Így a sorok jelentését nem a szövegek tartalma, de az határozza meg, hogy ki mondja. Pl. a „Bagolyhuhogás ez, vagy füttyjel a fák közt?” sor, mivel a Kórus mondja, a vértanúságnak, a halálnak a közeledtét, félelemteli előérzetét jelenti. Ha a Kórus mondaná a harmadik sort („Eső veri-e az ablakot, szél motoz-e az ajtón?”) ugyanazt jelentené. Az ismeretlenül-ismerős veszély megjelenése-megjelenítése lenne ez így, a veszély megérzékelése, méghozzá a természet máskor esetleg közömbös hangjaiban, az eső, a szél hangjában. Mivel azonban a harmadik sort a Kísértők mondják, annak jelentése nem ez, de az eső kopogása az ablakon, a szél zöreje az ajtón a kísértők csábító szavaivá lesznek. Másképpen ellenséges zajok-hangok tehát, mintha a Kórus mondaná, amikor is a halál előérzetét, félelmét jelentené. De ugyanúgy megváltozna az első sor jelentése, ha azt mondanák a Kísértők. Akkor a bagolyhuhogás nem a félelmet jelentené, hanem a csábítók hangjait. A második sort a Papok mondják („Az ablakon szilárd-e a keresztvas, a kapun a retesz, a lakat?”) s mivel ők mondják, a veszély elleni védelmet jelentik a sorok, hiszen a Papok mindig védtek az érseket. Ha ezt pl. a Kísértők mondanák, jelentené, vagy jelenthetné azt is: a kísértők suttogása ellen hiába erős a keresztvas és a lakat, a kísértők szava áthatol azokon is. Ugyanezt a jelentésváltozást megfigyelhetjük, ha a további sorokat vizsgáljuk meg hasonló módon.

Mindezekkel azt akartuk demonstrálni, hogy a lírai képmás „neve” mennyire meghatározza szavainak jelentését, vagy mennyire többet jelent egy-egy szövegrész azáltal, hogy egy ismert tartalmú és jelentésű költői képmás mondja el. Ha a szereplők jellemek, a szövegek kicserélését nem hajthatjuk végre anélkül, hogy értelmüket ne vesztenék. Ha jellem beszél, nem a jellem határozza meg, mi a szöveg jelentése, hanem a szöveg tartalma, jellege stb. lesz jelentésteli a néző számára, az építi fel ugyanis számára a jellemet. A líraiságra tehát ilyen módon, a többértelműség ráépülésének lehetőségével nyílik alkalom akkor, ha a szereplők költői képmások. Hiszen a szöveg az általános helyzetet is élénk állítja, azt is jelenti, de rájuk rakódik az elmondó általános jelentése is.

E mű elemzése kapcsán azonban a feszültség problémáját vizsgáljuk meg elsősorban. A hagyományos-drámákban a feszültség két egymással szembenálló hős egymás ellen végrehajtott akcióból jön létre. Azt az ellentétet nevezzük csak konfliktusnak, amely két szembenálló fél egymás elleni tett-váltás-sorozatában realizálódik. A drámai akció feltételez okot és célt, s két okkal és céllal rendelkező, egymással szembenálló drámai akciót nyilván ellentétes okból és ellentétes céllal hajtanak végre; ezek nélkül tehát nincs konfliktus, legalábbis ebben a szűk, de pontosabb értelemben. Vannak azonban az életben olyan ellentétek is, amelyek között elvben sem lehetséges akció, amelyek nem akarhatják egymás megszüntetését. Ilyen pl. a nappal és az éjszaka, a fizikai értelemben vett kicsi és nagy, s lényegében ilyen nem egymást megszüntetni akaró, vagy egymás ellen akciókra nem képes ellentéteket láthatunk pl. egy lírai vers ellentétes tartalmú, hangulatú stb. részei, szóképei között. A hagyományos-drámák jellemei a műben a maguk szintjén egymáshoz viszonyítva is mozognak, „kitámadnak”, vagy hátrálnak, az egyik a másikat ezen a szinten is meg akarja szüntetni, s ennek érdekében cselekszenek is. A közöttük megvalósuló dinamizmus tehát közvetlen hatás-váltás eredménye, közvetlen akció-reakció. A lírai vers szóképei a szöveg szintjén önállóan nem élnek (összehasonlítva a hagyományos-dráma egységeivel, a jellemekkel). Létüket a vers mögött, vagy mélyén húzódó élménynek köszönhetik, hisz annak összetevői (s nem egy életfolyamat!), s így közvetlen akció-reakció dinamizmus a vers szövegének szintjén nem is lehetséges közöttük. A lírai vers szóképei a vers mögött rejtőző, általában statikus élmény rögzítésére szolgálnak. Önálló, saját akaratukból bekövetkező „tettük” nincs is. A lírai vers szóképei a honnan és hová, illetőleg a mi okból és mi célból kérdésre nem tudnak válaszolni a mű szövegének szintjén. Ott „egyszerűen” megjelennek, vannak, mert az élmény összetevői, s mert nélkülük az élmény nem lenne teljes, vagy hiteles, csak csonka, töredezett, fél-élmény, tehát voltaképp semmi, mert fél-élmény nincsen. Az előbb említett kérdések legfeljebb az élmény vertikális irányú egészét tekintve, azaz az eredeti, objektív tényt és a róla való élmény megjelenését (a szöveget) tekintve vethetők föl.

Ha a Gyilkosság a székesegyházban témájának vizsgálatakor az abban rejlő – az előbbi értelemben vett – konfliktus megvalósulásának lehetőségét keressük, akkor azt mondhatjuk, hogy elvben a királyi és az egyházi hatalom konfliktusa ebben benne van. II. Henrik szerepeltetése az arisztotelészi követelményeknek nagyon is megfelelne: a király és az érsek szorosan kapcsolódnak egymáshoz, barátok voltak; most ez a barátság fordul gyűlöletté, illetőleg volt barátját gyilkoltatja meg a király saját érdekében. A Király és az Érsek közötti ellentét realizálható lenne szabályszerű konfliktusban. Ám a műben – ahogy említettük – két világszint találkozódik. A főszereplőben a második világszint törvényei, parancsai feltétlen elsőbbségének, fontosságának tudata él. A mű elvben felfogható úgy is, mint amelyik arról szól, hogy miként képes valaki a másvilági törvényeknek (vagy egy magasabb etikai szférának) saját halálával sem törődve, vagy akár éppen azáltal, érvényt szerezni. Ha a művet így fogjuk fel, vertikális mozgást vehetünk észre: az érsek az evilági szintről fel-emelkedik a másvilágiba, ám éppen ezáltal a magasabb etikai szféra háramlik az evilági életbe, ezáltal az ott érvényesül. Ám ha konkrétan, „gyakorlatilag” is erről szólna a mű, az érsek „felemelkedésének” szemszögéből lenne megírt, s ha így; hiányos lenne ebben a formában. Egy másik konfliktus lehetőségére nyílna ekkor alkalom: az érsek akarata, amely az értékesebb etikai szféra megvalósítására-megvalósulására irányulna és a király alacsonyabb etikai rendet megvalósítani szándékozó akarata, valamint az érsek egyéni félelmei a mártíromságtól, mint annak szövetségese, küzdhetnének ismét egymással. A műben azonban sehol nem találunk akció-reakció dinamizmust, következőképp ebből eredő feszültséget sem.

A lírai képmások feszültsége demonstrált ellentétükben rejlik. A képmások demonstrációja révén az ellentét elsősorban a néző-olvasó tudatában jelenik meg, s nem a maguk szintjén, azaz nem benne a műben. Feszültségük intellektuális, vagy hangulati, vagy érzelmi. A hagyományos-drámák jellemeinek konfliktusa a mű szintjén is feszültségteli, hiszen – ahogy említettük – azon a szinten mozognak is, támadnak is egymás ellen, nemcsak megjelennek, „ott vannak”, mint képmások.

A műben egyetlen jelenet kivételével az élményből az evilági szint képmásai és a magasabb etikai szféra képmásai jelennek meg. Ez már magában biztosít ellentétességet és más-ságot. Ehhez még hozzájárul, hogy sem az evilági, sem a magasabb etikai szféra egymásután megjelenő képmásai önmagukban sem egyneműek, nem azonosak. A kétfajta képmás kétfajta szemszögéből vizsgálja az említett lírai-intellektuális élményt.

A Kórus azonnal a mű elején a veszély előérzetéről szól, s azért jönnek a székesegyházba, „Hogy szemtanúk legyünk egy tettél, / lábunkat ez hajtja csak / A székesegyházhoz” – azaz már tudják, mi következik: „És mi várunk, csak várunk, / S a szentek és vértanúk várnak azokra, / akikből vértanúk lesznek és szentek”. Tudják tehát, hogy mihez jönnek várakozni és tanúságtételt tenni. A szóban forgó kérdés, a vértanúság értelme itt a Kórus, a köznép, a kisember szemszögéből nézett, nem az érsek, a király és nem a gyilkosság történelmi vetületének szemszögéből. A lírai élmény összetevői közül először említett a félelem. Azonban nem a gyilkosságtól, mint tényről való félelem. Hanem attól:

Érsek, ki vesztedben biztos és biztonságban lévő vagy,
rettenthetetlen árnyak között,
hát tudod-e mit kérsz mitőlünk,
tudod-e mit jelent

Kisembereknek, ha beszövik őket a végzet szötteésébe,
a kisembereknek, akik kicsi dolgok közt élnek,

Micsoda próbatétele kisembereknek,
ha elébe állnak az ítéletnek a házon,
az ítéletnek urukon, az ítéletnek
az egész világon.

A nagyon nagy dolgokban való részvétel, azoknál való jelenlét félelme ez; ahogy Eliot mondja a kisembereké, akiket mindig megborzongat a magasabb etikai szféra, az isteni rend jelenléte, a „szent” megjelenése, a sors erőinek közvetlenül kitapintható megjelenése. A nézőre, aki ugyancsak kisember, rátelepedik ez a félelem, a végzet szötteésébe való bele-szövöttség közvetlen megérezése.

Ezután következik ennek bizonyos fajta ellentéte: megjelenik a leendő vértanú, aki a

végzet szötteésébe a legteljesebben beleszövött, akin a sors teljesen megnyilvánul. Belépése előtt a Második Pap megdorgálta a Kórust, mert azt akarta, hogy az érsek menjen vissza Franciaországba. A belépő Érsek így szól a Második Paphoz:

Békét! Hagyd őket békén, félig önkívületben. Több
amit mondanak, mint amennyit tudnak,
s mint amit te megérthetsz.

Tudják, és mégse tudják, mi az, szenvedni, tenni.
Tudják, és mégse tudják, hogy a tett, az szenvedés,
S a szenvedés is tett. Bár nem szenved, aki cselekszik,
S aki tűr, az nem cselekszik. De mindketten belenöttek
Egy örök cselekvésbe, egy örök türelembe,
S ha mind elfogadja, akkor lesz akarattá,
S csak ha mind el is szenved, úgy akarják,
Hogy az ősminta megmaradjon, mert az a minta
a cselekvés

S a szenvedés is, hogy a kerék mozogjon pörögve,
Bár áll csak örökre.

A szövegekből a végzet szötteésébe való teljes beleszövöttség, annak megértése, a magasabb szféra működésének, a működés titkának az ismerete jelenik meg.

Ezáltal a néző szemléleti pontja egy másikba helyeződik át, a kisemberéből a vértanúba. Ez hirtelen váltás, amelyre a néző az író nélkül képtelen, forrása a feszültségnek: a képmás és a szöveg más szemléleti pontot, szöveget és más tudati síkot kényszerít rá. Manapság tudjuk már (Hankiss Elemér kutatásai nyomán), hogy a tudati síkok váltása, a síkok közötti oszcillálás erős tudati feszültséget eredményez. A Kisértők jelene a vértanú magasabbrangú szemszögét szélesíti és egy újfajta feszültséget is hozzátesz az eddigi tudati feszültséghez. Ez pedig a megismerés, az új és nem várt, eddig nem tudott gondolatnak a megjelenésekor jelentkező feszültség: azé, amikor ugyancsak az egyik tudati állapotból átmegyünk egy másikba, a nagyobb és mélyebb és tágabb ismeret állapotába. Egy gondolati réteg „küszöbén” való áthatolás feszültsége ez. Hiszen most tudjuk meg, hogy a végzet szötteésébe teljesen beszöött vértanút nem az kísértené, nem az távolítaná el útjából, mint ami egy kisember számára lenne-lehetne kísértés. A kisember-néző saját szintjénél is feljebb lévő szintre megy át eme jelenet figyeltékor.

Ettől kezdve a szemszögek váltakozása, valamint a tudat-síkok küszöbein való áthaladás feszültsége egymásba mosódottan, egyszerre jelentkezik.

Az élmény következő összetevője lényegében az élmény kettős magjának, vagy két világszintet magában foglaló voltának a magyarázata. Az érsek karácsonyi beszédében arról prédikál, hogy a karácsonyi mise, a Krisztus születésekor celebrált mise, mint minden mise Krisztus kínszenvedését és kereszthalálát ünnepli. A mű egész értelme ugyanis ebben van: a vértanú szenvedése és halála meghozza a jó, a magasabb erkölcsi szféra törvényeinek az evilágra való megszületését. A Krisztus születésnapján, mise keretében megünnepeelt krisztusi szenvedés és kínhalál – mártíromság, ha tetszik – példázza a jó, a magasabb etikai szféra földre-áramlását egy kínhalál révén. Ezt példázza az egész mű is Thomas Becket sorsában.

Ez a gondolat vezet át az élmény következő összetevőjéhez, ahhoz, hogy az a tett, amely megöli a magasabb etikai szféra törvényeit valló embert, az egész világot megfertözi:

Ízlelte inyem

Rothadó hús zamatát a kanálban. Érezte testem
A föld nyugtalan, képtelen feltolulását éjidőn.

Hallotta fülem

A nevetést különös hangú állatok orrában: a sakál,
a szamár, a csóka röhögését; az egér meg a
menyétke futosó zaját; a holdkóros bűvármadár
nevetését. Láttam

Szürke nyakakat csavarodva, patkányfarkakat teke-
regve a szürkületi homályban. Ettem

Még eleven, sima lényeket, a tengeralatti eleven
dolgok erős, sós íze rajtuk, izlelte inyem
Az eleven homárt, a rákot, az osztrigát, a tritont meg
a scampit, és élnek és petéznek belemben,
és beleim szétoszlanak a szürkületi fényben.

A bűnt, a gyilkosságot itt még nem követték el. E szövegek előtt a Lovagok voltak a színen, s rá akarták venni az érseket a király előtt való behódolásra. De a Kórus már „Éreztem szagukat, a halálhozókét” – mondja, s megjelenésükkel a gyilkosság, de mindenesetre a fertőzet már elkezdődött. Ezzel indul el az a gondolat, hogy az ilyen bűn nem magános bűn, nem csak elkövetőjére hoz negatív eredményt, büntetést, hanem mindenkit megfertőz, mindenkibe negatívumot épít. Ez a feszültségnek egy újabb forrása, épp azáltal, hogy a tettbe, az etikai negatívumba mindenkit beleszó valahogyan a sors, a végzet.

A következő képmás Becket és a halál viszonya. „A halál csak akkor jön, ha méltó vagyok rá . . . Itt senki életére nem törnek, csak az enyémmre, / Én pedig nem vagyok veszélyben, csak közeli a halál”. Azért figyelemre méltó képmása ez a magasabb etikai szférának, mert az azt képviselő, az azt védő megmutatja, hogy ő nem a halálban látja a veszélyt. A veszély az erkölcsi megfertőzöttségben, a bűn elkövetésében van. „Nem énnem való városról városra szökni; / Csak vidáman szembenézni a halállal, / Csak ezen az úton védhetem / Az Isten törvényét, a szentséges kánont”. – mondja még Becket. Mindez egészen más szint, egészen más tudati sík és szemszög, mint a kisembereké, akik a veszélyt a halál tényében látják, s akik – épp ezért – elszöknek a halál elől, ha lehet. A halál, az ítélet, a pokol más jellegű képmása jelenik meg a kisemberek szavaiban:

nincs itt semmi, csupán
A Halál fehér, aszott arca, Isten néma szolgája,
S a Halál arca mögött az Ítélet.
S az Ítélet mögött a Hiány, rémségesebb a Pokol
tevékeny alakjainál;
Üresség, távollét, elválás Istentől;
A fáradságtalan, rémséges utazás az üres országba,
Amely nem is ország, csak üresség, távollét, a Hiány,
. . . . .
Nem amit halálnak mondunk, hanem ami a halál
mögött nem is halál,
Attól félünk és félünk.

A néző ismét más szemszöveget és más tudati síkot foglal el, kényszerül elfoglalni. A halál egyenlő az ítélettel, az ítélet elválás Istentől, behullás a Hiányba. Újabb küszöbökön megy át a néző, újabb feszültséget érez, hiszen más ez a halál, mint az érsek értelmezésében. Szubjektuma is bekapcsolódik, vagy bekapcsolódhat; az elhangzó szövegek halál-felfogásához hozzámérheti sajátját.

Ugyanez a képmás szélesül, mélyül a következő jelenetben, ismét Becket síkján. A Papok be akarják zárni a székesegyház ajtaját, a kezdő mondat erre vonatkozik:

Le a retesszel! Ugye könyörtelen vagyok,
kétségbeesett és örült, azt hiszitek.
Az eredményekből ítélitek meg, akár a világ,
Hogy jó-e vagy rossz a tett.
Behódoltok a tényeknek. Minden életből és
cselekedetből
Az ember jót is, rosszat is levezethet.
S mivel az időben sok tett eredményei vegyülnek itt,
Végül a jó s a rossz egészen összezavarodik.
Az én halálomat nem az időben érthetitek meg:
Az én döntésem az időn kívül fogant,

Ha ugyan döntésnek nevezitek,
Amibe egész létezésem mindenestül beleegyezik.
Az ember törvénye fölött van az isteni törvény:
Annak adom életemet.

Az élet és halál teljesen másik viszonylata jelenik meg ebben a képmás-jelenetben. A világnak olyan képét láthatjuk, ami a következő: a világ egészének menetéhez minden pillanatban egyaránt meg kell valósulnia az abszolút jónak is, az abszolút rossznak is, sőt: annak is, ami a két szélső érték között bárhol helyet foglalhat. A jónak és a rossznak tehát az értékskála minden pontján minden pillanatban meg kell valósulnia. Ám csak az kerül bele az időbe, ami az összes lehetőség közül meg is valósul. Abszolút jó és abszolút rossz minden pillanatban csak egy van, egy is valósulhat meg. A két szélső érték között – ha az egészet egy csúcsára állított rombusz alakjában képzeljük el – a középvonalon számtalan lehetőség van, feléje egyre több, távolodóan attól egyre kevesebb; ám mindig csak egyetlen egy valósul is meg a skála bármelyik pontján. Becket döntése így fogant „kívül az időn”, mint lehetőség. Ez időbe csak fizikai halála kerül. Halálának lényege azért kerül kívül azon, mert általa a magasabb szféra törvényeinek csak a lehetősége kerül az evilági életbe. Halála által létrejöhetnek jó tettek, amelyek belekerülnek az időbe: az ő halálának lényege csak a lehetőséget teremt meg, mint a jó megvalósulásának legmagasabbrendű példája. Így csak a példa nyomán létrejött etikai tett kerül az időbe, a példa azon kívül van. A két világszint ismét tökéletesen „érintkezik” ebben a két jelenetben, az előzőben és ebben. A megismerés tudati feszültsége, a másik tudati sikra való átmenet, a küszöbön való áthaladás újabb feszültséget eredményez.

Az élmény következő összetevőjének képmása a gyilkosság után ismét a kisemberek szemszögét jeleníti meg, s az egész világ megfertőzöttségét, immáron bekövetkezett megfertőzöttségét mondja ki: „Nemcsak mi lettünk megfertőztetve, és nemcsak a ház, / és nemcsak a város, / De a világ rohad el egészen.” A Kórus felszólítása „Tisztítsátok meg a levegőt!” stb. eme szövegrész elején és a „mossátok meg lelketeket” eme szövegrész végén azonban nemcsak önmaguknak és önmaguk környezetének szólnak, hanem az egész nézőseregnek. A nézők ugyanis a saját mindennapos életükben éppúgy passzív szemlélői és tanúi esetleg kisebb etikai gonosztettnek, mint ahogy nézői voltak most egy nagyknak. A nézők egyéni érzelmi érdekelttsége valósul, vagy valósulhat meg itt, s ezáltal az érzelmi-hangulati feszültség is megnövekedett. Ez nem egyedi bűn, de „kívül van az életen, kívül van az időn” ismét, azaz a rossz megvalósulásának éppúgy általános példájává lett, mint Becket mártíromsága a jóéna. A passzív néző kötelessége az, ami a Kórusé, megtisztítani a levegőt, megmosni saját lelkét.

Az élmény következő összetevője, egy jelenet terjedelméig, eddig nem látott nézőpontból megírott. Többben megemlítették e jelenettel kapcsolatban, a Lovagok magyarázkodásával kapcsolatban, hogy brechti értelemben véve elidegenítő hatása van, illetőleg olyan szerepe van, mint az ún. „társalgási dráma” félre elmondott szövegeinek. Azaz általa kikerülünk a mű eddigi menetéből és hangulatából. Ha a Lovagokat képmásnak tekintjük: tökéletesen érthető, miért van ez. Azért, mert az élmény eddig nem ismert szemszögének képmása a jelenet. A szemszög a gonosztettet közvetlenül végrehajtó embereké, a rossz eszközei. Mintha 1935-ben Eliot megérezte volna, hogy az elkövetkezendő évtizedekben mennyi eszköze lesz a „rossznak”, illetve, hogy a rossz mennyire inkább csak eszközeiben lesz megfogható, mint magában a rosszban. A Lovagok magyarázkodásában az egyház és a király, vagy az elioti elképzelés szerint a magasabb és az értéktelebenebb etikai szféra modern szemlélete is megjelenik. E modernebb szemlélet szerint „az Egyház igényeit méltányosan alárendelik az Állam érdekeinek” – ahogy a Harmadik Lovag mondja, s kéri a nézőket, „ne felejtsek el . . . mi voltunk az eszközei, hogy megteremtsék a dolgoknak azt a rendjét, amelyet önök is helyeselnek”. Ez a rend pedig az egyház igényeinek alárendelése az államnak. Erről azonban Eliot véleménye nem az, mint ami a miénk. Az egyházban Eliot és a mű elsősorban nem a földbirtokost vagy a szegények illúzióval való vigasztalóját stb. látja. Az egyház magas erkölcsi tanítását (és nem az egyház tetteit!) veszi egyenlőnek az egyházzal. A szemlélet és annak lírai képmása e jelenetben tehát kettős. A Lovagok ui. egyetlen szót sem szólnak az egyház és a magasabb erkölcsi szféra összefüggéséről. A nézőbe ez

eddig Thomas Becket alakján és szavain keresztül épült be. De a nézőben, a harmincas években, különösen korunkban, beépülten él az a szemlélet, hogy az egyház világi hatalom is, feudális, vagy kapitalista hatalom is. Így a néző tudati feszültsége itt gyökerezik, s ezáltal még csak növekszik is. Méghozzá kettősen: kap egy új, eddig a műben nem megírt szemszöveget, a gyilkosságot közvetlenül végrehajtókét, a rossz eszközeit, s ebben saját egyéni szerepük szemszögét és az egyház modern megítélését, amelyet összevethet, eléggé feszült-ségtelen azzal, ami az elioti, becketi szemléletben egyenlő az egyházzal.

A mű azonban nem itt ér véget, következik az utolsó élményösszetevő, az utolsó lírai képmás. Ez azzal a katolikus véleménnyel kezdődik, hogy minden dologban, jóban-rosszban egyaránt Isten dicsősége jelenik meg, hogy minden dolog Isten tervében benne lévő. E gondolat mélyén feltehetően a dialektika azon törvénye jelenik meg, hogy minden dolog megismerése ellentétében, ellentéte révén lehetséges csak. A néző így kapja a legáltalánosabb nézőpontot. Ez se a kisember, se a vértanú, hanem az egész egyház, minden rendű és rangú hívő szemszöge. Ebben természetesen a kisember hite szerint való szemlélet is benne van. A Kórus visszatér ezután a kezdeti gondolati képmáshoz, a kisemberek félelméhez.

A feszültség első és legfontosabb és minden néző által megérzélhető forrása tehát a lírai képmások többértelmű váltása-váltogatása. A kisemberi és a vértanúi szemszög és tudatsík, akár a rossz eszközeé, mind lírai képmásban jelennek meg; azonban nem egymás ellen törő képmások ezek, egymást megsemmisíteni nem is akarhatják. Hiszen intellektuálisan felfogott költői élmény képmásai ők; és noha teljesen ellentétes tartalmúak, szintűek és mélységűek, eme ellentétességet csak demonstrálni tudják. Az élményben mindnek helye van, abból nem iktatható ki, sem a költő sem egymás által, egyik élményösszetevő, illetve képmás sem. Egymás ellen törő dinamizmust a lírai képmások mégsem valósíthatnak meg. A nézőben létrejövő feszültség nem az az izgalom, hogy ki kit győz le a harcban, lévén, hogy harc nem is lehetséges. A feszültség abból ered, hogy új és új, más és más, mélyebb és felszínebb stb. szemszöveget és tudatsíkot kap a néző-olvasó minden jelenetben, s a világba ezek révén mélyebben, igazabban pillant be, átfogóbban látja általuk a világot.

Azonban hibásan és elégtelenül járnánk el akkor, ha nem látnánk és nem hangsúlyoznánk azt, hogy a lírai képmások más-más volta nem eredményez érzelmi és hangulati hullámzást, oszcillációt, vibrációt is. A kisembernek, a vértanúnak, a rossz eszközeinek szemszöge, illetve ezeknek lírai képmásokban való megjelenése nemcsak az értelmet, sőt nemcsak a tágran vett intellektust foglalkoztatja, hanem az érzelmeket is. A nagyság, a sors, a végzet jelenlétének félelme, az etikai bűnben való egyéni beszövöttség, a világ egészének megfertőzöttsége, a halál és az ítélet érzelmekben való megjelenése, Isten tervének átfogó volta: a Kórusban; a nagy ember etikai negatívumainak (a gögnek) rossz érzelmeket felkeverő volta, az értékesebb etikai szféra törvényeinek érvényrejtésére irányuló vágy, a halál egészen más értelmet hordozó volta stb.: Becketben (vagy Becket által) – nos, ezek mind érzelmi hatást, hullámzást is kiváltanak. Az érzelmi tartalom is más és más, a nézőnek-olvasónak érzelmei és hangulatai is átmennek változásokon és a kettő között lévő „küszöbökön”.

Az ilyen jellegű feszültség, a kettős hullámzás, oszcillálás, vibrálás stb. a tudati-intellektuális és az érzelmi-hangulati, minden olyan műben megtalálható, ahol a szereplők lírai képmások, és a jelenetek eme képmások megnyilatkozásai, időben és térben történő megvalósulásai. E feszültség kétségkívül nem oly elementáris, mint az akciókban megnyilvánuló konfliktus-okozta feszültség, ebből lényegében hiányzik az egzisztenciális izgalom.

A mű a líra drámai műfajban való megjelenésének szempontjából tehát jóval több, mintsem annyi, hogy Eliot versben írta. Több ebből a szemszögből annál is, mintha annyi lenne, hogy az összes szöveg gyönyörű líra, akár önálló verseknek felfogható líra, amelynek szövegei-szavai által az ember mélyebben pillanthat bele az életbe. A még mélyebb bepilantást az eljárásható alakká lett szóképek, a képmások nemcsak megengedik, de a nézőt kényszerítik is erre. A lírai képmás az izgalom elmaradása helyett ennek a kényszerítő lehetőségét kínálja. Lehet, hogy sajnáljuk a jellemek okozta izgalom elmaradását, de örülünk a világ mély megismerése „kényszerének”.

(Folytatjuk)

Párkák

*Mikor a harangokhoz címzett terembe léptél,
megbolydult közepén a tücsökföld,
fény buggyant át a százású deszkán,
meleg vacsoratényben úszott a kutyaugatás is,
nehéz csipőjüknel átölelte a Sorsszövöket.
Szél is volt. Lobogott benne a nagy, fehér főkötő-sátor.
Szitakötőszárnyból egész földnyi torlódtott össze a horizonton,
mint dirib-darabra hullott templomablak.
Egy messzibb hajnal szivárgott rajta át.
Talán a tenger.*

*Mikor a falépcsőre ültél, egy ló hajtotta fejét öledbe:
füle hátra simult, a nyújtott pofán az orrcimpák remegtek,
szóltak-e hozzád a beteljesülés apró jelképei?*

*Még jó, hogy a benti csengőzsivaj felé fordult tekinteted,
nem láttad a zöld legyek itatóját, sebes hátát,
férgék fehér rózsáját a láb fölött,*

*azt sem láttad, mikor a szél feldöntötte
s kihűlő nyakán ujjaid késő üzenetével,
a tücskök göröngyein nyikorgott át vele
egy húszkerületi kordé a csend felé.*

*– Nagyon öregek vagyunk mi már, mondták a Párkák,
és nézegettek nagyító szemüveggel.*

– Nem tudjuk telemerni a dézsát.

*Csak a gyerekkori fényképeket bújjuk,
csak a tűzfall árnyékában fogócskázunk együtt.*

Fehér bort iszunk

s a hold lavórjában gyöngéden megmossuk egymást. –

*És megsárgult, öreg mosolyukba öltözötten
szétszakadoznak szemed előtt, mint sziklákon a tajték.*

De mégis csak ők a Párkák!

*A konyhán átfolyó patakban buzgón mossák a fölhasított
márnat.*

A szénapadlás-szagú ágyból kikergetik a fácánokat.

*Havas zsabójú blúzban, ezüst hajukban vízhullámmal
tessékelik sorra a kérői,*

*Hullatag Balázst, Kiskatona Istvánt, Szakállragasztó Pétert,
de hátuk mögül csúfolódó bagolyszemük villogtatják:*

– Karácsonyra sürolókefét vesz a feleségnek!

– Egyetlen üreg a teste: feneketlen bendő!

– Ágyban heveri át a télvizet: egyszál nadrágját elitta.

– Favágó ez: fűrészelné csak látástól-vakulásig!

*Füled befogod a vastagabb szóra,
de bukfencet vetsz, mert megszabadultál,
s hogy: csiszi-csoszi, kísérik kapuig a fölsült himfit,
te az alatt a pirospárnájú hintaszékbe surransz
s hogy ne lessenek ki platánfák fölönfüggői, a rigók,
ablakra boritod inged,
míg öled pázsitjába ejtett kézzel
fogadod a deszkafalon átérkező koraesti csillagokat.
Ha barátnőim lehetnétek! szólsz a van és nincs közt ingua,
hintázol a lehetnében,
hiszen tudod: a Párkák rossz anyákból,
alakultak haranguszályból, gyerekhomályból,
se tücsöktöld,
se patak a konyha kövében,
se arany nyelvét kidugdosó fény száz repedésben,
egyesegyedül van az álom –
hisz én is álmodom föléd borulva, mikor kinyilsz
e tengerre vetett ágyon.*

BEBESI KÁROLY

Banális

*amikor kiürül a kamra,
a pénztárca üresen ásít,
és amikor a szerelemben is
föléd kerekedik a másik,*

*amikor melletted csak
hóbortos árnyékod marad,
örökös sétára indul nélküled –
anyád, apád is föléd,*

*amikor a nemkívánt holnap
a tegnapi csak rosszabb lehet,
amikor rádöbbsz,
elveszett mindened,*

*amikor nem akarsz fölébredni,
menni és maradni sem –
állsz üres tükörök előtt,
és mosolyogsz fölényesen.*

A MAGYAR AVANTGÁRD DOKUMENTUMAI KÖZÖTT

Jegyzetek egy mozgalom történetéhez és doktrínájához

AZ AVANTGÁRD FOGADTATÁSA

Az avantgárd művészet világszerte megosztotta a közvéleményt, egy szűk kör rajongott érte, a kritikusok zöme nevetett rajta, vagy egyszerűen becsmérelte az új törekvéseket. Nálunk sem volt más a helyzet. A konzervatív kritika szemhatárát betöltötte az Ady- és Nyugat-ellenes gyűlölködés, de azért Rákosi Jenő a *Ma* ellen is kilötte nyilait, hazafiatlanságról és érthetlenségről beszélt, s a nacionalista-konzervatív sajtó is gyakran támadta az új művészetet. (És persze abban is a konzervatív körök, a hatalom kritikája nyilvánult meg, hogy A Tettet internacionalista száma miatt betiltották.) Érdekesebb volt azonban a Nyugat reagálása, hiszen az avantgárd nemcsak az akadémizmus ellen, hanem a Nyugat ellen is fordult, s alig egy évtizeddel az irodalmi forradalom: Ady, A Holnap és a Nyugat jelentkezése után ismét felforgatta az irodalmi életet. A Nyugat oldaláról érkező kritikák nem voltak éppen türelmetlenek vagy értetlenek. Sőt érdeklődéssel és méltányossággal hajoltak az avantgárd költészet eredményei fölé.

Kosztolányit például impresszionista kritikusnak tekintjük, aki nem az elvek, hanem a benyomások mérlegén vizsgálja a műveket. Kassák költeményeit is a poézis, a váratlan szöfűzések és meglepő társítások rajongójaként olvasta és kedvelte meg. Ám észrevette e költemények humanisztikus értékét, etikai mondanivalóját is, azt, hogy a háború öldöklésével szemben az ember jogait hirdetik, a fájdalomról beszélnek, a tragédiáról hoznak üzenetet. S rokonszenvvel ismerteti később Barta Sándor *Vörös lobogó* című kötetét. „A másik táborból – a magam helyéről – nézem az új költők indulását – olvasom. – Csömörüket én is érzem, s a kátyúba jutott művészetéről vallom, amit ők valának. A mai művészet nagyrészt elpohosodott . . . Majdnem minden művész ilyen kalodában él. A költő pedig a világmindenséget akarja átölelni egy tág mozdulattal, kijelölni az ember helyét a csillagok és a terek közt. Csoda-e, ha új eszközökhöz folyamodik?” (Eszterdő 1919. február). És Kosztolányi megértése hangzik fel abban a bírálatban is, amit Tóth Árpád írt György Mátyás verseiről (Nyugat 1914. I. 650–651.). Igaz, Karinthy paródiát jelentetett meg az avantgárdistákról (*Futurizmus*. Pesti Napló 1917. 85. sz.), de ez sem volt bántó: tudjuk, nem az sértődött meg, aki bekerült Karinthy paródiái közé, hanem akiről a karikatúrista megfélekedzett.

A Nyugat-mozgalom fenntartásainak és bírálatának megfogalmazása így Babits Mihályra maradt. Nyilvánvaló, hogy a Nyugat és különösen az az irányzata, amelynek Babits volt a vezető költője és ideológusa, nem oszthatta az avantgárdisták nézeteit, s ha rokonszenvvel tekintett is a fiatalok megjelenésére, kritikával kellett illetnie egészen más világszemléletet, izlést és esztétikát fogalmazó műveiket. Ez a kritika öltött alakot Babits nagy bíráló tanulmányában: a *Ma, holnap és irodalomban* (Nyugat 1916. II. 328–340.). Kétség-

telen, hogy ez az elemzés adta a magyar avantgárd egyik legértőbb, legérvényesebb bírálatát. S hogy ez jelölte ki első ízben az irányzat irodalomtörténeti helyét. Babits ítéletéből és Kassák válaszából két nemzedék, két tájékozódás, két világnézet és két izlésforma vitája bontakozott ki, s ez a vita máig ható érvénnyel világítja meg az avantgárd körül zajló nézeteltérések terepét.

Babits érvei ma is tanulságosak, rejtett módon a mai avantgárd-vitákban is felhangzanak. Első szava az elismerésé; ő is elismeri annak az erőfeszítésnek az érdemét, amely a háború barbárságából keres kivezető utat: „ha valamit – írja –, azt tanulták a háborúból, e világot átölelő jajból, a rettenetes tömegek együttmozgásából, együttszenvedéséből, a seregben élésből és emberi hatalomnak messze seregekre sújtani képes modern technikájából, hogy ne az egyén lelkében, hanem valahogy e nagy szenvedő Egész lelkében keressék a világ legmélyét, ne egyes jelenségekben, hanem a jelenségeknek a tudomány által megsejtett nagy összhatásában a világ külsejét.” Am vannak kritikussabb mondandói is. Először is bírálattal illeti az irányzat programos jellegét (éppen azt a tulajdonságát, amellyel, mint láttuk, élesen különbözik a megelőző irányzatoktól, így a Nyugat szimbolizmusától és impresszionizmusától is). „Bármennyire szabadságot hirdet is egy program – mondja Babits –: a művészetben, mihelyt a szabadságból programot csinálunk, az már nem szabadság többé, hanem megkötöttség és kényszerzubbony.” Ezzel összefüggésben kifogásolja, hogy az avantgárd program a hagyományok elvetését követeli. A programos jelleg és a hagyományok elvetésének neológ szenvedélye szerinte a fiatal irodalom különállási törekvéseiből, e törekvések „épatírozásig” hevített indulatából származik. Babits egy egészen más művészetelmélet pozíciójából ítélkezik az avantgárdon, mint amilyen pozíciót maga az avantgárd foglal el.

S ebből következnek a kritikai állásfoglalás további érvei. Babits az avantgárd szertelenségét, áradó fogalmazását és szabadabb alakzatait nem új formának tekinti, hanem a kompozíció hiányának. „Ez íróknál – mondja – még kísérlete vagy egy bizarr ötlet, a futuristák legüresebb külsőségeinek esetlen utánzása, a grammatikának és értelmességnek némi, nagyon is erőltetett és kevésbé következetes fumigálása, a mondanivaló szándékos és oktalan komplikálása . . . ennyi az egész stílusújítás.” Babits, igaz, az új költészet modorosságait is leleplezi, de mintha nem venné észre a modorosságok között a valószínűs törekvést és az eredményt: az igaz költészetet. Csak a formarombolásra figyel, s nem arra, hogy ez a rombolás egyszersmind új formák építését is jelenti.

Kassák válasza (*A rettenetes nagy hamu alól Babits Mihályhoz*. Nyugat 1916. II. 420–424.) lényegében azt a „fáziskülönbséget” kívánja áthidalni, amely a Nyugat és az avantgárd irodalomszemléletét választja el. Újra és részletesen kifejti a mozgalom művészetéről vallott nézeteit, s feleletét optimista nyilatkozattal zárja le: „bizunk az akaratomban, mert az előttünk futók s a már pihenésre fáradtak kezéből mi is átvettük az örökéző fáklyát, s csak az a különbség köztünk, hogy mi más felé érezzük a célbavezető utat, mint ők és más, színesebb, gazdagabb hangszerezéssel akarjuk kidobni magunkból azt, ami művészet!” Erre a nyilatkozatra még Babits válaszolt (Nyugat 1916. II. 424–425.), s ez alkalommal biztató üzenetet küldött vitapartnereinek: „Örülök, hogy mások, gazdagabbak akarnak lenni az ifjak, mint mi voltunk, legyenek is, kell is lenniök!” Ezzel a vita abbamaradt, a Ma írói, elsősorban

Kassák, Mácza, Barta és Révai azonban még több olyan elméleti cikket írtak, amely valójában Babits fenntartásaira válaszolt (pl. Révai: Ma 1917. 12. sz., Mácza 1917. 12. sz. stb.).

Az avantgárd fogadtatása körül zajló polémiák azokat a fogalmakat vitták meg, melyek aztán évtizedekig meghatározták a mozgalom helyzetét, az avantgárdista művek recepcióját. A leggyakoribb fogalom ezek közül feltétlenül az *érthetlenség* (értelmetlenség) vádja, amely azután időről-időre felszínre került. A konzervatív körök és a nyugatos izlés – ha más-más meg gondolásból is – egyformán érthetetlennek vagy egyenesen értelmetlennek találta az avantgárdista műveket. Kassákék már eleve ki akarták védeni ezeket a vádakat. A Ma programadó tanulmányában Kassák így beszélt: „Az emberbe zúdult világalakulás nem bírja el a törvényté esztétizált formákat, a forró életből lelkedzett mondanivalójához veritékezve kevesli a meglévő kifejezési eszközöket. Innen az értelmetlen zavar a laikusok szemében is, innen a néha valóban túlzott modor, amibe a keresők belesodródhatnak. Igazságuk értékén azonban mindez semmit sem változtat”. A szövegek megértése tehát Kassák szerint is figyelmet és szellemi munkát kíván, az elfogulatlan olvasó azonban ezt a munkát könnyűszerrel elvégezheti. A gondolat, az érzés és a forma konvencióinak elutasítása kívánja meg az újszerű fogalmazást. S a konvenciók ellen nemcsak a művésznek, hanem a közönségnek is küzdenie kell. A közérthetőségnek ezt a felfogását, úgy tetszik, igazolták az azóta eltelt évtizedek.

AKTIVISTÁK A FORRADALOMBAN

Az aktivisták szociális forradalmat kívántak, folyóiratuk: a Ma üdvözölte hát az októberi magyar forradalmat, ám azt sem hallgatta el, hogy elégedetlen ennek a forradalomnak a megvalósulásával és törekvéseivel. Kassák köszöntője és programja: a *Tovább a magunk útján* (Ma 1918. 12. sz. 138–139.) inkább várakozásának és elégedetlenségének ad hangot, mint a beteljesülés örömeinek. Kassák az orosz forradalomra hivatkozik: „Hogy ugyancsak a háború csődjéből támadt orosz forradalom világváltoztató erővé forrta magát, az elsősorban a tömegek megneveltségének tulajdonítható.” A feladat tehát Magyarországon is az, hogy a forradalom gondolata és szükségszerűségének élménye bekerüljön a tömegek közé. Kassák egyrészt a szociáldemokrata párt kompromisszumos politikájának forradalmi átalakulását, másrészt a tömegek agitációját sürgeti. A dolgozó osztályok gondolkodásának kell átalakulnia, öntudatának kifejlődnie. És ezt az átalakulást szolgálhatja a művészet is. „Ideáljaink vannak – mondja Kassák – a progresszív gondolat és egészséges érzés gyökereivel. És az osztályharc alapján a mi ideáljaink szerint akarjuk átformálni a világot. A kommunista gazdasági berendezkedés mellé a kommunista művészetet akarjuk megteremteni.”

Kassák tevékeny forradalmi munkát kívánt, e tevékenység etikáját és módszertanát foglalta össze *Aktivizmus* című írásában, amely mintegy manifestum-szerűen összegzi az aktivisták elveit és eszményeit (Ma 1919. 4. sz. 46–51.). „Aktivizmus – magyarázza a szó jelentését – új terminológia a mi társadalmi mozgalmunkban. Magyarra fordítva így értődne: közvetlen cselekvés.” Az emberiség egyedül méltó életformája, Kassák szerint, a folytonos akció, az „állandó akcióban álló forradalom”. Ez a gondolat az avantgárdizmus emberképéből, „antropológiai víziójából” következik, de tartalmazza azo-

kat az illúziókat is, melyek az orosz forradalom, majd a nyomában fellángoló német és magyar mozgalmak révén a „világforradalom” eszményét rajzolták a horizontra, a „permanens forradalom” perspektíváját nyitották volna meg az emberiség előtt. Kassák állandó forradalmat hirdet, de tiltakozik az ellen, hogy nézetei utópisztikusak lennének. „Nem vagyunk utópisták – mondja. – Mikor az új társadalom új emberét akarjuk megépíteni és ennek az építkezésnek a lehetőségéről beszélünk, soha sem feledjük el, hogy a szocialista végcél máról-holnapra meg nem valósítható. Ehhez a forradalmasított proletariátusnak nemcsak az életigényfejlődésig kellene eljutnia, hanem egész pszichikai összetevőinek kellene a jólesés bizonytalanságából a másképp nem élhetés bizonyosságába átszületnie”. Ezt az „átszületést”, vagyis változást szolgálják az aktivista művészek, akik a tömegek morális forradalmasításáért küzdenek.

A magyar avantgárd mozgalom az aktivizmus jegyében üdvözölte az 1919-es márciusi fordulatot, a proletárdiktatúra kikiáltását. A Ma hívei saját győzelmüknek, igazolásuknak tekintették a forradalmi eseményeket. Helyzetük azonban csakhamar bizonytalanra vált, mozgalmuk viták keresztútjába került. Ezeknek a vitáknak megvoltak a történeti előzményei már a Ma táborán belül. A magyar avantgárd egysége ugyanis már a forradalom előestéjén felbomlott, és e szakadásnak ideológiai okai voltak. Kassák ímént ismertetett tanulmánya: a *Tovább a magunk útján* nemcsak a burzsoá irodalomtól határolta el az aktivizmust, hanem „balról” is: attól az irodalomtól, amely közvetlenül, agitatív módon kívánt volna beleszólni a társadalom küzdelmeibe. Etikai forradalmat hirdetett, illetve a művész feladatát elsősorban az etikai és ideológiai forradalom szolgálatában látta. „A mi szerepünk – mondta – nem azonos a pártagitátoréval, úgy annyira nem, mint ahogyan a kutató tudós szerepe nem azonos a leckéket bemagoltató tanáréval.” Az aktivista tábor néhány tagja nem osztotta ezt az állásfoglalást. Nem osztotta már korábban sem, még a forradalmak előtt. Az irodalom és a politika viszonya, az irodalom közvetlen politikai és általánosabb etikai szerepe körül kialakult viták vezettek arra, hogy az aktivista mozgalom néhány képviselője: Révai József, Komját Aladar, György Mátyás és Lengyel József 1917-ben kivált a Ma írói közül, s miután tervezett „1917” című folyóiratuk megjelentetésére nem kaptak engedélyt, kiadták a *Szabadulás* című antológiát.

Az aktivista tábor belső válsága révén nyert megfogalmazást a „maisták” irodalomszemlélete, különös tekintettel az irodalom és a politika viszonyára. Barta Sándor a *Szabadulás* bírálata során így határozta meg a szociális művész (vagyis a szocialista művész) fogalmát: „Ki a szociális művész? Az, aki a művészetén át közvetíti el szociális mondanivalóját!” (Ma 1918. 11. sz. 135.). Szélpál Árpád pedig egyenesen megkülönbözteti a „forradalmi” és a „pártművészetet”. „Művészet – írja – az intuíció által megsejtett kozmoszba-helyezés, illetőleg annak szintetizált megérzékitése. Forradalmi művészet: ha a szintézis alapját a meglevő világnézetek megváltoztatására, előbbvitelére és folytonosan haladottabb tartalommal való megtöltésére irányuló akarat képezi. Pártművészet: ha a szintézis alapja egy pártba konzervált program megvalósítására irányuló akarat.” Szélpál elveti a „pártművészetet” s ahogy ő definiálta, valóban el is kellett vetnie. Am közben a művészet teljes szuverenitásának álláspontjára helyezkedik: „Az igazi művész sohasem fogadott el pártprogramot, de semmiféle világnézetet sem. Ő alkotott magának és az univerzumnak programot, világszemléletet . . .” (Ma 1919. 1. sz. 4–10.). Ezt az állásfoglalást egy forradalom kellős közepén persze nem lehetett tartani.

A későbbi viták alapja és kerete ezzel már adva volt a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt. A Ma helyzetét azonban nemcsak ez az állásfoglalás és a nyomában felverődött polémia szabta meg, hanem egy szociáldemokrata részről érkező támadás is. A szociáldemokrata párt kultúrpolitikája ugyanis már kezdettől fogva értetlenül és idegenkedve nézte az avantgárd törekvéseit. S ennek nemcsak izlésbeli konzervativizmusa volt az oka (amely annak idején Csizmadia Sándort helyezte Ady elé), hanem szűken értelmezett pártérdeke, a Népszava íróinak irányában megmutatózkodó elfogultsága és a „maisták” részéről érkező támadások is, amelyek, ha csak mód kínálkozott rá, le kívánták leppezni a szociáldemokrácia kompromisszumos jellegét. Így azután a Tanácsköztársaság kikiáltása után, midőn a Ma hívei azt hitték, hogy az ő munkásságukat és eszményeiket igazolták a forradalmi idők, a szociáldemokrata árnyalatú lapok – Az Ember és a Népszava – durva és sértő támadást intéztek a Ma írói és művészete ellen. Kéri Pál (Az Ember 1919. ápr. 15.) és Göndör Ferenc (Népszava 1919. ápr. 16.) egyszerűen „bolondházi cellának”, „irodalmi és művészeti ökörsütésnek”, a „proletárdiktatúra groteszk és komikus fattyúhajtásának” nevezték az avantgárd törekvéseket. A kultúrpolitika kommunista munkásai – Révai József és Lukács György – és a kommunisták nézeteit képviselő Vörös Újság ekkor még megvédte a Ma taborát. Révai kulturális ellenforradalomnak bélyegezte a támadást, Lukács pedig józan és alkotó kultúrpolitikát hirdetett. „A kommunista kultúrprogram – írta – csak jó és rossz irodalmat különböztet meg, . . . A kommunista kultúrprogram az, hogy a legmagasabb és legtisztább művészetet juttassa el a proletariátusnak, és nem fogja engedni, hogy politikai eszközzé rontott vezércikk-poézissal pusztítsák az ízlését. A politika csak eszköz, a kultúra a cél” (Vörös Újság 1919. ápr. 18.). A Ma tehát egyelőre védelmet kapott, az ellene leírt vádak azonban hatottak tovább, és kondicionálták az avantgárd mozgalom helyzetét.

Az aktivisták – mai szemmel tekintve át az akkori helyzetet – végeredményben helyes elveket képviseltek, midőn elutasították az irodalom közvetlen, napi agitációs szerepének gondolatát. Ám ezt a helyes elvet téves eszmékkel kísérték. Azok az individualista nézetek, melyeket például Szélpál Árpád hangoztatott, nemcsak helytelenek voltak, hanem lényegében el is tértek az aktivisták irodalomszemléletének többször is kifejtett és hangoztatott tételeitől. Az avantgárd ugyanis vállalta az elkötelezést, a szocialista irodalom stratégiai céljait, de elvetette a taktikát. A proletárdiktatúra hatalmi és kultúrpolitikai szerveinek viszont akkor – az intervenció seregek gyűrűjében, a belső ellenséggel küzdve – érthető módon taktikai feladatokat kellett megoldaniok. A Lukács György által kifejtett szocialista kultúrpolitikai modellt a polgárháborús és intervenció helyzetben sajnos nem érvényesült. Ez a helyzet szabta meg az avantgárd és a kultúrpolitika viszonyát, s a helyzetből származó polémia jelentkezett Kun Béla elítélő szavaiban és Kassák Lajos válaszában. Kun Béla az „országos pártgyűlés” (pártkongresszus) második napján foglalkozott a Ma törekvéseivel. „Új szellemi életnek, új kultúrának kell támadnia magából a proletariátusból, – mondotta – és én bízom a proletariátus termelőerejében, abban a termelőerőben, amely intézményeket lerombolt és intézményeket alkotott, hogy meg fogja találni a szellemi élet terén is a maga kivirágzását. Kétségtelen, hogy ez nem a Ma irodalma, amely a burzsoá dekadencia terméke” (Vörös Újság 1919. jún. 14.). Ez a sommás és a „proletkult” koncepcióját előlegező ítélet határozta meg a Ma további sorsát, sőt a magyar avantgárd és a kommunista mozgalom további polémikus viszonyát.

Kun Béla állásfoglalására Kassák *Levél Kun Bélához a művészet nevében* című vitairata válaszolt, amely azután röpirat formájában is megjelent. Kassák a Ma útjára, küzdelmeire és elkötelezettségére emlékeztetett, a nemzetközi avantgárd kommunistáira – Henri Guilbeaux-ra, Franz Pfemfertre és Ottokar Brezinára – hivatkozott, s kétségbe vonta Kun irodalomkritikai kompetenciáját. És minthogy a vitairat hatósági engedély nélkül jelent meg és került terjesztésre, a Mát betiltották a Tanácsköztársaság kultúrpolitikai szervei. A kialakult helyzetnek bonyolult struktúrája volt: jelen volt ebben a struktúrában a Ma néhány ideológusának individualizmusa, a konzervatív szociáldemokrata támadás, a kultúrpolitikában kialakult „proletkultos” szemlélet, az igen veszélyes és feszült történelmi szituáció, amely az avantgárdisták stratégiai szemlélete helyett napi küzdelmeket és agitációt követelt; mindez meghatározta az aktivisták és a proletárdiktatúra viszonyát. Aztán, ahogy a történelemben lenni szokott, a polémiák és a szakítások „nehézkedési ereje” később is hatott. Stratégia és taktika viszályából elméleti összeütközés lett, majd nyílt politikai szakadás. Az avantgárd és a kommunista mozgalom ezután évtizedekig csak pillanatokra találkozott.

A MAGYAR AVANTGÁRD DIASZPÓRAJA

A forradalmak bukása után az avantgárd mozgalom törzsének is emigrációba kellett költöznie. Kassák, Barta Sándor, Kahána Mózes, Ujvári Erzs, Mácza János, Uitz Béla éppúgy emigrálni kényszerült, mint azok, akikkel korábban vitáik voltak: Révai, Komját, György és Lengyel. 1920-ban a Ma is Bécsben kezdte újra a maga életét, s 1924-ig sikerrel tartotta fenn magát. Első közleményében, új programadó manifesztumában a világ közvéleményéhez fellebbezett. A bukás tragédiájáról beszélt s a változó idők új feladatait kívánta megfogalmazni. Igaz, nem is volt olyan új ez a program, ez a feladat. Kassák kiáltványa, amely a világ művészeihez fordult, lényegében azokat az elveket foglalta össze, amelyeket a magyar avantgárd már korábban: 1918 őszén és 1919 tavaszán is hangoztatott. A forradalmi és művészeti stratégia elveit, amelyeknek fókuszában az ember társadalmi és erkölcsi felszabadulása, kiteljesedése állt. Ezeknek az eszméknek a jegyében élte át az avantgárd a bukás tragikumát. „Az új művészet lényege – írta Kassák – a tragikus idők felérzése és értelemmel megvilágosítása a vajúdo időbe. Az új művész hivatása az elnyomottak butaságába és az uralkodók kalmárspekulációiba vesztett emberiség önmagára ébresztése” (Ma 1920. 1–2. sz. 2–4.). És hasonló gondolatok öltenek alakot abban a válaszban is, amelyet a Ma adott az „alkotó művészek provizórikus moszkvai internacionális irodájának” kérdéseire (Ma 1921. 1–2. sz. 18.). Ezek az elvek és eszmék határozták meg azután az emigrációban tevékenykedő Ma és a körülötte szervezkedő mozgalom helyzetét.

Kassák következetesen ragaszkodott azokhoz az elvekhez, melyeket már évek óta képviselt, s melyeket a bécsi Ma első, programadó cikkeiben is körvonalazott. A folyóirat hétéves működésének ünnepére írott *Mérleg és tovább* című tanulmánya (Ma 1922. 5–6. sz. 2–4.) az avantgárd élettörténetének második szakaszát jelenti be, elvei azonban változatlanok. Nem így a tanítványok és munkatársak nézetei. Az emigrációba kényszerült avantgárdista mozgalom ugyanis nemcsak gyarapodott – hiszen például Déry, Németh Andor és Illyés Gyula akkor került kapcsolatba vele –, hanem meg is oszlott, irányzatokra és

csoportokra szakadt; és ezek a csoportok éppen egymással szemben vívták leghevesebb vitáikat. Az emigráció egyúttal a magyar avantgárd diaszpóráját is jelentette. A Ma táborából csoportok szakadtak ki, új folyóiratok alakultak, új mozgalmak szerveződtek. E csoportok általában ugyanúgy a művészet és a politika viszonyának Kassák által megfogalmazott koncepciója miatt váltak el a Mától, mint korábban, 1917-ben a „Szabadulás” csoport. Révai, Komját és Lengyel után Barta Sándor és Mácza is szembefordult azzal az állásponttal, amelyet Kassák képviselt. A Ma szerkesztőjét ugyanis korábbi nézeteiben erősítette meg a bukás: a forradalom kudarcra Kassák számára azt a stratégiai elképzelést igazolta, amit a forradalom napjaiban is ismételten megfogalmazott. A tőle távolodók viszont úgy látták, hogy a bukott forradalom után új forradalomra kell a magyar proletariátust mozgósítani, s a művészetnek ebben a mozgósító munkában kell feladatokat vállalnia. Ez a koncepció nyilatkozott meg a Ma táborából kiváló írók folyóirat-kísérleteiben: az Akasztott Ember, az Egység, az Ék hasábjain. És e koncepció nemegyszer türelmetlenséggel párosult.

De magán a Ma táborán belül sem volt teljes az egység. Németh Andor az avantgárd vezérének doktrínér következetességét bírálta (Bécsi Magyar Újság 1920. szept. 12.), Déry Tibor a nyelvi hagyományoktól elszakadó költői fogalmazást vetette el (Bécsi Magyar Újság 1921. ápr. 10.). Igaz, volt az avantgárdnak egy elégtétele is: a belső vitákkal és a mozgalmi tagozódással egyidőben el is terjedtek az új művészet esztétikai és poétikai elvei. A bécsi és berlini emigráció mellett új központ alakult Budapesten: a Magyar Írás című folyóirat, majd Palasovszky Ödön és Hevesy Iván körül, s központok alakultak a szomszédos államok magyarságának közegében is. Romániában a Napkelet, majd Szántó György Periszkópja, Szlovákiában a pozsonyi Tűz, a Vajdaságban Az Út szervezte az avantgárdista csoportokat.

^ DADÁTÓL A SZÜRREALIZMUSIG

A forradalom előtti korszak magyar avantgárdja, miként már említettük, az expresszionizmus művészetszemléletét érvényesítette. A húszas években viszont nagyjából két irányzat jelentkezett az avantgárdon belül: a dadaizmus-szürrealizmus és a konstruktivista iskola. A dada lázadása alig kísértette meg a magyar avantgárd mozgalmat (irodalmi teljesítményt meg – talán Déry és Mácza néhány darabján, Kassák néhány versén túl – alig hozott). A dadaista elmélettel inkább kritikailag foglalkoztak az avantgárd teoretikusai. Így Déry Tibor, akinek tollából elsőnek értesülhetett tüzetesebben az új „irányzatról” a magyar közvélemény. Déry a civilizáció válságtudatából és az embert körülvevő természet szervezetlenségéből vezette le a dada elveit. Az irányzat filozófiai relativizmusát és agnoszticizmusát osztja talán, de magától az irányzattól megriad: „eltorzulva, egy végső egyéni anarchizmus csúf koraszülöttjeként ugrál most előttünk e furcsa figura a kor vérvilágította nagy pódiumán” – mondja, mint aki nem nagyon bizik a dadaista mozgalom életképességében (Nyugat 1921. I. 552–556.).

A dada csak epizód lehetett, annál nagyobb hatása volt a szürrealizmusnak. A magyar avantgárd teoretikusai, írói sokszor akkor is a szürrealizmusra gondoltak, ha a dadáról beszéltek. A szürrealista esztétika erősítette fel a vers önállóságának elvét, „magánvaló” létezésének, a költészet teremtő tevékenység-

gének tudatát is. A költeményt már az expresszionisták – pl. Wilhelm Worring-
ger és Kasimir Edschmid – is önálló létezőnek, önálló entitásnak képzelték, s
ők is azt a nézetet vallották, hogy a költő voltaképpen teremt. Az ő elképze-
léseik erősödtek fel a szürrealisták tanítása nyomán. A magyar avantgárd
mozgalom soraiból elsősorban Németh Andor és Déry Tibor fogalmazta meg
ezt a gondolatot. „Az új vers önálló életet él – írta Déry *Az új versről* című
esszéjében. – Nem utánozza, hanem folytatja a természetet. Az új vers anyaga
nem a nyelv, mely már feldolgozása, formábaállása a nyersanyag, ha-
nem maga a szó, az ösanyag” (Dokumentum 1927. május). Hasonló elveket
fejtett ki Déry *A homokóra madarai* című, egyébként nagy vitákat kiváltó, elő-
adásában is (Korunk 1927. 181–186.). „Az új líra a logika bukását jelenti –
olvassuk – . . . az új lírikus számára nem evidens a valószínűség kényszere . . .
A költő egy mélyebb rétegben heverő logika szerint dolgozik, mely kifelé ön-
kényes, nem ellenőrizhető, de belül csalhatatlan, mint az ösztön, s amelyet ér-
zelmi logikának hívnék.”

Mi ez, ha nem a szürrealizmus költészettana? És abban is a szürrealista
esztétika jelentkezik, hogy az „új költészet” teoretikusa elutasítja az irodalom
fogalmi jelentését, sőt hogy az irodalmat a „szellem” megnyilvánulásának te-
kinti, követve a szürrealisták irracionalizmusát. „A szellem – írja Déry, Sinkó
Ervinnel vitatkozva – nem törődik a külvilági élet rendszerével, akár össze-
ütközésbe kerül vele, akár párhuzamosan halad: a saját életét éli s összeütkö-
zéseit, megbékéléseit is a saját eszközeivel fejezi ki . . . Materiája irodalomban
nem a valóság, hanem a nyelv; nem is a nyelv, mely már feldolgozása, for-
mábaállása a nyersanyag, hanem maga az ösanyag, a szó. A szó, amely
lehet a valóság megjelölése, neve, de nem szükségképpen az. A szó absztrak-
ció is lehet, grammatikai hajtósíj, zenei hangemlék, optikai kép, lehet minden
racionális értelem nélkül hangcsoport is, meghatározhatatlan asszociációk
gyűjtőmedencéje.” (Korunk 1927. 586–590.) A versnek, mint nyelvi struktú-
rának, hangtani alakzatnak az elmélete a húszas évek formalisztikus irodalom-
elméleteire utal, azokra az elméletekre, melyek aztán a hatvanas évek neo-
avantgárdjában kaptak igazi szerepet.

Az „új vers”, amelynek elmélete így a magyar avantgárdban is megszü-
letett, azután a költői gyakorlatban is alakot öltött: Kassák, Déry és az induló
(majd avantgárdista–szürrealisztikus korszakát végül is megtagadó) Illyés
Gyula költeményeiben. Ezek a versek a szürrealista technikát követték: a tár-
sítások szabadságában, a meglepő képek és a szokatlan metaforák különös köl-
tőiségében nyertek alakot. Költőik azonban, úgy látszik, nem követték min-
denben a teóriát. Legalábbis verseik nem váltak jelentésnélkülivé, képek és
szavak szabad kompozíciójává, irracionális képződményekké. Ellenkezőleg, az
„új versekben” a magyar avantgárd hagyományos mondanivalói jelentkeztek:
a szociális elkötelezettség, a forradalmi szenvedély, a moralista öntudat. Ha-
sonlóan az „új vers” német mestereihez, például ahhoz a Richard Huelsen-
beckhez, akinek neve majd minden magyar vitaszövegben szerepelt, s aki
maga is a dadaista lázadás és a szociális forradalom egyesítésén fáradozott.
És hasonlóan a francia szürrealistákhoz, akik – mint Aragon és Eluard – nem-
csak művészi újítók voltak, hanem társadalmi forradalmárok is.

A szürrealista (és dadaista) újítás azután lassanként elvesztette azt a len-
dületet, amely a húszas évek második felében éltette. Hívei sorra fordultak a
realizmus felé: Kassák lírája a harmincas években már a realista stílusú kép-
viseli, költészete is klasszicizálódott, s Illyés Gyula, Déry Tibor is sorra el-

fordultak a szürrealizmus eszményeitől. Midőn – Bálint György szellemes fordulata szerint – a költők után az államférfiak vették kezükbe a dadaista módszereket, a szellem forradalmárainak az értelem nevében fel kellett lázadniuk a dadaista valóság ellen. A szürrealisták a realizmus hívei lettek, az irracionálizmussal játszó teoretikusok az emberi és kulturális értékek józan védelmén gondolkodtak; megváltozott a kor és az irodalom követte ezeket a változásokat.

A KONSTRUKTÍV EMBER

A szürrealista szabadság, az önálló létet élő vers eszméje csak az avantgárdizmus egyik útja, vonzódása és lehetősége volt. A másik lehetőség a kötöttség, a pontosság, a szerkezet: a konstrukció. Ez a változat éppen ellenkezője volt az előbbinek: játék és rombolás, ösztönösség és szertelenség helyett megfontolt építést és művészi tudatosságot hirdetett. A kubisták tér- és anyagsímerete, a Bauhaus funkcionálizmusa, a Stijl geometrikus absztrakciója, a Neue Sachlichkeit tárgyas szemlélete, az orosz festők: Tatlin és Malevics „szuprematizmusa” voltak a példaképei. E forrásokból táplálkozott a magyar avantgárd konstruktivista irányzata, az elmélet és a művészi gyakorlat egyaránt. A konstruktivisták az avantgárd mozgalom indulásának szociális felelősségérzését, morális igényességét és bölcséleti optimizmusát keltették új életre. Csakhogy figyelembe kellett venniük a megváltozott történelmi körülményeket, az átélt eseményeket: a világháború, a bukott forradalmak tanulságait. És annak a tanulságát, hogy az avantgárd körökben oly lelkesen várt és kívánt világforradalom elmaradt, sőt Európa nyugati és középső országaiban a kapitalista társadalmi rend megerősödött. Ezért, jóllehet a végcélra: az ember és a társadalom szocialista átalakításának perspektívájára vetették tekintetüket, számítottak a küzdelem nehézségeire is. Tudták, hogy osztályrészük egyelőre nem a diadal, hanem a munka, s hogy ezt a köznapok ellenálló közegében kell végezniük.

A konstruktivista irányzat vezető teoretikusának feladatait Kassák vállalta, akinek szinte egész művészetszemléletét áthatották ekkoriban a konstruktivizmus nézetei. Nem véletlenül, hiszen ezek a nézetek összhangban állottak korábbi és későbbi elveivel, a pálya töretlen következetességű vonalába illettek, meggyőződésének adtak elméleti keretet. Az irányzat alapvetését *Vissza a kaptafához* című programadó tanulmányában fejtette ki (Ma 1923. 1. sz. 2–3.). Ez az írás abból a meggyőződésből fakadt, hogy a művészetnek feladatokat kell vállalnia a társadalmi ember formálásában, egy új forradalmi periódus előkészítésében. És ezért a művésznak ugyanolyan „konstruáló”, építő szakembernek kell lennie, mint a tudósnak vagy a technikusnak. „Az alkotás – specialitás!” – mondja ki Kassák. A művész is specialista, ám Kassák attól is óv, hogy a művészet egyféle mérnöki, spekulatív „dilettantizmus” áldozata legyen. A művésznak alkotó munkát kell végeznie: meg kell találnia „az önmagához vezető utat, amelyen át újból tisztán tudja kifejezni alkotó karakterét”. A művészet és a politika viszonya (amely a Kassák körül zajló vitáknak mindig is a centrumában foglalt helyet) a következő jelszavakban nyert megfogalmazást: „Művészek, alakítsátok ki az új emberi szellemet! Politikusok sajátítsátok ki nekünk az élet lehetőségeit!”

A konstruktivista elvek tüzetesebb kifejtésére azután két további Kassák-

tanulmány: *Az új művészet él* (Korunk 1926. 89–102.) – és az *Éljünk a mi időnkben* (Korunk 1926. 455–457.) vállalkozott. E tanulmányokban fejt ki Kassák részletesebben az irányzat művészeti elveit. Az irányzat lényege eszerint az építő jelleg és az egyensúly-teremtő küzdelem. S ahogy a dada és a szürrealizmus is megkereste a maga filozófiai igazolását (tudniillik a világ „abszurd” voltában és az ismeretelméleti agnoszticizmusban), úgy a konstruktivizmus is általánosabb, bölcséleti igazolást keres. Csakhogy a konstruktivista teoretikus – szemben a dadaistával – éppen a világban, a kozmoszban tapasztalható rendre és szervezettségre figyel. „Hogy mi a konstrukció törvényét felismertük – mondja Kassák –, ezzel az élet és világ alaptörvényét ismertük fel. Tehát a magunk léteztörvényét is. És ennyiben tisztán áll előttünk alkotásainknak, mint önmagunk más, új formába állásának tárgyi és etikai értelme. Ezen kívül pedig nincs mérték, mellyel hozzánk és munkáinkhoz közeledni lehetne.” A rend és az organizáció adja tehát a konstruktivista művészet szemlélet legfőbb tételeit. „A precíz és felelősségteljes munka emberei vagyunk – folytatja Kassák az előbbi gondolatot. – Teljes intenzitással akarjuk elérni az életet, megoldottuk a levegőnél nehezebb repülőgép problémáját, megépítettük a földrengést kiálló házakat, víz alatt járó hajóink és kényelmes klubfoteljaink vannak, szavainkat bekapcsoljuk a villamossággal telített térbe s művészetünket az elefántcsonttoronyokból, mint az egészséges gyereket beállítottuk a mindennapi életbe.”

Ez a feladat: vagyis a művészet – és a konstruktivizmus – beállítása a mindennapi életbe jelenik meg Kassák 1928-as folyóiratalapításában, a *Munka* évtizedes vállalkozásában és küzdelmeiben. Ez a szemle már a forradalmi helyzet apályában keletkezett, midőn a közvetlen politikai cselekvés meglehetősen korlátok közé szorult. A Munka programja ezért nem harci felhívás, hanem szó szerint „munkaprogram”, amely a művelődés, a kulturális és erkölcsi felemelkedés, a szervezetség révén kívánná szolgálni a távolabbi politikai célkitűzéseket. „Ahhoz, hogy a munkásság szocialista politikát csinálhasson – fejt ki Kassák ezt a »munkaprogramot« –, meg kell ismerkednie az élet sokoldalúságával. A politikai harcoknak ezer összetevője van, csak természetes, aki többet ismer, akinek több van birtokában ezek közül az összetevők közül, annak nagyobb és osztálytudatosabb az ideológiai iskolázottsága s így több jó lehetősége van a politikai harcokban, amely, mint már mondtuk, nagyrészen az ideológiai összeütközések egyik harci eszköze. Nem azt mondjuk, hogy ne politizáljatok, hanem, hogy időszerűen és osztálytudatosan politizáljatok!” Vagyis a Munka ismét a stratégiai feladatok szolgálatára vállalkozik (részben ez okozta a kommunista oldalról feléje vágó kritikát), s a konstruktivista művészetelmélet és művészetpolitika ezeknek a stratégiai feladatoknak a szolgálatában áll.

AZ AVANTGÁRD ESTÉJE

Az avantgárd lázas és zaklatott életét végig kérdőjelek kísérték, sohasem némultak el az ellenvetések, a bírálatok. Sokan gondolták úgy, hogy az avantgárd művészet inkább egy társadalom és egy kultúra bomlásterméke, mintsem újabb vállalkozása, újabb korszaka. Hogy az avantgárd a szubjektivizmus és az individualizmus paroxizmusa, amely histériás gesztusokkal rúgja el magát az emberi kultúra évezredek fejlődésétől, hagyományaitól, egyszersmind a valóságtól és a tömegektől is. A dadaista mozgalom vad gesztusai mintha ezt

az állásfoglalást igazolták volna. Pedig az avantgárd megítélése nem lehet ilyen egyszerű. A mulandó elméletek, gesztusok és formák mellett nyilvánvalóan értékeket is hozott. A társadalmi forradalom igényét, őszintébb etikát, szabadabb művészetet. Ha csak az irodalomra, a költészetre gondolunk, új szemléletet, új módszert, a formák és a nyelv felszabadítását a hagyományos kötöttségek alól.

Am az is nyilvánvaló, hogy az avantgárd, mint minden művészeti irány, történeti képződmény, történeti fogalom. Diadalai és megújulási kísérletei után el kellett következnie egy időnek, midőn a történelem elzárta az avantgárd további lehetőségeit s más tájékozódást, más irányt szabott. Ez az időszak a harmincas években érkezett el: a nagy társadalmi és történelmi kataklizmák előestéjén, a fasizmus és az újabb háború fenyegetései között, midőn a művészet egy felelősebb és fegyelmezettebb realizmussal tudott csak válaszolni a szálguló események kihívásaira. Ez a korszak egyúttal az avantgárd estéje lett. A magyar avantgárd mozgalom is ekkor fejezte be élettörténetének első és fontosabb szakaszát. (Egy rövid időre azután még kivirult a felszabadulást követő társadalmi és kulturális újrakezdés éveiben.)

Hevesy Iván már a húszas évek elején az avantgárd bomlását látta, és szinte Spengler bővületében rajzolt képet az európai civilizáció alkonyáról. (*A művészet agóniája*. Nyugat 1921. II. 1513–1520.) Mások az értelem vagy a társadalmi haladás nevében vetették el az avantgárd vívmányait, vagy tagadták további lehetőségeit. Lukács György, Gaál Gábor, Halász Gábor és Komlós Aladár – más-más oldalról, más-más szemlélettel és érveléssel – egyaránt arra hívták fel a figyelmet, hogy az avantgárd felett eljárt az idő, s hogy új és korszerű realizmusnak kell következnie. Végül pedig Kassák Lajos is felismerte, hogy elérkezett az avantgárd alkonya. A Nyugat vitájában – *Vita az izmusokról és az új művészetekről* – ő is arra a véleményre jutott, hogy „az izmusok megbuktak és nem tudtak továbbfejlődni” (Nyugat 1932. II. 551.). Egyszersmind azonban arra is figyelmeztetett, hogy az avantgárd mégiscsak a modern művészet és irodalom nagyszabású vállalkozása volt, s hogy az izmusok művészi, poétikai és technikai vívmányait az őket követő realista művészetnek is meg kell őriznie: „az izmusok átváltoztak eszközzé, illetve a nagy egész részletévé” – mondotta. Annak, aki Eluard és Aragon, Majakovszkij és Paszternák, Brecht és József Attila klasszikus eredményeit ismeri, méltányolnia kell Kassák szavait. Az avantgárd valóban termékenyítőleg hatott, s vívmányai valóban beépültek a modern európai művészet és irodalom korszakos teljesítményeibe, értékeibe.

FRANCIA KRÓNIKA

IFJÚ TITÁNOK EGY ÖREG SZÍNHÁZBAN

Némi lelkiismeretfurdalást érzek: legutóbbi (Jelenkor, júl.–aug.) krónikám *Semmi különös?* című cikkében talán kissé túlzottan lesújtó képet festettem a jelenkori francia irodalom helyzetéről. Borús mérlegemet némileg menti ugyan a cím után következő kérdőjel, no meg az a nem elhanyagolható lélektani mozzanat, hogy régi szerelme esetén az embernek fokozottabbak az igényei és kellemetlenebbek a csalódásai. Mindez azonban nehezen eldönthető alanyi momentum. Az objektív tény viszont az, hogy csakugyan megfellebbeztem valamiről, még hozzá egy olyan pozitív jelenségről, amely bizonyos mértékig derűsebbre színezi az összképet.

Cikkemben ugyanis nem érintettem a színházat. Márpedig ez az a terület, ahol a helyzet a legvigasztalóbb. Mi sem igazolja, vagy illusztrálja ezt jobban, mint az a tény, hogy az 1970/71-es évadban a Comédie-Française, amely az irodalom és művészet terén majdnem oly sokat ostorozott és gúnyolt vára volt a maradandóságnak, mint az Akadémia, merész újításhoz folyamodva bevezette az avantgarde-estéket. Három újszellemű sorozat indult, ifjú titánok modern egyfelvonásosaival. Minden szériában három-három kis darabot mutatott be Pierre Dux, a kitűnő színészből lett igazgató vezetése alatt álló színház. A francia Nemzeti Színház hatvanöt színésze körülbelül 550 előadást tart idényenként, s mintegy félmillió nézőt fogad. Természetesen a műsor zömét a klasszikus darabok teszik, de Dux véleménye szerint a repertoár „megőrzése és gazdagítása” nem ellentétes feladat. A vállalkozás példátlanul merész ebben az öreg színházban, de a tapasztalat az igazgató bátorságát igazolta. Igaz, hogy az első darabot kifütyülték, de a másodikat már melegen megtapsolták. Dux ama reményének adott kifejezést, hogy az új szerzők – (mellesleg, a molière-i hagyományokhoz híven, amelyeknek a Comédie-Française a szentélye, majdnem mind színészek vagy rendezők voltak) – később egész estét betöltő darabban is fel fogják frissíteni az illusztris játékszín műsorát.

Az első bemutató 1970. november 2-án, a második 1971. január 18-án, a harmadik pedig március 8-án volt. A kilenc szerző neve: Romain Weingarten, Roland Dubillard, François Billetdoux, Andrée Chédid, Guy Foissy, Robert Pinget, Gabriel Cousin, Jean-Claude Grumberg és René de Obaldia. Amint látható, nálunk nem nagyon ismertek. De például Weingarten legjobb művét, *A nyár* című szürrealista tündérajátékot sikerrel játszotta a Pesti Színház. Ez a darab viszont keserűen leplezi le az emberi kapcsolatok reménytelenségét egy darabjaira hulló világban. Dux valóban merésznek bizonyult, hogy ezzel a kihívóan kegyetlen egyfelvonásossal kezdte ezt a már önmagában is provokatív sorozatot. Weingarten *Mint a kő* című jelenete börtönzárkában játszódik, s hőse... gyilkos, aki tragikus történetét a cellában lévő számollyal és a börtönfal köveivel illusztrálva mondja el, szaggatottan, balladai homállyal, de sokszor meghökkenítő költői allegóriákkal. A második egyfelvonásost Roland Dubillard írta, aki az avantgarde-színházakban már több félig morbid, félig burleszk művel hívta fel magára a figyelmet. Az eredeti tehetségszínész-írónak a hétköznapi baljós varázsával operáló, Beckett-hatású színpadi művei az avantgarde egyik legszélsőbb szárnyát képviselik. A Comédie Française-ben bemutatott *Ha Camille látna engem* című paródiáját a szerző így határozta meg: „hangjáték – versekben beszélő operett”. A harmadik egyfelvonásost az avantgarde világszerte ismert, tehetséges, bár kissé zavaros ifjú mestere, François Billetdoux írta (meg kell jegyezni, hogy ez a furcsa név – *billet doux* = „szerelmes levél” – bármilyen hihet-

len, nem álnév!). Hosszú ideig, amikor még Marcel Aymével egy házban lakott a Montmartre-on, abban az utcában, amelyet Paul Févalról, A púpos hajdan roppant népszerű írójáról neveztek el, a rádió egyik legfelkapottabb hangjátékírója volt, s a hősi montmartre-i hagyományokhoz híven, pályáját a Fürge Nyúlban kezdte, mint kabaré-költő. Nálunk még teljesen ismeretlen (egyik színházunk az idei évadban akarja bemutatni leghíresebb darabját, a Csin-csin című „alkoholista” tragédiát). Billetdoux Dosztojevszkij és Strindberg követője, darabjaiban sűrűn váltakozik a dühödt erőszak és az epekedő nyájasság. A Comédie Française Párhuzamos nők című, három női sorsot egyszerre bemutató, bonyolult építkezésű egyfelvonásosát tűzte műsorra. Míg a francia Nemzeti Színház sajátosan konzervatív közönsége megbotránkozással és viszolygással fogadta ezt az első szériát, egyes kritikusok hangsúlyozták, hogy a három „ifjú titán” mind elmúlt már negyven éves, s a legújabb nemzedék már „kivénhedtnék” tekintti őket...

A második sorozatban Andrée Chédid, Guy Foissy és Robert Pinget került sorra. Az első Magyarországon teljesen ismeretlen. Féltucat regény és több verskötet szerzője. Észak-afrikai származású. (Egy kis magyar vonatkozás: arab környezetben játszódó, Bábjátékos című szimbólikus és lírai darabját Daria Gamsaragan örmény származású szobrászónak, Gyomai Imre, a néhány éve elhunyt párizsi magyar író és újságíró első feleségének ajánlotta.) E második sorozat két másik szerzője már többé-kevésbé ismert nálunk is: Guy Foissy Két szerető szív című egyfelvonásosát, amely a fogyasztói társadalom reklámjainak bedőlő dolgozók szellemes és lendületes színpadi ábrázolása, a rádió Kilátó című folyóirata már bemutatta, s a világszerte nagysikerű egyfelvonásos rövidesen a televízióban is látható lesz. (Ízületi gyulladás című egyfelvonásosát is sugározta a magyar rádió és televízió, ez különben a Játszma vége című kötetben is megjelent.)

Foissynál egyébként érdemes megállni egy kicsit. 1932-ben született, s volt banktisztviselő, éjjeli portás, kereskedelmi adatgyűjtő, építőipari hivatalnok, középiskolai felügyelő, francia tanár. 1961-ben a bourgeois-i Művelődési Házban lett színingazgató-helyettes. Huszonnégy éves korában kezdte színpadi pályáját. Az a kis diáknegyedi Huchette Színház játszotta két darabját 1963-ban, amely Ionesco két világhírű darabját (A kopasz énekesnő és A lecke) játssza időtlen-idők óta. 1965-ben három darabját mutatták be: egyet Genfben, kettőt Párizsban. Azóta állandóan műsoron van Párizstól Montevideóig. A nyugatnémet tévé is filmre vitte műveit. Atyai szózat című jelenetét egy párizsi café-théâtre játssza nagy sikerrel. Ízig-vérig modern színpadi szerző. A legnagyobb hatással talán Ionesco volt rá, de ő nem nihilista-anarchista. Sok benne a keserűség, de józanabb, s inkább megmarad a diagnózis szintjén, ha a mai nyugati világ alapbajairól van szó, nem moralizál, csak tanúskodik, s nevetéssel igyekszik gyógyítani. Technikája változatos, majdnem minden modern színpadi vívmányt felhasznál. Nyelve, jelképrendszere, lirizmusa aránylag egyszerű, könnyen követhető, az előbb említett eléggé ekszkluzív és hermetikus szerzőkkel ellentétben nincs benne annyi minden áron való eredetieskedés.

A második sorozat harmadik egyfelvonásosát az a Robert Pinget írta, akinek Kalóz Grál című kisregénye a Modern Könyvtárban nálunk is megjelent és aki járt is Budapesten. Pinget elsősorban prózaíró, s a nouveau roman egyik legeredetibb képzelőerejű alkotója. Egyik hangjátékát az a megtiszteltetés érte, hogy Beckett fordította angolra. A Comédie-Française-ben bemutatott Föhenceg című bohózata, mely egy unatkozó uralkodó morbid mókáiról szól, az általában „visszahúzó” J.-J. Gautier-nak, a Figaro félelmetes kritikusának is elnyerte a tetszését, amihez nyilván az is hozzájárult, hogy a főhöst, ezt a szorongásos és szorongató főherceget, olyan kitűnő színész alakította, mint Jacques Charon.

A harmadik sorozatban Gabriel Cousin, Jean-Claude Grumberg és René de Obaldia darabjai kerültek színre. A harcosan baloldali Cousin nem teljesen ismeretlen itthon: Fekete opera című drámáját, amely az amerikai fajgyűlöletet ostromozza, a Modern Könyvtárban olvashattuk, és a Színház- és Filmművészeti Főiskola növendékei is bemutatták. Minden drámája bátor kiállítás a haladó eszmékért. Sajnos, ez a Recifei tüntetés című kis kísérlet, amely a brazil parasztok szenvedéseiről szól,

eléggé sematikus. A második egyfelvonásost J.-C. Grumberg írta: ő az egyik legfiatalabb az „ifjú titánok” közt (1939-ben született), s ő is főleg a rádiónak és a tévének dolgozik. Mintaképe O'Neill. Veszekedés című egyfelvonásosa egyszerre mulatságos és megrendítő, az emberi butaság és a társadalmi előítéletek jószándékú, de nem eléggé eredeti megjelenítése.

Az újító idény harmadik sorozatának utolsó darabja Obaldia Az ismeretlen generális című elszabadult fantáziájú bohózata volt, amelyet az említett és az avantgarde-dal szemben eléggé elfogult Gautier is nagyon dicsért, sőt magasztalt. (A darabot a Rádió Kilátó című világirodalmi folyóirata már évekkkel ezelőtt ismertette.)

Akárcsak Foissynál, Obaldianál is érdemes kissé elidőzni. A szerző 1918. október 22-én született, Hongkongban (!), apja panamai (!!)

– innen a spanyol hangzású név. Több sikeres regény után több, mint féltucat egyfelvonásost, vagy mint ő nevezi őket „rögtönzést” írt, amelyeket világszerte színre vittek. Legnagyobb sikerét azonban a Vadnyugati szél című, nálunk Pécsen bemutatott vígjátékával aratta világszerte. Ötletei fantasztikusak és lenyűgözően eredetiek. Az ismeretlen generálisban például szerepel egy kém, akit Kraspeck kapitánynak hívnak, de aki... hódító sexbomba alakjában működik. A hét jelenetből álló egyfelvonásos az atomkorszak elektronikus és technokratikus hatásának sistergő szatirája, de nem nehezedik rá a nyugati avantgarde halálos szorongása, hanem ellenkezőleg: vidító és mulatságos, pedig a hangzatos nevű arisztokrata tábornok éppúgy örült, mint a felesége. Ennek az a nagy szívfájdalma, hogy nincsenek gyerekei, de a generális azt mondja neki: „Eszem ágában sincs, hogy árváim apja legyek!” A tábornok lakása kilenc egymába nyíló szobából áll, tizenkét páncélajtóval, amelyek mindegyike három tonna. Obaldia egyik első darabját (Térdia) az a megráztartás érte, hogy Jean Vilar az Országos Népszínház műsorára tűzte. Nem kétséges, hogy a Giraudoux-i szellemes bohókasságot merészen megújító Obaldia a mai francia színház egyik legötletesebb tehetsége, akinek leleményei zuhatagszerűen záporoznak.

Az „ifjú titánok” első rohama tehát végülis sikerrel zárult a francia Nemzeti Színház deszkáin. A bemutatott kilenc egyfelvonásos persze nem mind remekmű, de tarka tükrök elég finoman veri vissza a kor szorongásait, és elég híven mutatja, hogy a mai dráma milyen színpadi és nyelvi eszközökkel igyekszik kiűzni a magány és az elidegenülés ördögét.

VILDRAC ÉS AZ „APÁTSÁG”

1971. június 25-én, kilencvenedik évében elhunyt Charles Vildrac. Azt hiszem, nálunk már nagyon kevesen emlékeztek rá. Pedig Paquebot Tenacity című darabját, amelyet Kállay Miklós Kitartás címmel fordított, nálunk is sikerrel mutattak be (a Nyugatban Schöpflin írt róla), s az irodalmi csoport, amelynek Charles Vildrac egyik alapítója volt, az Abbaye, valaha sokszor szerepelt a magyar sajtó hasábjain is.

1906 őszének egy esős vasárnapján René Arcos, a Vildracnál egy évvel fiatalabb költő, Vildrac és a felesége (Georges Duhamel húga), a Párizstól délre fekvő Créteil városkában sétált a Marne festői partján, s felfedezett egy régi kúriát, amelyet két hét múlva már ki is bérelt. Ez lett a híres „Apátság”, amelyben egy kis művész-falansztert rendeztek be. Csatlakozott hozzájuk még Duhamel és Albert Gleizes, a későbbi nagy hírű kubista festő. Egy Linard nevű nyomdásztól megtanulták a könnynyomtató mesterséget, az ifjonti buzgalmukban elhatározták, hogy maguk nyomtatják ki írásaikat. A kísérlet, amelyből később az ún. unamista irány született, élén Jules Romains-nel, csupán tizennégy hónapig tartott. A kis közösség széthullott, hiszen sohasem volt határozott összefogó eszmeisége, csupán kissé kusza humanizmus tartotta össze tagjait. Hittek az eljövendő egyetemes világgöztársaságban, a pedagógia emberiség-megváltó szerepében, valóságos himnuszokat írtak a tanítókhöz, akiket a Béke „nyugodt bakáinak” mondtak. A társadalmi haladásba vetett kissé misztikus hitüket a durkheimi szociológia, a szimbolizmus, Whitman humanizmusa, Verhaeren népszerűsége és Zola naturalizmusa ihlette.

Vildrac több verskötete közül csak A kétségbeesés énekei című gyűjtemény ért

el sikert (1920), pedig tehetséges, bensőséges és finom szavú lírikus volt. Később elsősorban a színpadnak írt, a Népfront és az Ellenállás idején tevékeny részt vett az eszmei harcokban is. 1942-ben egyik alapítója volt az Országos Íróbizottságnak. (Magyarra többek közt Rónay György fordított tőle.)

BUDA CSEHORSZÁGBAN?

Néhány év óta egy francia filológus-csoport gigászi munkára vállalkozott: összegyűjti, megrostálja, feldolgozza és kommentálja Victor Hugo költői töredékeit, amelyek a Nemzeti Könyvtárban találhatóak. Legutóbb három vaskos kötetben jelentek meg ezek a műhelyszilánkok, amelyekben a poeta doctus a világ minden országát és történelmi vagy legendás személyét idézi. A jeles francia irodalmi „barkochbázók” sokszor csődöt mondtak: az olyan neveket, mint például Bétius Epo vagy Mérodachbaladan, Récarese vagy Sommonacodon még meg tudták fejteni, s meg tudták jegyzetelni, hogy az első XVI. századi jogász, a második keleti potentát, a harmadik vizigót király, a negyedik a számiak főistene. De Gitomaban és Teutotechnus előtt kénytelenek voltak kapitulálni . . .

Mindezt csak azért említem, mert a költő feljegyzései közt egy ilyen alexandrinust is találtak:

Bude, Agra, Glatz, Tabor, Zarecz, Bohmisbroda . . .

Ez persze nem lenne meglepő, hiszen Hugo mindig figyelemmel kísérte a távoli nemzetek szabadságharcait: „Igaz barátunk volt – írja Illyés Gyula. – Népünk nehéz pillanataiban tétozárs nélkül kiállt igazunkért.” Az Európa térképe című nevezetes versében magyar nevek is vannak: „Batthyani, Sandor . . .” stb. Ez a Sándor természetesen nem más, mint Petőfi. A különös itt az, hogy a fenti sorban feljegyzett városnevek a költő jegyzete szerint . . . „Villes de Bohême”, azaz „csehországi városok”. Hogyan tévedhetett ekkorát a tudós költő, aki Jersey szigetén Teleki Sándorral, Mészáros Lázárral, a két Perczellel és Orbán Balázssal társalkodott? Lehet, hogy az idézett töredék még a szabadságharc előtti időkből származik? S különben is, ha Shakespeare egyhelyt a cseh tengerről beszél, Hugo, a líra Shakespeare-ja, miért ne tévedhetett volna?

Ha már a magyar vonatkozásoknál tartok, hadd említem meg két másik „felfedezésemet”. Jó néhány éve becses kis évkönyvet vettem egy antikváriumban. 1904-ben jelent meg, és nem más, mint a párizsi színházi és zenei élet krónikája. Sajnos, csak ez az egy van meg, pedig ez már a 29. volt. Roppant részletes tükre a francia színházi életnek: minden színház minden darabja szerepel benne, a szereposztással együtt, a cselekmény részletes elemzésével, s a végén még valamennyi színikritikus neve is benne van!

Nos, az évkönyv szerint 1903. október 29-én az Odéonban bemutatták André de Lorde (van-e ki e nevet ismeri?) Idiot című kétfelvonásos drámáját, amelynek persze semmi köze Dosztojevskij zseniális Félkegyelmű-jéhez. Cselekménye „magyar népi környezetben játszódik”. Főhőse egy bizonyos Eymercik (Imre?), akit életfogytiglani fegyházra ítélnék, mert meggyilkolt egy Tchenko nevű parasztot. Ennek özvegye, Hanna, nem hiszi, hogy a félkegyelmű volt a gyilkos, hanem egy bizonyos Grégorra gyanakszik. Hogy felderítse a szörnyű titkot, feleségül megy Grégorhoz. Kilenc esztendő múltán Eymercik megszökik a fegyházból, s elmondja a nőnek, hogy csakugyan Grégor volt a tettes, majd attól tartva, hogy visszaviszik a tömlöcbe, szíven szúrja magát, Hanna pedig bosszút áll: leleplezi Grégort, az igazi gyilkost . . . Az évkönyv szerint ez a tragédia nem aratott különösebb sikert. Vajon mi lehetett mögötte? Egy kis napihír a Temps-ban? Avagy volt ennek a Lorde-nak egy magyar származású barátja, s ő mesélt neki valamit? Nem lehetetlen, mert az évkönyv szerint a Théâtre des Bouffes-Parisiens deszkáin március 31-én bemutattak egy Miss Chipp című Koldusopera-szerű „fantasztikus operettet”, amelynek ugyancsak ez a Lorde volt a szerzője, s amelynek a zenéjét egy bizonyos Henri Bérény írta. Ez a Bérény nekem gyanús! Lehet, hogy Berény volt az igazi neve . . .

Impozáns köntösben, majdnem harmincives terjedelemben jelent meg a Magvetőnél Gereblyés László Ezerarcú világ című műfordítás-gyűjteménye, melynek megjelenését – a hazai „átfutás” (jobb lenne „átballagásnak” nevezni...) egyik szomorú átkal – a költő már nem érte meg. Nem tudok róla elfogulatlanul írni, hisz a költőhöz hosszú barátság és emigrációs sorstársi rokonszenv kötött, no meg elsősorban az, hogy mindketten a francia irodalom és a francia szabadság szinte megszállott híveiként tevékenykedtünk... A legmeghatóbb és a legfájdalmasabb az utószó utolsó mondata: „További terveim? – Gyűjteményes műfordítás-kötetem előkészítésén dolgozom...” A kötetben egyébként két verssel szerepel a most elhunyt Vildrac is. Ezek magyarul eredetileg a Magyar Függetlenségi Mozgalom kiadásában megjelent Szabadság című antológiában láttak napvilágot, 1945-ben. A becses kis kötet Függelékében eredeti költeményeket is tartalmazott Gereblyésen kívül Marsall Lászlótól, Murányi-Kovács Endrétől és Németh Andortól, akik közül már egy sem él...

Dániel Anna nagy feladatra vállalkozott: Diderot-t, a francia felvilágosodás vezéralakját, „a legjobb század legjobb emberét” (France) kívánta regényes krónikában elibénk idézni. Diderot-t megragadni, feleleveníteni a szellemi szenvedélynek azt a sistergő lobogását, azt a pattogó életkedvet, azt az olthatatlan tudásszomjat, ami miatt Taine kitörő tűzhányóhoz hasonlította, s amiért barátja, Grimm, egyenesen Apollo istenhez mérte – roppant nehéz feladat. A szerző életrajzi regénye alapos ismeretről és buzgó kutatókedvről tanúskodik; az életrajzzal nincs is semmi baj, csak a regény nem igazán olyan magával ragadó, mint a hőse. Vajon Zweignek vagy Maurois-nak jobban sikerült volna? (Gondolat.)

Az Európa folytatja Maurice Druon nagysikerű, Az elátkozott királyok című történelmi ciklusának közlését. Most a III. kötet, a Korona és Méreg jelent meg, a szerző és a regényfolyam népszerűségéhez méltó magas példányszámban. Ez a kötet is érdekes és izgalmas, hiszen udvari ármányról, hűbérurak mesterkedéseiről, zavargásokról és éhínségről esik benne szó. A magyar olvasónak külön élmény a sok magyar vonatkozás, hiszen az egyik főszereplő nem más, mint Magyarországi Klemencia (a borítón is ő látható).

A Kozmosz fantasztikus sorozatában végre megjelent a francia tudományos-fantasztikus irodalom legjobb modern mesterének egyik híres regénye: Az óvatlan utazó. Méghozzá nagy apparátussal: Timár György (a fordító) a regényt kissé iskolásan „helyreigazító” utószaván kívül a kiadó még életrajzi jegyzetet is nyújt a szerzőről. Ennek csupán az a kis szépséghibája, hogy nem tud róla: nem ez az első magyar Barjavel-kötet, hiszen 1965-ben a Modern Könyvtárban már megjelent A mimóza bosszúja című novelláskötet, Martinkó András utószavával.

A Kuczka Péter szerkesztésében publikált sorozatban jelent meg Pierre Boulle lenyűgöző sci-fije is, A majmok bolygója, mely a Híd a Kwai folyón kitűnő szerzőjének egyik legjobb műve. Igényes kalandregényei közül már több megjelent (még van bőven lefordítható), most már csak a belőlük készült filmek hiányoznak...

A Szépirodalmi Könyvkiadó Olcsó Könyvtárában újabb Simenon jelent meg: Az örökös (Rónay György kiváló fordításában és szellemes utószavával). A családrege-nyek igényével írt testes kötet nem igazi krimi. Vajon igazi irodalom-e? Igen, de ennek sajnos kissé sápadt...

A Kommün-évforduló alkalmával megjelent könyvek közt a legvékonyabb, de a maga nemében átlagon felüli Bertrand Soletchnik Fiúk a barikádon című ifjúsági (Móra) regénye, melyet Görög Livia hibátlanul fordított és amelyet Kass János remekül illusztrált.

VÁLASZ HANKISS ELEMÉR CIKKÉRE

Személyes ügyben felszólalni izléstelenség, közügyben felszólalni kötelesség. Amikor Hankiss Elemér: *A modern műelemző módszerekről, a verskritikákról és a tankönyvekről* (Jelenkor, 1971. 9. szám) című cikkéhez – amelynek néhány megállapítását az *Élet és Irodalom* száma is átvette – néhány refleksiót fűzök, erre Hankiss alábbi megjegyzése bátorít fel: „... szeretném leszögezni azt, hogy kritikám nem az elemzésre kerülő tankönyv szerzője ellen irányul, akit mint kitűnő s lelkes pedagógust igen nagyra becsülök, hanem egy az évek során kialakult tankönyv-szellem, tankönyv-stílus ellen, amelynek korlátait külön-külön egyetlen tankönyvíró sem, csak széles körű tudományos és társadalmi összefogás tágíthatja ki, törheti át”. – A konklúzióval tökéletesen egyetértek, csupán a vitapartnerem által alkalmazott felmérő módszerek célra vezető voltában kételkedem.

I.

Első megjegyzésem az volna, hogy bár a cím „tankönyveket” említi, a cikkben egyetlen tankönyv elemzésére kerül sor, s ennek kiválasztása sem szerencsés. Évek óta figyelem a tankönyvekről megjelenő kritikákat, s azt tapasztalom, hogy jóformán kizárólagosan olyanok kerülnek megbeszélésre, amelyek a mai magyar irodalommal foglalkoznak. Ez történik vitatársam cikkében is. A választás azért nem szerencsés, mert érvényes ítélet kialakítását számtalan szubjektív és objektív tényező torzíthatja el, így többek között az a közismert tény, hogy élő írók-költők definitív – lezárt megítélése lehetetlen. Egyébként pedig azt hiszem, hogy közös ügyünk szempontjából ugyanolyan fontos Petőfi vagy Vörösmarty, Jókai vagy Mikszáth tankönyvi feldolgozása, mint a kortárs-irodalomé.

II.

A „kortársi szemlélet” a közvetett oka az imponáló gondossággal készített összehasonlítás alapvető gyengeségének is. A tankönyv stílusát ugyanis az 50-es évek és a kortársi kritika stílusával veti egybe, így a tankönyvek számára mintegy „kötelező normaként” a kortársi kritikák tartalmi, stilisztikai stb. vonásait írja elő. Ez az összevetés hamis, mert különböző műfajú, tartalmú, célzatú stb. műveket ilyen módon nem lehet összevetni. Már pedig bizonyítani sem kell, hogy az irodalmi kritika és az irodalmi tankönyv két nagyon is különböző műfaj. Hankiss cikkének matematikai-statisztikai apparátusa imponáló, csupán egyetlen matematikai alapigazságról feledekeznek meg: különnemű mennyiségeket sem összeadni, sem kivonni nem lehet.

A módszer, amint később bizonyítani próbálok, problematikus ugyan, de hasznos és használható, ha sikerül megtalálnunk a viszonyítás helyes mércéjét. Úgy gondolom, két irányban lehetne elindulni. Először: összehasonlítani a mostani tankönyvek és az azokat közvetlenül megelőző azonos tankönyvek stílusát. Másodsor: összehasonlítani a hatkötetes nagy Irodalomtörténet megfelelő részeinek stílusát a tankönyvekével.

III.

A cikk módszere jellegzetesen mennyiségi – matematikai jellegű. Már pedig ha mennyiségekkel dolgozom, a torzítás csak úgy kerülhető el, ha vizsgálatom a mennyiségek összegére terjed ki és nem egyetlen mennyiségre. A cikkben pedig ez történik, mert adatai kizárólag a versekre vonatkoznak, tehát elhagyja a prózai művek, képzőművészeti alkotások stb. ismertetését és az irodalomtörténeti megjegyzéseket is. A felmérésnek ezt a gyengeségét Hankiss is erősen hangsúlyozza.

IV.

A „számláló” módszernek még egy gyenge pontjára szeretnék rámutatni. Nem vitatható, hogy a mennyiség felhalmozódása itt is minőségbe csap át, de – nehéz eldönteni, hol és milyen meg gondolás alapján jelölhető meg az a „kritikus pont”, amikor a mennyiség valóban minőségbe csap át.

Megkísérlem néhány számadat szembeállítását. A 284 lapos tankönyvben – ha jól olvastam – 30 költőnek több mint 100 verse kerül rövidebb-hosszabb tárgyalásra. (A prózáirokat nem számítottam!) A cikk szerint 12 ízben van szó a jobb jövőbe vetett hitről, 23 ízben felsőfokú értékítéletről, 14 ízben a költői eszközök gazdagságáról és 12 ízben a versek zeneiségéről, de minden esetben hozzáteszi az „és így tovább”-ot. Nem tudom tehát egzaktan megmérni, hogy valóban ennyi van-e, vagy még több. Éppen ezért eszembe sem jut a tankönyv stílusának védelmezése, csupán elmélkedem a kétféle számsor egymáshoz való viszonyát vizsgálgatva, hogy a minőség szempontjából mi derül ki ebből. A következőket kellene megfontolni.

Nagyon félrevezethet egyes fordulatoknak a teljes szövegből, a stilisztikai környezetből való „kimazsolázása”. Ha ugyanis a teljes szöveg bizonyítja, hogy a költő valóban „hisz az emberiség jobb jövőjében”, ha a szöveg kimutatja, hogy az adott költemény csakugyan „remekmű”, ha possibilissá teszi, hogy „a költői eszközök roppant gazdagságát vonultatja fel”, ha megmagyarázza, hogy miért „zenei hatású” – akkor ezt ki is lehet, sőt ki is kell mondani, akár harmincszor, vagy százszor, és különösen tankönyvben kell kimondani.

A fentiek alátámasztására idézek néhány sort:

„Nagy László költészete mítoszteremtő erejével, újszerű képeinek gazdagságával, sajátos ritmikájával rokon barátja, Juhász Ferenc költészetével, de különbözik is attól. Juhász Ferenc lírája ösztönös, érzelmi fogantatású, Nagy Lászlóé tudatosabb és fegyelmezettebb; Juhász képei szürrealista jellegűek, Nagy Lászlóé plasztikusabbak és racionálisabbak; Juhász szabad verses ritmusa korlátlanul árad, Nagy László az ősi, népköltészeti ritmika elemeivel zabolazza sorai áradását.” (263. lap).

Úgy érzem, ez így, együttes hatásában nem túlságosan rossz, (később egy Nagy László-vers értelmezése kapcsán bizonyításra is kerül!), holott bőségesen van benne felsőfokú ítélet, gazdagság és zeneiség, sőt a további, már nem idézett bekezdésekben még „jobb jövőbe vetett hit” is. Félreértés ne essék, tudnék számos olyan ellenpéldát idézni, amikor a szöveg frázisos, sematikus, csapnivalóan rossz. Csupán oda szeretnék visszatérni, ahonnan elindultam: melyik az a pont, ahol a mennyiségi mérés eredménye már minőségi csökkenést (vagy emelkedést) jelez?

Ezt tartom a cikkben követett módszer Akhilleusz-sarkának. Feltétlenül hamis ugyanis a felsőfokú értékítéletek statisztikájából levont alábbi következtetés: „Legfeljebb nacionalista öntudatukat fejleszthetné, ha komolyan vennék a tankönyv értékítéleteit, mert ha komolyan vennék, akkor azt kellene hinnük, hogy a magyar lírai költészet az elmúlt ötven évben több világraszóló alkotót s remekművet produkált, mint az elmúlt száz esztendő európai költészete együttvéve”.

Cáfolatként bárki olvassa el a tankönyv teljes szövegét.

V.

A cikkben alkalmazott módszereket problematikusnak tartom, de nagyon is egyetértek a végső következtetésekkel. Ez nem ellentmondás, hiszen a bizonyítás vitatható módja nem feltétlenül zárja ki a konklúzió helyességét. Egyetértek kétféle értelemben is. Egyrészt – és ez nem paradoxon – mint gyakorló tanár még Hankiss Elemér cikkénél is meggyőzőbb módon bizonyíthatnám a szóbanforgó tankönyv gyengeségeit. Másrészt több mint 20 éve járom a tankönyvszerzés kevés babért termő útjait, s keserűen tapasztaltam, hogy „a megjelenő tankönyvekkel pedig a kutya sem törődik”, holott társadalmi fontosságukat nem lehet túlbecsülni, amint ezt Hankiss igen meggyőzően bizonyítja. Valóban eszmetörténészek, irodalomtörténészek, stiliszták, pedagógusok, szociológusok, pszichológusok aktív közreműködésére volna szükség, hogy az ideális tankönyv (és tanterv!) típusát kialakítsuk, ügyelve arra, hogy a sok bába között el ne vesszen a gyerek!

Illyés Gyula Szabó Lőrincről szóló csodálatos – már megint egy felsőfokú ítélet! – esszéjének ezt az alcímet adta: „... avagy boncoljuk-e önmagunkat elevenen”. Örömmel ajánlom fel tankönyveimet ilyesfajta viviszekcióra, bár magam tudom legjobban, hogy vereséget szenvednék, de a megírandó újak sorozata ezzel csak nyerhet. És ez a fontos!

KANIZSAI-NAGY ANTAL

VISZONVÁLASZ TANKÖNYV ÜGYBEN

Annál is inkább köszönettel tartozom Kanizsai-Nagy Antalnak a fölvetett érdekes szempontokért, mert – mint annak idején említettem – a szóbanforgó kutatómunka még folyamatban van, s így a fölmerült szempontokat még van időnk s módunk mérlegelni, hasznosítani. E lehetőség jegyében szeretnék vitapartnerem megjegyzéseire néhány szóban reflektálni.

Ad I.

Igaza van: a tankönyvíró különlegesen nehéz helyzetbe kerül, ha a modern, a mai irodalom jelenségeit kell leírnia és értékelnie. De nem a rosszindulat vagy a szenzációhajhászás vágya készítetett arra, hogy a tankönyvek értékrendjét épp a legsebezhetőbb pontján támadjam meg; a Baranyai Irodalomtanítási Napok ebben az évben a mai magyar irodalommal foglalkoztak, ezért számoltunk be ezúttal kutatásainknak erről a területéről. Kész van s hamarosan publikálásra kerül a másik két gimnáziumi magyar tankönyv elemzése is.

Ad II.

Nem tudom, nem félreértésen alapszik-e az az ellenvetés, hogy – tankönyveket és versrecenziókat hasonlítván össze – „különmű mennyiségeket” vetettünk egybe, s így eredményeink eleve csak tévesek, megtévesztők, torzak lehetnek. Mi ugyanis nem „kötelező normaként”, nem követendő eszményként állítottuk a tankönyvszerzők elé az ötvenes, illetve hetvenes évek versrecenzióinak értékrendszerét; pusztán zsinórmértékként, paraméterként használtuk a versrecenziók változó értékrendszerét, minthogy valamiféle mérték, valamiféle viszonyítási rendszer nélkül a tankönyvek elemzése során nyert adatok semmitmondó, üres számok maradtak volna. A méterrúd sem „hasonnemű” a posztóval, mégis meg lehet mérni vele a posztót. Igaza van viszont vitapartneremnek abban, hogy a tankönyveket egymással is egybe kell vetni. A három most érvényben lévő gimnáziumi magyar tankönyv összehasonlítása már elkészült, most folyik néhány jóval korábbi (századfordulói és a harmincas évekbeli) tankönyvnek, mint további vonatkozási pontoknak a feldolgozása.

Ad III.

Valóban kizárólag csak a költészetre vonatkozó részeket elemeztük, s így konklúzióink, mint az jó előre jeleztük, csak komoly fenntartásokkal fogadhatók el.

Ad IV.

Nagy László és Juhász Ferenc költészetének idézett összehasonlítása valóban frappáns, s idézhetnénk még számos ilyen kitűnően sikerült részt a tankönyvből. Nem a tankönyv szerzője, hanem a kritikai és tankönyvírói hagyomány a felelős azért, hogy többségbe végül mégis a sablonosabb, üresebb definíciók, leírások kerülnek. Ami a pontos számadatokat illeti: a tankönyvben tárgyalt 30 költővel kapcsolatban 26 ízben van szó „a jobb jövőbe vetett hitről”, 23 ízben a költői eszközök „gazdagságáról”, és 43 ízben hangzik el velük kapcsolatban felsőfokú ítélet. Nem mintha e számok sokat jelentenének. Az ugyanis, hogy megállapítjuk, milyen arányban vannak a tankönyvben „üres” és „tartalmas”, „sablonos” vagy „eredeti”, „tartalmi” vagy „formai” értéktételek, még távolról sem dönti el azt a kérdést, hogy jó-e a tankönyv avagy rossz, megfelele-e társadalmi funkciójának vagy sem. De hasznos adalékokat szolgáltathat e kérdések eldöntéséhez, támpontokat a továbblépéshez.

S végezetül úgy hiszem, nemcsak a magam, hanem mindazok nevében, akik felelősséget éreznek a magyar irodalom tanítása iránt, meg kell köszönnöm Kanizsai-Nagy Antal önzetlen s bátor gesztusát, amellyel tankönyveit széleskörű tudományos együttműködésen alapuló „viviszekcióra” ajánlja fel. Meggyőződésem, hogy a tankönyvek erényeiből és esetleges hibáiból egyaránt sokat tanulhatunk majd.

HANKISS ELEMÉR

EMBER A MINDENSÉGBEN

Hajnal Anna CSAK ENNYI? c. kötetéről

Mikor egy négyévtizedes költői pályát összefoglaló kötetet tartunk a kezünkben, akkor nem elég versekről beszélni. A költészetről kell, ami a kötetből kibontakozik – ha kibontakozik; ami egy költő teremtett világa. Hisz bizonyos, hogy a versek sokaságát az teszi költészetté, ha a világ sajátos, különös, de egységes képét adják, öntörvényű rendszert, mely mégsem csupán szubjektív rendszer. A versek sokmindenről, sokféleképp szólhatnak, a költészetnek mindig kell legyen olyan archimédeszi pontja, melyen egész világa nyugszik, vagy mely körül forog. Ha a versek nem vallanak ki ilyet, akkor csak versek maradnak. Hajnal Anna kötetéből költészet szól, egészen sajátos női mentalitású költészet. Régebben – sokszor még mostanság is – azért dicsérték, mert „férfias jelenség”, mert versei „férfias, zárt és kemény formákban” kristályosodnak. Pedig a csiszolt és pontos formák, a szinte klasszikus versbeszéd „férfias” tudománya közel sem olyan megkülönböztető és maradandó vonása – még korábbi költészetének sem –, mint egy nagyon mély és állandó rendező elve: a rendíthetetlen, intenzív harmóniáigény és harmóniaérzékenység. Mindig ez szabályozza, rendezi és értékeli a világhoz való viszonyát, ez szabja meg élményeinek körét, kifejezésének jellegét. Mint minden meghatározó – korlátait is ez emeli. Elemi igénye a harmóniára nem tudatos elhatározásból, hanem belkialakból, egyéniségéből, nőiségéből születik, de tudatos költői kifejezésben manifesztálódik. Nőkre jellemző, hogy valami ösztönös, mély igényből fakadóan tudják kívánni, elrendezni, megélni, megalkotni a maguk viszonyainak, környezetüknek harmonikus – legalábbis: megközelítően harmonikus – rendjét. Hajnal Annában is ez munkálkodik, ennek az élettényeit fejezi ki, s ezáltal valami igazán alapvetőt érvényesít a nőiség spirituális lényegéből.

Hogy a harmónia megjelölést ez esetben jól értsük, magyarázattal kell szolgálnom. Szeretném elhatárolni mindenféle langyos örömtől, látszat-egyensúlytól, megalkuváson nyert békességtől, az „arany középszer” élethazugságaitól. Rokonértelmű a teljesség, a végtelen fogalmával, a harmóniának azzal az ideáljával, amit az antik, még inkább az archaikus világnak tulajdonítunk. A valóság rendjének tagolatlan egységű, elemzésen felüli megérzékelése, átélése volt, s nagyszerű pillanatokban – újrateremtése. Sosem tagadta, hanem magába foglalta az ellentéteket, az egymást feltételező és fenntartó ellentmondásokat, a kiegészítő különbözőségeket és ezek egyensúly-törvényeit. A világ részletesebb megismerése sokat adott azóta az emberiségnek, de el is vett tőle. Lényegében ennek a szintetikus világélménynek a lehetőségét vette el, azaz egy időre nehezebbé tette. Úgy, mint egykor, ma már nem élhetjük át, de nem is élhetünk nélküle. Van azonban egy aspektusa, a rendé; ezen keresztül, vagy éppen ebben, ma is, sőt ma éppenséggel elhatolhatunk az Egész harmóniájának, mint nagyszerű rendszernek a felfogásához. A rendben a dolgok, események, kapcsolatok értelmet nyernek, kiteljesülnek és megértésük megbékéltet.

Mind ismer téged, aki él,
te építed a rendeket.
Vonzások, formák titkai?
Az mind a te lehelleted.

.....

téged dicsérlek, légy velem,
te, kivel édesebb az est,
mely csöndes, mint az elmulás,
és mély, akár a szomju test.

(Nyáráji himnuszok)

E rendben az ember nem kitüntetett pont, de megkeresheti a maga helyét, ahol valóban – megközelítően – átélheti e rendet. „Mint úszó, akiben a cél / elaludt, s éber csak a szél / fülében és a zsongó víz . . . // mint boldog úszó, kit a tér / hív és ő mindig odaér / és sosincs ott ahová vágyik . . . // így élek s minden lélegzettel / egy vagyok véggel és kezdettel, / így uszom s minden karcsapással / beljebb jutok e dus világban . . .”

Hajnal Anna fiatalkori, felszabadulás előtti költészetének Alexa Károly felróta, hogy „Csinált, akart harmónia ez – legföljebb egy-egy versben érvényesülhet” – és nem az akkori világban. Megállapítása kicsit leegyszerűsíti a problémát, mikor a harmóniának, mint az anyagi világ egy alaptendenciájának, lehetőségének filozófiai-esztétikai fogalmát egynek veszi a társadalmi igazságosság mint harmónia fogalmával. Az anyagi világ rendjének érvényesülése, tudjuk, nem változatlan és nem abszolút. Szüntelen keresztező ellentmondások kölcsönhatásaiban csillan meg, nem mintha pillanati lenne, hanem mert a véges jelenségek tömegében viszonylagos tisztasága mindig időleges. Ez is elég ok, hogy a valóság minden síkján keressük, munkálkodjunk az érvényesülésén, mert nem mindegy, hogy a viszonylag harmonikus, rend-es állapotok mennyire közelítenek tartamban és tartalomban a teljeshez, mely különben csak közelíthető. – Ha Hajnal Anna a harmónia, a rend megragadható megvalósulásait és lehetőségeit pillanatokban érzékeli, úgy hiszem igaza van. Ekkori költészetének problémáját nem ebben látom, hanem abban, hogy tárgyát időtlenül, az általánosban ábrázolja. Tárgyas és személyi kapcsolatok egyszerűségében, közelképekben a harmóniaélmény valóban nehezen közölhető, hiszen az a dolgok mélyén, mögött rejlő, átfogó rendben tapintható ki. Minél diszharmonikusabbak a konkrét viszonyok, annál inkább. Pillanatnyiség és általánosság ellentmondásának adekvát feloldásához a szerző ekkoriban még nem rendelkezett elég érett költői eszközökkel. A pillanatban felderengő, megragadott törvényszerűségeket egy lebegő-távoli, időtlen, álomszerű világba toltta, hogy elvont általánosságukhoz minél közelebb kerüljön. Képei így valóban nyertek jelentőségben, jelentés-szélességben, de testetlenek, vértelenek sokszor, nagyobb részben távol a tapasztalati világtól. Inkább csak természeti konkrétumokkal találkozhatunk nála, de ezek is többnyire mitologikus jelentésűek. Társadalmiak csak egészen áttételesen, közvetetten jelennek meg. Igen jellemző, hogy mi felé fordul, kiket szólít meg a versekben: az örömet, szomorúságot, a napot, holdat, csillagokat, a telet, tavaszt, éjszakákat, az istent, álmot, ködöt, erdőt, tengert, szerelmet, Aphroditét és Dianát. Néha a szerelmesét és legtöbbször önmagát. Társadalmi kapcsolat túlsó pólusát soha. A költő ezekben a versekben mindig a mindenséggel társalog. Radnóti Miklós írta róla: „Ez a . . . minden pillanatában szintézist teremtő költőiség minden pillanatában a mindenséggel közlekedik”. Az elvontság ugyan eredeti és alapvető indíttatásából fakad, megjelenésének állandóságával mégis némileg tehertétele ennek a költészetnek, mert megfosztja a nyersebb, izes-érzékletes életvonásoktól, egész világát valami holdas-napos látóhatáron túli derengésbe emeli, tartalmainak tömbjeit felbontja és összemossa. Általános összefüggéseiben kell megkeresnünk a konkrét jelenségviszonyokat. Más költőknél ez fordítva szokott lenni, s a költészet általában is ritkán kívánja a dedukciós utat az olvasótól. Hajnal Anna fiatalkori verseinek távolmaradó hűvössége, különösen, ha kötetnyit olvasunk belőlük, ennek a következménye. Ebből adódik az is, hogy ez a líra valóban nem közvetítette a „korparancsokat” (Alexa), a társadalmi valóságot csak saját közérzetén keresztül tükrözte említett elvont áttételességében, szubtilis jelképiségben. Vannak azonban ekkoriban is olyan tartalmi, értékei – a formaiaknál sokkal fontosabbak is –, melyekkel valamit, valahogy egészen eredetien képvisel. Nemzeti költészetünkben nem szoktuk sokra méltatni, ha egy költő finom élettényeket vesz észre, azaz csak akkor, ha ezek nemzeti vagy szociális vonatkozá-

súak is. Hajnal Anna „végtelen alanyisága” nőies vonás, nőies korlát – ha úgy tetszik. Viszont alkalmassá teszi rá, hogy rendkívül intenzíven élje át ember-létének, nő-létének általánosítható meghatározóit. A legalányibb léterületről, a szerelemről, melyben az ember leginkább önmaga – megragadó igazságokat mond el.

A szerelemélmény és a harmonikus pillanatok iránti fogékonysága logikusan hozza magával az idillt. Nem a rokokó édelgést, az antik pásztoridillt újítja meg. Századunk éppen nem idilli világában az idill gyakran jelentkezik, mint az adott társadalmi valóság tagadása (Radnótinál); Hajnal Annánál is erről van szó. Az idilli világ az az édeni tartomány, ahová fenevadak és szörnyek évadján vágyakozik. Csak egyéni életben, változékony, örökkön fenyegetett állapotokban találhatja meg: a szerelemben és a természettel való szokatlan bensőséges egyetértésben. A kettőt rendszerint együtt éli át, szerelme a természet szép, panteisztikusan megjelentetett rendjébe illeszkedik:

Tündéri vizekbe remegve merül le kéken a hajnali ég,
ily kék csókokat sohasem cseréltek földi szerelmesek még!
(*Fényharmatdés reggel*)

A tiszta öröm és szépség romlása a legkeserűbb vád. Ébredj fel bennem, álom c. nagy-szabású versében a sötét és gyötrő hatalmak jelképeivel folyó, drámai küzdelemből születik meg, majd általuk vész el ismét az idill. A vers csupa antik motívum, jelkép, de a félelemnek, szorongatottságnak, a boldogság mégis-akarásának szívszorító jelenléte szinte fölolvastja az idilli rekvizitumokat, csak az aktuális tartalomra figyelünk.

Ha csupán arról lenne szó, hogy a szerelemben éli át a feloldódás, a megtalálás, az egész személyiségét átható megbékélés pillanatait, attól még bátran közhely lehetne e szerelmi költészet. De Hajnal Anna egy sor finom, igaz tény fogalmaz meg kristályos tisztasággal, melyek tán közismertek, mégis alig vesszük tudomásul. Például azt, hogy a szerelmes mindig a szerelem inkarnációját látja a másikban („... mig itt átölel karod, a szerelem”), a Herceget, aki mindig egy, bárha változó személy; hogy a szerelem mindig túl sok, vagy túl kevés annak, aki szeret, s mindig más, mint a vágyott („Herceg, nem tudom, mire vártam”); hogy a szerelem emléke a sohasem-volt gyöngédség édeni nosztalgiája, képe „tündéri folyók”-ban ragyog, „melyek fölé az ámult, ifjú hold / aranyló arca szomjasan hajolt, / s úgy csókolja a vizeket a fény, / ahogy emlékeimben téged én”, – és még folytathatnám sokáig. Egyik legmélyebb felismerése, hogy a szerelem teljességét a kiegészülés adja ugyan, de nem annyira a mássikkal, mint önmagunk másképp hiányzó félholdjával. Finom különbséget fedez fel ezzel, de nagyon lényeges különbséget.

Keserű öröm látni, nem egyesít
bárminő nagy szerelem
s ez az álvereség megedz és acéloz
belőle fegyverkezem:

mert tudja e büszke egyetlen világ
hogy harcolni megéri,
gyönyörű a vonzás: de nem keveredni!
.....
..... ha teveled vagyok: osztatlan erőmet
magamat ünnepelem.

(*Ünnepek*)

Ily módon ismerteti fel emberi helyzetünket és feladatunkat a szerelemben. Egyértelműen beszél erről pl. a Gyűrű c. nagyon szép versben. Szerelemélményének ez a tartalom éppoly állandó része, mint az a – nőkre különösen jellemző – átélt tudás, hogy az ember szerelmének leglényegesebb tartalma nem a testi vágy, hanem egy spirituálisabb „találkozás”: „Higyjél nekem, vad szerelemnél / vigasztalóbb a bizalom, / a szótlán csönd, melyben a lélek / fölfeled...” Eredetiségének és harmóniaérzékenység-

gének talán szembetűnőbb megnyilvánulása, hogy ugyanakkor, amikor önfeledten elmondja – az előbbiekkal csöppet sem ellentétben – a testi szerelem örömét, egy – oly ritkán, ma szinte soha – meg nem pendített húrt is felzenget: a szüzesség dicséretét. Nem a vértelen aszkézisét, dehogy! Miképp az ókor emberének „megérte”, hogy önálló, egyenrangú élet- és sorslehetőséget tiszteljen a szüz állapotban, úgy jelenik ez meg nála is: a női lét teljességét a szüzesség és termékenység együtt jelenti.

Kettősek .....
szüzek vagyunk, és mint a hold kemény
hús tagjainak ezüstje, mégis úgy
virágzunk, mint a fák s a fény
megérlel bennünk édes magvakat ...

(A költő nő szól)

A szerelem metafizikáját kevés költőnk dolgozta ki oly különös érzékenységgel, mint Hajnal Anna. Tündéri metafizika ez, az álmok, a megsejtések és mesék tartományába visz, ahol a női lét erővonalait a természeti világ mágnesei rendezik, szeliden és rendíthetetlenül (Holdas éjszaka, Gyikdal, Nyírfák). Sejtelmessé szublimált kapcsolatokban tudja elmondani, hogy minden szerelemben ugyanazt a szerelmet éljük (Nyári út eső után), a szerelem mindig egy, egyetlen. Új szenvedély ösvényein régi lépteink nyomába lépünk: „Ez: az az út, az: ez az út, / gyöngyös párák közt egybefut. // ... ez az út / a múltból jön, a múltba fut.” Szerelmünknek – akárhányszor éljük át – egyetlen képe van: „megőrzi perem és keret / s minket kit fényvel körülzárt / mint régi érmen ifjú párt”; e kép azért örök, mert „csak egy szilárd, a pillanat / amelyben tartasz, s tartalak”. Ez a pillanat, mindig ez a szerelem tartalma. – A vers nemcsak a korai évek egyik legjobbjá, eszközeiben is előremutat a pillanat kimerítetésének technikájával. Amíg ez újra, magasabb szinten megjelenik, egy évtized telik el. Hajnal Anna közben átéli egy költői zavar intervallumát.

A 40-es, 50-es évek fordulóján új hangot és magatartást próbál, a par excellence közösségi költőt. Ódái, himnuszai és idilljei az új, szocialista valóságot magasztalják, de az általánosságtól nem tud elszakadni, csakhogy általánossága most nem az átfogó, mélyen rejlő törvény kereséséből adódik, hanem közhasznú, kész gesztusok, frazeológia átvételéből. Nem is általános, csak általánosságoknál marad. Direkt szólamaiból, gyermeki lelkesedéséből nem a privát öszinteség hiányzik, hanem a költőé. A zárt, egyéni lét határainak kiterjesztése és versbe oldása nála (és nemcsak nála) más úton jön létre az 50-es évek elmúltával kibontakozó költészetében.

A költői alkatát megjelölő karaktervonások, melyekről már szó esett, az elmúlt évtizedben szabadon érvényesültek és el is mélyültek. Ma is legsajátabb vonása harmóniaigénye és harmóniateremtése, mely egy új, nagy élménykörrel itatódott át: az eliramló élet és idő élményeivel. Bizonyos, hogy az életről gondolkozva, senki sem kerülheti meg, de az is bizonyos, hogy élőnek nincs diszharmonikusabb tény a halálnál. Tehát meg kell érteni a törvényt, ami életet és halált egymáshoz rendel, s nem elég csak megérteni – el is kell fogadni. Hajnal Anna harmóniateremtésében a megértés mozzanata mellett most az elfogadás éppoly fontos szerepet játszik. Van, amikor ő is úgy néz szembe a halállal, ahogyan minden élő természetes, ösztönös reagálása: borzadállyal. „... gondoljátok meg: érdemes / kívárni, ami rátok les? / megéri-e az élet azt, / hogy a halál majd leszakaszt?” Am a „nagy törvény” „szándékáról / soha nem felejtkezük”, a rémült elutasítás csak a diszharmóniát mélyíti. S különben is: ahogy az idő halad, egyre többen költöznek el azok, akiket szerettünk, egyre több dolog tűnik el mellőlünk a semmibe. A világ meg tele van jelekkel, amiket hajdani élők hagytak maguk után, akik a halál előtt éppoly megrendülten álltak, mint mi. Hajnal Anna az ő jeleikben és a természet megismert rendjében találja fel a „nagy törvény” közös sűrűsödési pontjait, a legfőbb és végső rendező elvet, hogy csak az időbeli élet – élet, minden élő halálra születik. Ezért az élet elfogadása mindaddig felemás, hazug, amíg hiányzik belőle a halál elfogadása. Mert „fényben, szélben nőni, érni jó, / örülni jó, s hidd el sirni jó, / lenni jó, és látni, hinni jó – – / jó remélni, és csalódní jó – –

/ elfáradni s betelni is jó, / élni jó – – – s a végén halni jó.” Együgyűség – mondhatná valaki – hogyan fogadhat el létének tudatában lévő, élő ember egy létezését tagadó elvet? Nos, csak úgy, ha elfogadja a valóság anyagi egységét, vele az anyag törvényét, mely létezés és elmúlás örökegy folyamatában érvényesül, s számunkra legfőbb meghatározója a rendnek. Hajnal Anna kezdettől e rend átélését, kifejezését ostromolta az ember tudatos beilleszkedésének szándékával. Most sem véli újonnan felfedezni az egyetlen lehetséges választ, hanem ott nyomoz utána, ahol ezt – még tagolatlan egységű tényként – a legmélyebben élték, tudták: az ősi embernél. A „sziklarajzok” üzenete „öröktől fogva téged hív: / készülj, mert elindul feléd”. A rajzok, jelek – a pillanat megörökítései. Olyan állapotoké, jeleneteké, melyekben a „nagy törvény” sűrűsödési pontjai megragadhatók, ha figyelünk rá, ha jól értjük:

Isteni matematika
számította ki helyemet
számította ki percemet,
ha most nem látsz meg, soha már
nem lelsz meg, nem találkozunk
ez az az óra az a nap
amikor énrám tűz a nap...

(Abu Szimbel)

Az „isteni matematika” egy-egy pillanatra világosodik meg, egy-egy képben, helyzetben fogható fel. Kezdetről tudta ezt Hajnal Anna, de a pillanat megragadása most vált nála ismeretelméletileg és technikailag véglegessé.

Élő küszöb vagyok,
rajtam a pillanat
átsiklik, áthömpölyög
amint a multba halad.

(Időt!)

Időben és kiterjedésben is arasznyi létünket így látja az idő, a rend nagy folyamatában, a megismerés történetében. A rendet korábban a háromdimenziós térben kutatta, most a negyedik dimenzió felé fordul, mert „kelni s elmerülni benned rendelt aki él”. Az időben megtalálja az emberi lét legfőbb meghatározóját, és egyidejűleg azt a gesztust, mely az időbeli és a végtelen egységének megragadásához és kifejezéséhez segíti: a pillanat kimerevítését. A konkrét mozzanatok már nem oldja fel az elvont-általánosban, nem bontja kódón át foszforeszkáló képekké; a klasszikus vésetek pontos nyugalmával, világos tisztaságával ábrázolja, átható, aranyló fényben, hogy minden hajszálrepedés, titkos kapcsolat láthatóvá lesz. Érzékelhetővé. A végtelen időket sűrítő örökkévaló pillanat metafórai kinagyítják és nem távolítják a mulandó, véges dolgokat. Ha régen időtlenné tette a képeit, most beléjük sűríti az időbeli folyamatokat, s „így, ami illan, enyész, örökre fogva marad”. Pl. a Sérelmek alászálló, lélekmérgező hatását mocsárba süllyedő monstrok képével magyarázza; a Februári kankalinok a makulátlan gyanútlan első rebbenő tapasztalását, a Vad ló az öntudatlan létezés primér érzékiségét sűríti képbe, a Bükkök a felszínen burjánzó tenyészet átvilágításával ragyogtatja ki a belső rend kristályrácsát stb. A természeti világ, mint a rend nagy térbeli manifesztációja mindig legfőbb színhelye volt e költészetnek, de az újabb versekben már nemcsak színhely. Áthatva az idővel – dinamikus, átfogó rendszer, folyamat is, szervesen illeszkedik bele a múlt emberi lét. Példa és törvény az ember számára az is, hogy e világrend szüntelen alakul, szüntelenül meghaladja korábbi önmagát: „az eljövendő, / ... mely növés közben változik / ... mit annyi volt magból kivont: / míg annyi voltból, vanból, mából / egy sosem volt formát kibont”. A kristályosított pillanatokban is a szüntelen mozgás ten-

denciái maradnak fogva (pl. Bánatok, Egry, Pontus Euxinus, Afrikai sziklarajzok, Freskó stb.).

Anélkül, hogy a dolgok mélyen munkáló törvények kifejezését feladná, a korábbanál jóval szorosabb valóság- és emberközelpbe került ez a költészet. A régi éterikus angyalhang a nagy emberi alapélményeket értelmező, beszédszerűen tagolt emberhangra váltott, aminek formai következményei is vannak: a formai bravúrok és szigorú művesség helyébe a gondolat szaggatottságát vagy ívét enyhe jambikus lökésekkel vagy laza tagolással követő versbeszéd került. A formát egészen önmagához szabja. Néha – sajnós – a belső szerkezet szigorát is feloldja, ilyenkor egy alkalmi asszociáció elragadja a felvetett gondolattól, helyzetből s másba csap, pl. a Nyári mező, Feketekávé, az Izzó nap, A fa, Csak meg ne unja stb. esetében. Mikor napi vagy közéleti témát vet fel – ritkán – olykor megelégszik pusztá reflexiókkal, külsőséges felsorolásokkal (Félek, Olvad a hó, süt a nap, Szólítom halott anyámat néhány részlete, Pesti autóbusz). Ha elhagyja alapélménye, alaptémája vonzáskörét – invenciója elbágyad. Ám, ha annál marad, egy tiszta, teljesértékű vox humana szól a versekben.

Becsapni sosem hagyta magát. Most sem hiszi, hogy az ember bárminő eszközzel – akár költőivel – legyőzheti az időt, az elmúlást. A kötet végén álló halottsirató (Tiszta tiszta tiszta) ősi és népi halotti énekek, szertartások parafrázisában élet és halál elválmhatatlanságát hangsúlyozza a „meg kell lenni” fejhajtásával. De ez nem valami bágyadt fegyverletétel. „Fedjük be kegyelemmel / a vég kegyetlenségét” – ennyit tehet az ember: humanizálhatja a halált, ha léte törvényeként magára veszi, így értve át öntudata és a lét áradó egészének egységét. „Mert végtelenül érdekel / mi velem együtt zsong a napnak, / nem szeretek felbomlani / gombának földnek, tóiszapnak” – ahogy a Törvények-ben mondja. A harmónia megértése, megismerése nem csábít könnyű elnyugtatással, erkölcsi és értelmi erőt próbáló feladat, de ember módra élni és halni segít.

*

A közösségi érvényű költészettől rendszeren közvetlen társadalmi kijelentéseket, társadalmi létünk magyarázatát várjuk. Hajnal Anna a legáltalánosabb emberi problémák mélyének, emberlétünk elemi törvényszerűségeinek, kapcsolatainak a felderítésével foglalkozik. Társadalmi vonatkozások csak ezek szövetén csillannak át, nem közvetlen témái vagy csak ritkán. Mégis, ha az elidegenedettség, a diszharmóniában vergődés annyi – ma még gyakran valóságos – példája fölött nem hunyjuk be a szemünket, akkor társadalmilag is érdeme szerint kell értékelnünk ezt a finom és fegyelmezett költészetet. Asszonyi szívóssággal, melegséggel, nem lebecsülendő szellemi erővel és költőiséggel az értelmes, hasznos, mert rendet vállaló és teremtő élet lehetőségeit mutatja.

Holti Mária:

FARKASOK ÉS GALAMBOK

Splittől ötven kilométerre délre van egy kis tengerparti fürdőhely. Úgy hívják: Tučepi. Itt él Holti Mária. Az Adriai-tengernek ezt a partszegélyét az idegenforgalmi hírverés „Makarskai Riviérának” nevezi. Minden oka megvan rá: kilométerekre elnyúló kavicsos strand, luxusszállók, kiadó szobák tengerre néző ablakkal, olajfaligetek, borsos árak... A földszintes, szerény, kicsinyke ház, ahol Holti Mária lakik, a műút fölött áll, a hegy oldalához tapadva. Nincs itt kiadó szoba. A néhány helyiségen öttagú család osztozik. A férj dolgozni jár a szomszédos városkába. Az asszony három gyermeket nevel. Az udvaron, növények fügebokor árnyékában járóka...

Holti Mária évekkal ezelőtt jött el Magyarországról. Első írásait Balatonfüreden Lipták Gábornak mutatta meg. Ő biztatta további munkára. Aztán a Szépirodalmi Könyvkiadóban korrektorként dolgozott. Amikor egy jugoszláv férfi felesége lett, itt a makarskai tengerparton telepedett le. Ismerős képlet, mondhatnánk, egy magyar lány és egy idegen állampolgárságú férfi házassága. Szokatlan talán csak az, hogy ez a fiatalasszony az idegen környezetben ír is. Eleinte verseket (1969-ben egyik költeményét a Jelenkor is közölte), újabban novellákat. A jugoszláviai magyar nyelvű irodalom 1968-ban, a vajdasági Szentelky Kornél Irodalmi Alapítvány pályázatán fedezi föl. Novelláinak első gyűjteményét most az újvidéki Fórum kiadó jelentette meg. Holti Mária tehát kétszeresen is távolesik az anyaország irodalmától: a jugoszláviai magyar nyelvű irodalom tartja számon, s emellett még egy dalmáciai településen, teljesen idegen nyelvi közegben él.

A ház mögött fátlan hegyek, esőkoptatta, hamuszínű sziklák, meredek hágók. A borókán kívül jóformán semmi növényzetet nem tűrnek. Lejjebb kőből rakott kerítések védik a lezúduló esőtől a termékeny kis foltokat. A házaktól szűk kecskejárások és kövi kaptatók vezetnek a hegyekbe.

A műuton túl egy egészen más világ kezdődik, a nemzetközi fürdőhely csillogása. Ember-hústömeg sül a forró kavicscon. Tar-

ka sátrak bújnak az olajfák alá. Babérligetek, narancsfák illatát hozza a szél. Külföldi autójelzések. Idegen szó. Parázson pirított hal nyálcsordító ize... Aztán ha megjelen a bóra, kiürülnek a szállók, lekerülnek a „Zimmer frei” táblák, földrehuppannak a sátrak, csomagolnak a külföldiek. A hideg szél végigsöpör az utakon. A távoli szigetek a partok közelébe úsznak. S a hullámok nyelve, a sziklákon csattogó tenger átveszi az ember szavát.

Miért beszélék ilyen hosszan erről, hiszen a nyilvánosság elé csak a mű tartozik? Mert az írások minősége szempontjából sem érdektelen, hogy milyen az a környezet, amelyben születnek. Mert nem mellékes magánügy, hogy mennyire őrzik a múltat, a gyerekkor világát, a hazai emlékeket, és mennyire tükrözik írójuk jelenlegi életformáját, mai élményeit.

„A Dinara zord és szeszélyes hegység, melyben egyként megél a farkas, a medve és az ember is” – így kezdődik a kötet egyik írása, a *Simunina és Anturina*, mely két különös, magányos, irigy és ravasz hegyi ember történetét beszéli el. A másikban – *Tehenek a narancslák alatt* a címe – azt tudjuk meg, hogyan keveredik ördögcsimbora hírébe Ane, aki „együtt öregedett a kecskéivel és a kövekkel, melyekhez hozzá is fehéredett”, valamint megismerjük egy szigetlakó fiú sorsát, aki birkákat őriz. A harmadik elbeszélés – a címadó *Farkasok és galambok* – hőse egy a hegyekből a síkságra került kamasz. A negyedik... Az ötödik... Látnivaló, nem véletlenül időztünk fentebb oly hosszan Holti Mária mai környezeténél. Ezek az elbeszélések gyökereikkel kitephetetlenül írójuk mai világából táplálkoznak.

De nehogy valamiféle idegenforgalmi izekkel fűszerezett történeteket képzeljünk magunk elé! Nem útikönyvek szépirodalmaskodó változatai ezek a novellák. Még csak nem is a hagyományos értelemben vett realista tükörképei a dalmát karsztvidék világának. Talán nem is alapulnak közvetlen élményen. Ami itt szikla és tenger, sziget és narancsfa, kecske és boszorkány – szinte a világ bármely részén született írásban előfordulhatna. Van valami jelképes abban, hogy az írónő a helységek és a szereplők nevét monogrammal helyettesíti vagy ki-pontozza. A jellemek körvonalai elmosódnak, a helyi színek feloldódnak, az arcélek meglágyulnak. Az indító élmény ne-

hezen kitapintható az írások szövetében. A személyes benyomást hallomásból megismert történetek helyettesítik. A közvetlen valóság csak áttételesen van jelen a novellákban.

Magáról a szerző legtöbbit egy keretes elbeszélésben, a kötet utolsó darabjában árul el. Egy novella születésének a körülményeit mondja el egyes szám első személyben. A szimbolikus írás – *A hegy őrzője* a címe – egy kicsit kulcs Holti Mária egész novellisztikájához. „Irtózom azoktól az újszülött írásművektől, amelyek valamely, több évtizede elkoptatott izmus csillogzata alatt születtek” – írja. Majd később a készülő novelláról: „sajnos, csak a tónus van meg, effektus nélkül”. A megírandó novella hőseit így jellemzi: „Marcello Viviani valahogy idejekorán megnevezte, hogy „jelen lenni” valaminél, ami készül, ami folyamatban van, kitörőben, alakulóban-forrásban, és látni is annak eredményét – a legnagyobb dolgok közé tartozik.” Mutatis mutandis Holti Mária novelláira is érvényes mindez. Novellái nem tapadnak ismert stílusirányzatokhoz. Írásainak inkább tónusa, színezése, árnyalata van, mint effektusa, hatása, ereje. Szemléletét a „jelen lenni” igény és nem a „példázat”, még kevésbé a „változtatni akarás” óhaja jellemzi.

Legszembetűnőbb az írások laza szerkezete. Van, amikor két, első pillanatra egymáshoz nem tartozó történetet fűz egybe. „Szintén szellemvilággal kapcsolatos ez a másik história” – írja, és ezzel a mondatnal máris egy új történet elmondásába vált ugyanabban a novellában. Újabb és újabb figurák jelennek meg, majd tűnnek el írásaiban. Néha szinte naturalista részletezéssel ábrázol életfolyamatokat, máskor a cselekményesség vonzza, ismét máskor az emberi viszonylatok lélektani megragadására törekszik. Stílusa alkalmazkodik az előadás kanyargó útjaihoz. Hol részletező és túldíszített, hol tömör és szófukar, hol ironikus felhangokkal érzékelteti kívülállását, hol érzelmesen tolmácsolja együttérzését. A kötet két legsikerültebb írásában is más és más érteke csillan meg. A *Šimunina és Anturina* balladás szépségű, tömör és megrázó történet, a háború előtti múlttal kezdődik, a partizánháborúk korában folytatódik, és a mában ér véget. A *Denevérek* két nő belső drámájának kísértetiesen pontos rajza. Ez két olyan írás, amelynek színeire, hangu-

latára, hatására, alakjaira sokáig emlékszik az olvasó. A többiben vagy a szándékolt újat akarás, a keresett homályosság és elvontság (*Meghalt a varázsló*), vagy a szeretlen szerkezet, a kompozíció hiánya (*Tehe nek a narancsták alatt, Farkasok és galambok*), vagy az Ingmar Bergman-nal való egyberímélés (*Ha meg kell tenned*) zavar.

A kötet a fiatal író első könyve. Magatartását még az irodalmi hatásokhoz való alkalmazkodás és az önálló hang keresése, a divatos külsőségek átvétele és az egyéni élmények kifejezésére való törekvés jellemzi. A nyelv azonossága mindennél szorosabban az anyaország irodalmához fűzi. A *Farkasok és galambok* olyan tájokról küldött üzenet, amelyekről eddig igen keveset tudtunk. Holti Máriát, aki egy dalmáciai fürdőhelyen, a nemrég elkészült vakolatszagu ház kicsiny szobájában írja magyar nyelvű elbeszéléseit, aki három gyerek nevelésével osztja meg az írás gondját, számon kell tartanunk. Szavára várakozással figyelünk.

TÜSKÉS TIBOR

UNIVERSITAS '70

Az antológia, amelyet *Borbély Sándor* válogatott és szerkesztett, nyolc felsőoktatási intézmény huszonkét tehetséges fiatal költőjének és novellistájának műveit tartalmazza. Legnagyobb teret a kötetben az Eötvös Loránd Tudományegyetem hallgatói kapták, akik közül itt tizenketten adják közre alkotásaikat. Ez az arány, amelynek nyilvánvalóan objektív okai is vannak, kedvezőtlen a vidéki fiatalokra nézve. A *terjedelem arányosításával* (egyik-másik elbeszélés terjengős) elkerülhető lett volna ez a feszültség. A kötetben utkereső és egyéni hangú tehetségek állanak egymás mellett; mindannyiukra jellemző, hogy *nemzedéki* problémákról, hangulatokról, kapcsolatokról ír. Keresik önmaguk és nemzedéktársaik helyét a világban, felszínen és mélységében egyaránt megkérdőjeleznek konvenciókat, illúziókat foszlatnak szerte.

Baka István (József Attila Tudományegyetem) *Lenin* c. verse gondolati tartalmával ragadja meg az olvasót. A szoborrá me-revedő, élet nélküli Lenin-kép ellen emel

szót; a gyakran frázisos idézetést kifogásolja. Mint mondja, Leninre hivatkoznak utcabál előtt, őt látják viszont a családi házak tégláiban. A költő jól látja, hogy ezzel az elaprózással lényegétől fosztják meg a lenini eszméket. A Leninről alkotott felszínes elképzelések elvetésével kívánja közelebb vinni őt az emberekhez. „Kinyújtott karú” szobrai helyett, amelyek „büszkén mutatnak / a disztér tulsó oldalán / egy piszkos ablakot”, már látja az újakat, amelyek „csak mosolyognak, / már nem hadonásznak”.

Az élet és halál dialektikáján töpreng *Aczél Géza* (Kossuth Lajos Tudományegyetem) *Fiam* c. versében. Sajátos időszemlélettel közelíti meg a kérdést; a „lét előtti lét” számára *negatív* idő, amelyben a meg nem született, de már létező fiúnak nem okoz gondot évszázadok, ezredek átrepülése, amíg anyja térben a sarokig ér, ő időben átrepül az őskort. Amikor a gyermek a lét küszöbéhez ér, az étellel megjelenik a halál, s ezzel már az idő is másként méretik. A vers első részének a halál gondolatával záródó hangulata átváltozik a második részben, amikor *pozitív* időbe lép a gyermek. Minden az ellentétére fordul, a száguldásból lassú léptek, s a halál gondolatából életigenlés lesz: „amit eddig sosem tudtam / most üdvözlöm az életet”.

Kutató nyugtalanság, filozofikus szemléletet sejtető nemzedéki alapállás érhető tetten *Meliorisz Béla* (Pécsi Tanárképző Főiskola) *Töprengő* c. versében. A mindig új nemzedék mindig rácsodálkozik a világra, feljut a jelképes töltsékre, ahonnan – hite szerint – beláthat mindent, s ámul a látványon. Az idő- és térhatárok egyszerre tágnak a költeményben. A felnövő kisgyerekek előtt egyre tágabb horizontok jelennek meg, s bármerre tekint; az uszályokra, a gyárkérményekre, a „szaladó” utakra, vasutakra, mindenhol kutatja a rendet, a tisztaságot. A változó tájban látja a *munkát*, s azt írja, hogy az ember és természet a munka által kölcsönösen alakul. Ez a töprengő, de a környezethez kapcsolódó állapot *Várady Szabolcs* (Eötvös Loránd Tudományegyetem) verseiben vegytiszta – konkrétumoktól elszakadó – filozófiai költészetté változik. A *nagy folyamat* c. versében a törvényszerűségek érvényesülésének, hatásának materialista felfogását fogalmazza meg. Egyetlen többszörösen összetett mondat ez a huszonnégy soros vers, amelynek

azonban stílusbeli, formai elemei nem állnak összhangban a tartalommal; a költőt viszi a gondolat s nem a költő a gondolatot.

A politikumhoz való viszonyról ír *Zelei Miklós* (Szegedi Tanárképző Főiskola) *Téblábolók* c. versében. A költemény – talán túlzott érzékenységgel – azt fogalmazza meg, hogy a fiatalok, a húszévesek véleményére, segítségére nem tartott és nem tart igényt senki. Pedig az ország gondjait érzékelték, és tenni is tudnának. De így: „Szerelmeink közt / eltéblábolunk, / kézreadunk ezt meg azt – / a szocializmus / asszisztensei”.

A kötetnek legegényibb hangú költője *Gulyás Imre* (Kossuth Lajos Tudományegyetem), akinek itt közölt s a korábbi antológiákban szereplő verseiben egyaránt nagyfokú zeneiség és tudatosan vállalt népköltészeti hagyományok érhetők tetten. A népdalokra jellemző pergő és lassú ütemet, az asszonáncokkal, rímekkel alátámasztott zeneiséget, szótagszámláló sorfajokat (felező nyolcast) szerepeltet verseiben. Zeneiségével a *Feszültség*, hangulatával pedig az *Ősz* érdemel figyelmet.

Az antológia második – terjedelmesebb – részében a versek után hét elbeszélést olvashatunk. Ezek közül legkidolgozottabb *Bereményi Géza* (Eötvös Loránd Tudományegyetem) *Levelet Zs. asszonynak* c. elbeszélése. A levél Zs. asszonynak különös helyen, egy fürdőben íródik; az első személyben mesélő író így mondja el lengyelországi utazásának élményeit. Ezek közül kiemelkedik találkozása a máig talán lengyel történelemmel. Olyasmit fogalmaz meg ennek kapcsán az elbeszélés, ami égető szükségként jelentkezik manapság: a mindennapi ember viszonyát a történelemhez. Milyen tapasztalatokat tudunk leszűrni a történelemből, s főként, hogyan hasznosítjuk a külhoni (jelen esetben a lengyel) história tanulságait Magyarországon? A mindenütt jelen levő történelemlről Bereményi Géza ezt írja: „Nem tudom emlékszik-e, Wajda egyik filmjében láthatta egy kitüntetéssel borított mellű, ősz szakállú, öreg katonatiszt, egy ezredes hulláját, amint kísérteties méltósággal úszik lefelé a szennyvíz árján a csatornában, odafönn pedig tombol a varsoói fölkelés. Ez egy ugyanakkor nevelés, szívfájdítóan szép, vén és örökké élő halott. Lengyelország minden csatornájában ilyen halottak úsznak, minden mezején ficáncoló vérű százéves paripák vágatnak,

mint a szél. Ezt az országot olyan baromi erővel préselte, formálta a történelem, oly mértékben szólt bele minden egyes itt élő ember legszemélyesebb életébe, hogy végül elúszhatatlenné változott. Mint egy veszett, de hűséges kutya". A lengyel történelem naponta megismétlődő voltából, állandó jelenlétéből hazai viszonyaink ellentmondásaira mutat rá. Nevezetesen arra, hogy könnyen *megfelekedezünk* históriánk máig erős hatásairól, pedig éppen ez biztosítja az élet folytonosságát.

Aron Attila (Nyíregyházi Tanárképző Főiskola) *A Breymayerfrigyese* c. rövid írásában az emberölésre használt eszközök – bajonett, revolver – használóik ellen fordulásának folyamatát ábrázolja. Ez a visszafordulás persze csak különössé szublimált viszonyok között lehetséges. A Breymayerfrigyeselekben a káros szenvedély – az állandó fegyverhasználat – elnyom minden más igényt, uralkodóvá válik, s végül legyőzi az embert. Tragédiát mégsem érünk, mert a legöregebb Breymayer életét kioltó lövés egy tőlünk idegen életforma – s nem az élet – végét jelenti.

A kötetben szereplő írások közül legkevésbé sikerültnek érezzük *Mócsi Ferenc* (Eötvös Loránd Tudományegyetem) *Vereség* c. elbeszélését. Az indokolatlanul hosszúra sikerült szerelmi történet azt bizonyítja, hogy az írónak még meg kell szerezni a *tömörítés* készségét. Lélektanilag alapozatlan, csapongó fordulatai pedig arra utalnak, hogy az élmények még nem eléggé érettek a megírásra.

Az antológiában bemutatott fiatal költőről, írókról elhamarkodott dolog lenne végérvényes ítéleteket mondani. További útjuk sokfelé vezethet; válhat belőlük irodalmi életünk aktív részese, és értő olvasó egyaránt. Az bizonyos, akármerre kanyarodjon az út, indulásuk biztató, de az ígéretek beváltásához sok munkára, tanulásra van szükség.

(*Íjtásági Lapkiadó Vállalat*)

LACZKÓ ANDRÁS

A PETŐFI IRODALMI MÚZEUM ÉVKÖNYVE

A Petőfi Irodalmi Múzeum nem elégszik meg a magyar irodalommal és képzőművészettel kapcsolatos anyagok összegyűjtésével és szakszerű rendezésével, munkatársai évről évre tanulmányokat is közölnek szakterületükön elért eredményeikből. Írásaik egy része a Múzeum rendszeresen – tegyük hozzá: rendszeres késéssel – megjelenő évkönyveiben olvasható. Tévedne, aki azt hinné, hogy ebben a gyűjteményben csak aprólékos filológiai műhelytanulmányok jelennek meg; akadnak nagyigényű szintézisek előmunkálatairól hírt adó írások, s igen érdekesek azok a publikációk, amelyek az intézmény hangtárának értékes anyagából adnak ízelítőt.

Az 1969–70. évi összevont múzeumi évkönyv tanulmányai szinte az egész magyar irodalom keresztmetszetét adják. A szerkesztő Baróti Dezső ügyelt is erre, bár érezhető – és ez jóformán egész irodalomtudományunkat jellemzi, – hogy inkább századunkban tájékozódott; hat olyan írás van a könyvben, amely a huszadik századi irodalom jelenségeivel foglalkozik. Kiemelkedik közülük Baróti Dezső tanulmánya Radnóti Miklós és Párizs kapcsolatáról. Először 1931 nyarán látogatott a francia fővárosba a költő, s bizonyára igaza van a tanulmány szerzőjének, amikor úgy véli, hogy utazását elsősorban Ady példája inspirálta: „párisjárt fiatal magyarnak lenni különösen egy poeta számára Ady óta a lázadás, az újat akarás rangját jelentette abban az országban, amelynek határaiból ekkoriban legfeljebb német földre volt illedelmes kitekinteni". Rendkívül szemléletesen állítja élénk Baróti Dezső azt a Párizst, amely az avantgard hatására ekkortájt fedezte fel a maga számára a folklórt, s jogosnak látszik az a feltételezése, hogy az Ének a négyerről című Radnóti-vers ezzel az élménnyel is kapcsolatba hozható. Finom verselemzések során bontja ki azokat a szálatokat, amelyek a következő esztendőkből szeretett Párizsához fűzték Radnótit, s amelyek végig fel-felbukkannak költészetében, mint a vágyott szabadság és béke jelképei.

Izgalmas kérdéseket vet fel, vitákra és ellentmondásokra ingerel, s ugyanakkor lenyűgöz gondolati gazdagságával a Kassák

Lajossal folytatott beszélgetés. Tóbiás Áron 1963-ban rögzítette hangszalagra Kassák szavait, három esztendővel azután, hogy a költőt festőművészként is újra felfedezte a világ.

Nemcsak filológiai szempontból érdemel figyelmet Illés Ilona publikációja (*Magyar írók levelezése Stefan J. Kleinnel* – aki Mohácsi Jenő jellemzése szerint a „magyar irodalom német apostola” volt, hanem azért is, mert bepillantást enged két világháború közötti irodalmunk élet- és létérzésébe. E néhány levélben – mely a Múzeum birtokában lévő Eugen Prager-kollekcionának csak töredéke – szinte minden fontos irodalmi és politikai kérdés megvillan, amely e nehéz huszonöt esztendő alatt felszínre került. Talán ezért is érezzük a leveleket izgalmas kortörténeti dokumentumoknak. (Mint ahogy a maga nemében kortörténeti érdekességű vallomás Benedek Marcell mélyen humanista *Ars poeticája* is.)

A megújuló honismereti mozgalomban és a helytörténeti kutatómunka megélénkülése idején fontos közleménynek látszik Lengyel Dénes *Az irodalom helyi hagyományai* című írása. Alaposan, világirodalmi párhuzamokkal alátámasztva elemzi ezt a munkát, amelyet hitelt érdemlő módon az „Olvasó népért” mozgalom célkitűzéseivel is kapcsolatba hoz. Szükségesek az ilyen elméleti jellegű alapvetések, mert amint az irodalmi legendák kialakulását nyomon követve a szerző is figyelmeztet rá: a jószándékú és komoly eredményeket felmutató kezdeményezések mellett olykor dilettáns elképzelések, megfontolatlan törekvések is felszínre bukkannak, amelyek jóvátehetetlen károk forrásává válhatnak. Számtalan, a gyakorlatban is kivitelezhető lehetőséget ajánl, amelyek szabadabb teret hagynak az alkotó helyi jellegű kezdeményezéseknek – nagy elismeréssel méltatja például a Pécsi Tanárképző Főiskolán Kolta Ferenc vezetésével folyó munkaformát –, s ugyanakkor biztonságossá, folyamatossá teszik azok rendszeres tudományos ellenőrzését és irányítását.

Több értékes publikáció foglalkozik a múlt század irodalmának egyes kérdéseivel. Két tanulmány Petőfivel kapcsolatos: Kiss József és Miklós Dezső új adatokkal egészítik ki a költő színész-éveiről való ismereteinket, s székesfehérvári szerepléseit elemezve meggyőzően bizonyítják, hogy a Bo-

rostyán néven szereplő Petőfi mint színész is értékes tehetség volt. Mezősi Károly *Petőfi és Czakó Zsigmond* című írása annak bizonyossága, milyen mély kapcsolatot alakított ki a költő kora haladó törekvéseivel és hasonló gondolkodású társaival. Mezősi különben joggal figyelmeztet arra, hogy a Petőfi-kutatás inkább csak legnagyobb kortársaival (Tompával és Arannyal) való viszonyát igyekezett tisztázni, s a „súlytalanabb kortársak emléke feledésbe merül”. Holott a kortárs-kritika még együtt méltatta és elemezte Petőfi és Czakó Zsigmond írásainak néhány jellemző vonását, s a Szépirodalmi Szemle kritikusa – mint erre Mezősi figyelmeztet – kettejük világfájdalmának rokon vonásaira is utalt. *Torockó regénye* című tanulmányában Szekeres László Jókai Egy az Isten-ének forráskérdéseivel foglalkozik, s azt mutatja ki rendkívül aprólékos nyomozó munkával, hogy a nagy mesemondónak keresztelt író menyire a valóságból építkezett, s annak szinte minden árnyalatát beleépítette műveibe. Ez az írás át-átforrósodik a téma iránt érzett szeretettől, s bizonyára értékes dokumentuma lesz annak a vitának, amely még ma is folyik Jókai művészi értékelése körül. (Nem szorosan vett irodalmi témáról szól ugyan, mégis érdemes felfigyelnünk Vayer-né Zibolen Agnes *Kistaludy Károly képgyűjteménye* című tanulmányára, amely e kitűnő író művészi ízlésének és képzőművészeti tevékenységének néhány izgalmas kérdését exponálja nagy hozzáértéssel.)

Néhány értékes tanulmány, beszéd foglalkozik egyéb jelentős képzőművészeti kérdésekkel, tanulmányt olvashatunk *Balassi Bálint búcsújáról* (Lükő Gábor tollából), *Beniczky Ferenc és a manierizmus* kapcsolatáról (Jenei Ferenc munkája) s egy kiadatlan Kazinczy-levél is szerepel az évkönyvben. Külön említést érdemel még a kiadvány ízléssel összeállított képanyaga (jónéhány eddig még publikálatlan fotó szerepel köztük, s Berekméri Zoltán néhány remek felvétele), amelyet az iskolai szemléltetésben is eredményesen lehet felhasználni. Nagy kár, hogy az ismeretterjesztés szempontjait is szem előtt tartó kiadvány árát olyan magasan szabták meg, hogy bizony aligha juthat el mindenkihez, akit gazdag és értékes anyaga érdekel.

(*Népművelési Propaganda Iroda*)

RÓNAY LÁSZLÓ

**A
PÉCSI
KÉPZŐ-
MŰVÉSZET
KISTÜKRE**

11

Kiállítási katalógus címdala.

„PÉCSI TAVASZI TÁRLAT címmel rendszeres, évente ismétlődő kiállítást kezdeményezett a Műcsarnok a helyi kulturális intézmények segítségével. Városunk képzőművészeti igénye méltán megkövetelheti, hogy más nagyvárosokhoz vagy éppen a fővároshoz hasonlóan Pécsen is legyenek országos jelentőségű tárlatok.

A kiállítás súlyát, jelentőségét természetesen nem az dönti el, hogy Budapesten, vagy vidéken hívják létre – noha sajnos nálunk még gyakoriak a vidéken lekicsinylően másodlagosnak, „provinciálisnak” minősítő vélemények. Mégis, úgy gondolom, mi, vidékiek tehetünk e vélemény megváltoztatása érdekében a legtöbbet azzal, ha kulturális igényeinkkel, művészi teljesítményeinkkel fővárosi szintet kívánunk elérni!

A Pécsi Tavasz Tárlatokat ilyen elhatározással, ilyen igénnyel szeretnénk újtjukra indítani . . .”

Az 1959. évi Pécsi Tavasz Tárlat katalógusának bevezetőjéből.

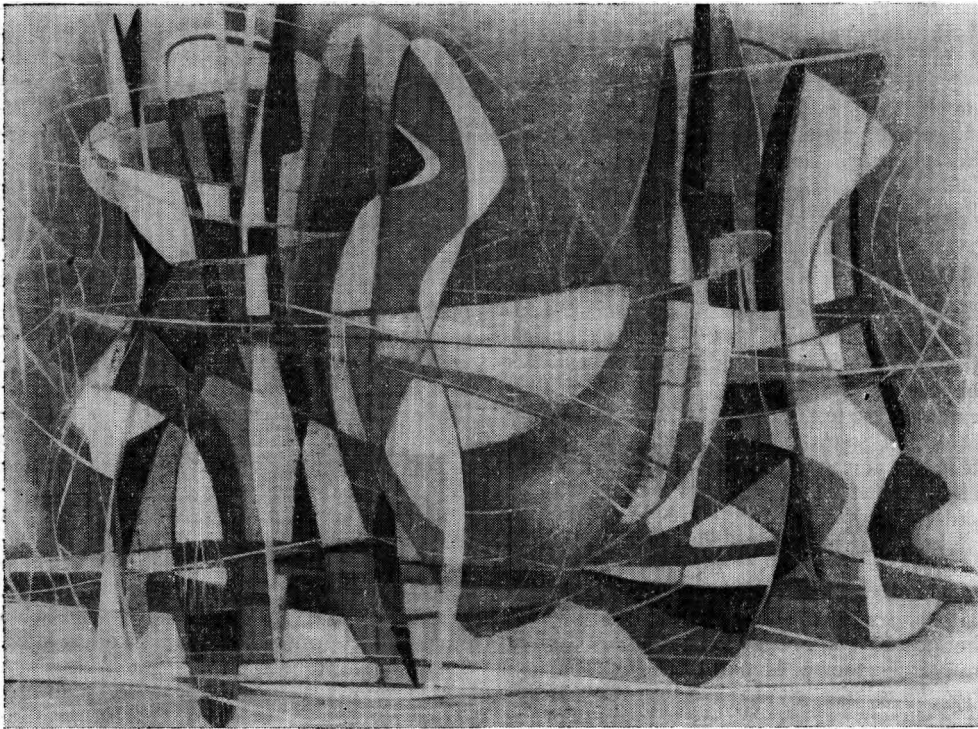
(Képek a Pécsi Tavasz Tárlat [1959] kiállítási anyagából.)

1949. december 17-én Váli Zoltán titkár az újonnan alakult Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetsége megbízásából levelet küldött Pécsre Martyn Ferencnek. A levél így kezdődik: „Szövetségünk Sztálini munkafelajánlása keretében a vidéki képzőművészekkel való kapcsolat felvételét is elhatározta. Ez a pont egyébként általános munkatervünknek is szerves részét képezi. Redő elvtárstól kapott információ alapján Téged látunk alkalmasnak arra, hogy tervünknek Pécsre vonatkozó részét végrehajtsad. Megkérünk tehát arra, hogy Szövetségünk helyi csoportját megalakítsad a mellékelt alapszabályok értelmében...” – És a válasz soraiból: „Köszönöm a megbízást, melyet a pécsi csoport megszervezését illetően hozzám küldtél – én az itt fölmerülő teendőket el fogom végezni. A szabadszervezetet 1945 nyara óta vezetem és munkatársaim érdeme, hogy 62 kiállítást rendeztünk ez ideig, Püspöknádasdon művésztelepet létesítettünk és három éve szabadiskolát tartunk fenn. Lényegileg a Dél-Dunántúl minden képzőművészeti problémájának megoldása a feladatunk és szerény eszközeinkkel a szocialista kultúra érdekében szakadatlanul együtt dolgozunk.” A Szövetség „Dél-dunántúli Csoport”-ja Martyn Ferenc vezetésével 1950. március 20-án megalakult. Működési közege Baranya, Somogy és Tolna megyére terjedt ki. Ez a szervezet azonban ilyen formájában alig egy évig működött, mert a Szövetség központi vezetősége átszervezt hajtott végre. A nagyobb területi megosztás helyett megyénként alakította ki a vidéki munkacsoportokat, melyeket alapszabállyal, működési renddel ellátva a „Vidéki bizottság” közvetlen felügyelete alá helyezett. A Baranya megyei Munkacsoport élére ekkor Soltra Elemér került.

A Munkacsoportok lényegében folytatják a korábbi Szabadszervezetek kiállítás- rendező, ismeretterjesztő tevékenységét, mégis azzal a különbséggel, hogy a művészi alkotómunka – a korszak általános igényeihez igazodva – erőteljesebben közösségi formát öltött. Az alapszabályok a munkacsoport-tagságot nem kötötték minőségi követelményhez, ennél fogva a létszám a legtöbb megyében egészségtelenül felduzzadt s inkább hasonlított „műbarátok társaságá”-hoz, mint alkotóművészek

közösségéhez. Ily módon a szövetségi tagság és a munkacsoport-tagság egyre élesebb minőségi különbségeket mutatott. Az ország képzőművészete – különös módon – két táborra oszlott: budapestiekre és vidékiekre. A képzőművészet elvi problémái: a szocialista realista alkotói módszer kiművelése, az ízlésnevelés, a magas szintű népművelés megteremtése – közösek voltak Pesten és a vidéken, a gyakorlat során azonban – legalábbis Pécsen – a munkacsoportban tömörült műkedvelők, javarészt dilettánsok gáncsoskodásai gyakran hátráltatták az alkotóművészek munkáját. Ennek ellenére, 1950–1964 között, a munkacsoport működésének idején végeredményben területünkön mégis maradandó eredmények születtek, kiforrtak ma már számottevő, jelentős művészegyeniségek. Kialakult az a képzőművészeti szemlélet, amellyel az itteni művész magát általánosabban európainak, a korszak képzőművészetéhez közelebb állónak ítélte, már az ötvenes évek második felében. Napjainkban országszerte megszokottá és általánossá vált a képzőművészeti elvonatkoztatásnak az a foka, amelyet tizenkét-tizenöt évvel ezelőtt oly sokan érthetetlennek s elítélendőnek minősítettek. Pécs képzőművészei talán pár évvel megelőzték ekkor a hazai fejlődés ütemét, de ezzel talán előbbre is vitték azt. Ugyanakkor itt, közöttük, nem sokáig volt probléma és elvi ellentétek okozója, hogy egyikük természetelvű, másikuk átvitt értelmű festői módszert követ. A különböző művészi utakat járó alkotók közös céljuknak a művészi igényességet, a művészi erkölcs elvhűségét tekintették. Tanítójuk és közöttük élő barátjuk: Martyn Ferenc példájára azt vallották, hogy a világ, amelynek a művész részese, külső és belső, valójában egyformán felfogható és az alkotó egyéniségéből fakad, hogy az érzékelt valóságból mit s hogyan közöl.

A művészi minőség igénye jutott érvényre ezekben az években a Dél-Dunántúl képzőművészetének kiállítási programjában is. A közelmúlt hagyományának ismertetését célozták Rippl-Rónai, Mattyasovszky-Zsolnay László, Egry József, Ámos Imre, Bene Géza kiállításai, az akkor még élő budapesti kortársakét Gadányi Jenő, Pór Bertalan tárlata és a helyiekét Martyn Ferenc, Simon Béla, Soltra Elemér, Cseh László, Kolbe Mihály,

Bizse János: Táncsvit.

Soltra Elemér: Szönyegterv.

Kelle Sándor: Anyám.

Lantos Ferenc egyéni bemutatkozásai – csak néhányat kiragadva a hosszú sorból. Somogy és Baranya megye munkacsoportjai rendszeresen cserélték az évente rendezett őszi és tavaszi csoportos kiállításait, de ugyanilyen kapcsolat volt Székesfehérvár, Szekszárd, Győr, Sopron, Szombathely, Eger és Kaposvár, valamint Pécs képzőművészei között. 1959-ben Pécssett nagyszabású országos kiállítás nyílt „Tavaszi Tárlat” címmel és azzal az elhatározással, hogy ezután évente ismétlődően rendszeressé válik itt a hazai képzőművészet bemutatása. – „Úgy gondoljuk – olvashatjuk a kiállítási katalógus bevezetőjében – hogy szocialista kultúránk fejlesztéséért a Pécsi Tavasz Tárlatok igen sokat tehetnek. Szeretnénk, ha fórumai lennének a mai művészetünk kialakításáért folyó küzdelemnek, ezért kaput nyitunk a különféle törekvések előtt, melyek – magasabb művészi célokért küzdve – szocialista ügyünket támogatják.” A kezdeményezésnek nem lett folytatása. Az országos bemutató nagy visszhangot és nagy vitát váltott ki. A képzőművészetet értő és azt féltő tárlatlátogatók éjszakába nyúló ankéton tárgyalták a kiállított művek vélt és valóságos problémáit s művészetpolitikánk aktuális kérdéseit. – A következő évben nem volt helyi erő a Pécsi Tavasz Tárlat létrehozására, de ez az első – kísérletező, kezdeményező törekvéseivel – máig emlékeztető, máig üttörő szerepű maradt.

Az ötvenes évek művészetformáló korszaka ma már történelem s e nehéz időszak útvesztőinek és helyes törekvéseinek megítélése is könnyebb, mint annakidején. Az akkori alkotóművészek jelentős csoportja a képzőművészeti életben ma is fontos szerepet tölt be. Közülük többen a kezdeti időszakról napjainkig részesei a helyi kultúrpolitika és a képzőművészeti élet alakításának. Így elsősorban *Martyn Ferenc*, aki a szűkebb, területi érdekeltségen túl a képzőművészet országos vezetésében is hosszú évek óta részt vállal. A munkacsoport irányításába az ötvenes évek második felében kapcsolódott be ismét. Munkássága, jelenléte, művészi igényessége azonban mindenkor kedvezően befolyásolta a megye képzőművészeti életének aktivitását. *Soltra Elemér* fiatalos, lelkes tenniakarással kezdte meg 1950-ben pécsi munkásságát. Piktúrája és

vezetői módszere egyaránt belső feszültségekkel, robbanó indulatokkal volt telítve. A korszak céljait követve számos figurális ábrázolást alkotott ez időben, bányász-, munkástémákat dolgozott fel. *Bizse János* ekkor is a tőle megszokott visszavonultságban alkotott. Lírai megfogalmazású, elvont festményei közül a „Táncszvit” az 1959-es Tavasz Tárlaton kiállításra került és általános tetszést aratott. *Kelle Sándor* ez időben csaknem kizárólag a falusi életben kereste a festői témát. A megművelt termőföld, a felszántott barázda jelentette számára a természet és ember közelségét. Néhány meghitt portrét is készített ekkor, közülük az „Anyám” című jutott el a legmélyebb festői tartalomig. Kelle Sándort ez a kép reprezentálta a Pécsi Tavasz Tárlat országos seregszemlájén. *Lantos Ferenc* művészete az ötvenes évek második felében az útkeresés, a kibontakozás periódusát élte. A pécsi bányavidék és a mecseki táj leíró ábrázolásából indult ki, azután portrék sorozatán kereste a belső emberi tartalommal a festői kapcsolatot. Sokat foglalkozott emellett a zene és a képzőművészet összefüggéseivel, a művészi ábrázolás és a kifejezés elvi problémáival. Alkotómunkája mellett részt vett a munkacsoport vezetésében is. *Simon Béla* 1955-ben jelentkezett először Pécssett önálló kiállítással. A dél-baranyai népi élet és táj színvilágából ez időben alakította ki sajátos, egyéni hangú piktúráját. Mélyről fakadó, gazdag festőisége, színdús kompozíciói közvetlen környezetének emberi problémáihoz kötődnek. A helyi képzőművészeti élet mozgalmába inkább csak az ötvenes évek második felében kapcsolódott, ekkor azonban munkásságát már több díjjal, elismeréssel méltányolták itt. A megyében élő művészek között szerényen, visszavonulva dolgozott már ekkor is *Kolbe Mihály*. 1958-ban a pécsi Szülészeti Klinikához készített cement-sgraffito falképével új technikát kezdeményezett s figuráinak nemes egyszerűségével magára vonta az érdeklődést.

A kiállítások katalógusai természetesen több, ma is alkotó művész nevét őrzik e korszakból. Ehelyütt most csak azokról szoltunk külön, akik a munkacsoport időszakában a helyi képzőművészet alakulását befolyásolták.